Євген ВЕЛТИСТОВ

РЕССІ — НЕВЛОВИМИЙ ДРУГ

Фантастична повість

Маленький європейський аеропорт Теймер славився своєю акуратністю.

Через кілька хвилин після посадки пасажири ввійшли у приміщення вокзалу. На довгій стойці були розміщені че-модани: овальні й квадратні, розмережені орнаментом і обліплені ярликами, плетені й суцільні. Носильники доставляли їх до машин. Чемодан, схожий на футляр контрабаса, дбайливо повантажили в найновіший "шел". Хазяїн розплатився з носильниками і, зсунувши на маківку капелюх, помчав на великій швидкості.

Ніхто з пасажирів не помітив, як картата сумка, що стояла поміж чемоданами, зісковзнула зі стойки й злетіла в повітря.

І тільки коли пролунав вражений вигук: "Що таке? Це моя сумка!" — всі, хто був у залі, підвели голови й побачили картату сумку, що дивним чином прямувала до відчинених дверей. Услід за сумкою носильники, пасажири, службовці висипали на привокзальну площу й переконались у дивовижній здатності звичайної дорожньої сумки, в якій можуть уміститися лише одна пара білизни й термос. Сумка летіла над дахами Теймера, набираючи висоти.

— Що за жарти! — хрипів старий чоловік, стукаючи палицею об камінь. — Прошу повернути мою сумку! Ось квитанція!

— Невелике непорозуміння. Зараз з'ясуємо. Все владнається.

Розгублений черговий одвів пасажира до службової кімнати. Такий неймовірний випадок, і саме під час його зміни!.. Але пропажа є пропажа, і без поліції не обійтися.

Вертоліт поліцейської служби злетів через десять хвилин (поліцейський інспектор докладно розпитав чергового аеровокзалу про всі подробиці пригоди). У блакитному небі вертоліт скидався на чудернацького жовтого метелика. З металевим тріском поліцейська "лимонниця" пронеслась над вулицею, де було помічено літаючий предмет, і повисла над річкою, що огинала стару частину міста. Пелехата темно-зелена гора з дорогими особняками височіла над річкою; скло, метал, полірований камінь відбивали сонячні промені. Вертолітник, мружачись, дивився, як автомобілі перетинали річку двома мостами, піднімалися на гору з різних боків. І, оскільки літати над зоною відпочинку можна було лише у разі гострої потреби, черговий поліцейський вирішив обминути гору біля нового, висячого, мосту, не заглиблюючись надто далеко.

Через кілька хвилин поліцейський із задоволенням почув по радіо, що саме над цією дорогою постовий-регулювальник бачив, як летів картатий предмет. Тепер пильне око вертолітника ковзало по дахах дач, помічало дорогі автомобілі, досліджувало хвилясту зелень.

Чорний "шел" гальмує біля воріт. За ними — двоповерхові будинки, велетенські шапки платанів, посаджених років триста тому. Стоп! Далі для вертольота заборонена зона, тільки сам "шел" може перетнути невидимий кордон. Автомобіль належить панові Манфреду фон Кругу — почесному докторові, потомственому барону, відомому винахідникові. Як і земля, на якій міцно стоять платани, й будівлі лабораторій, і саме небо над ними.

Жодний хлопчак не наважиться перелізти через низький бетонний мур, хоч таблички про заборону на огорожі немає. Взагалі немає ніяких офіційних написів, крім скромної емальованої дощечки: "Робітники та службовці не потрібні". Туристи, які приїжджають фотографуватися біля

воріт лабораторії фон Круга, бувають розчаровані, побачивши бетонний мур. Проте згодом, показуючи знімки знайомим, з гордістю розповідають про скромність ученого. І ці фотографії викликають значно більшу цікавість, ніж костьол п'ятнадцятого століття, картинна галерея чи інші визначні пам'ятки стародавнього Теймера. Манфред фон Круг! Виявляється, от де він працює: у затінених зеленню котеджах здійснюються світові відкриття...

Вертоліт розвернувся і полетів оглядати гору з іншого боку.

На безлюдну платанову алею, в густу траву, впала згори картата сумка. Пролунав тріск. Із сумки вискочив чорний, заросліий до самого носа пес. Він обтріпнувся, як роблять усі собаки, коли неприємності всі позаду, потім кинувся бігти по алеї, де щойно проїхав "шел" з вантажем у багажнику. Біг пес незграбно, але швидко й люто, відштовхуючись від асфальту короткими, кривими, міцними лапами.

По стрибках, по незвичайній кошлатій шерсті, по вухах, які махали, наче прапори, безпомилково можна було визначити, що це тер'єр. І, певно, тер'єр особливої породи, виняткової живучості, коли знайшов він у собі сили після такого карколомного й тривалого польоту, польоту "наосліп" — у темній, закритій на "блискавку" дорожній сумці — кинутися по слідах "шела". Того "шела", якого він переслідував від самого аеровокзалу.

Поліцейський після обльоту склав службовий рапорт на кілька рядків. Інспектор написав на рапорті висновок:

"Обставини не з'ясовано. Сумку не знайдено. Збитки пасажирові відшкодовані авіакомпанією. Претензій немає".

Чоловік, який привіз чемодан-контрабас, узяв свою ношу й, переступаючи через один східець, піднявся широкими металевими сходами на третій поверх, особняка.

Звали його Мік Уррі. За сорок років служби він змінив безліч професій: був борцем, сторожем, торгівцем, найманим солдатом, шофером, поліцейським, боксером. В одній з африканських експедицій, куди Уррі занесла доля ловця рідкісних звірів, він зустрівся з професором Кругом і перейшов до нього на службу. Цю роботу Мік Уррі вважав для себе щасливою: за кілька років він став першим помічником знаменитого барона фон Круга. Певна річ, не в наукових справах — тут професор довіряв тільки собі, — в усіх інших. Уррі був головним адміністратором. І хоч квадратно-непроникне обличчя головного адміністратора звичайно не виражало почуттів, співробітники навчилися відгадувати, в якому він буває настрої. Ті, хто бачив, як Уррі вів професорський "шел", звісно, розуміли, що адміністратор почуває себе значною особою.

"Уррі не знає вчених формул, але що б ви робили без Уррі! — філософствував головний адміністратор, заносячи чемодан до кімнати. — В цій коробці одна залізна штука, яка, наскільки мені здається, коштує більше, ніж усі ваші ідеї. Мік Уррі своїми руками роздобув геніальне відкриття. Для пана професора. Для всієї вашої науки". — Розмірковуючи так, Мік Уррі, як завжди, не дуже шанобливо звертався до своїх учених колег.

Поставивши чемодан-контрабас, Уррі подзвонив по відеотелефону.

— Це я, пане професоре, — бадьоро промовив він. — Привіз те, що обіцяв.

— Залиш машину в приймальні. Я чекаю на тебе, — сказав хазяїн.

Уррі мовчки вклонився екрану. Клацнув замками, відкинув кришку чемодана, пильно оглянув хлопчика, який лежав там. Електронний хлопчик дуже скидався на справжнього, та все ж, як кажуть учені, машина, модель. Довгими руками дістав Уррі з футляра модель, акуратно поклав на диван. "Залізний, а теплий, — неголосно, немов дивуючись, пробурмотів Уррі. — Мотор працює — значить, я добре довіз".

Електронний хлопчик лежав нерухомо — вії опущені, сорочка трохи пом'ялася, на ногах стоптані кеди. Саме ці кеди трохи стурбували адміністратора: він побачив на підошвах трикутне клеймо: "Промінь". Невже електронні моделі носять фабричні кеди? А втім, Уррі своє діло зробив, у деталях розбереться хазяїн...

— Доброго здоров'я, пане професоре фон Круг.

Щоразу, заходячи в доступний лише обраним кабінет, головний адміністратор мимоволі ніяковів і називав хазяїна повним титулом. Кабінет був без вікон: професор любив напівтемряву. Хазяїн сидів за масивним столом, оточений екранами, телефонами, пультами. Тонкі нервові пальці фон Круга, як завжди, на кнопках настройки. За спиною професора на всю стіну декоративний килим: переплетення гнучких, сильних тіл, роги, ікла, кігті, хвости — тисячі Й тисячі екзотичних тварин, знищених людством.

— Сідай, Уррі, — сказав фон Круг, не відриваючись від екрана, на якому чітко було видно диван я лежачим хлопчиком. — Подробиці викладеш пізніше. Я хочу подивитися, що за модель ти привіз.

— Те, що було замовлено, — байдуже доповів адміністратор, випробовуючи спиною міцність кубічного крісла. — Це модель типу " Електроник". А простіше — звичайний залізний хлопчак.

— Ну гаразд, Уррі, я не сумніваюсь у твоїй точності. — Професор ледь помітно поморщився: він не хотів повторяти подробиці делікатного завдання. — Важлива перша реакція машини на незнайому обстановку. Зрозуміло?

Хлопчик лежав нерухомо, у тій самій позі, в якій його залишив Уррі. Минуло кілька хвилин — кілька хвилин у напруженому робочому дні професора. Фон Круг запитально дивився на помічника. Розведені руки Уррі свідчили: зроблено все, що можна, далі має втрутитися наука.

Професор натиснув на одну з кнопок, і до кімнати, де була модель, в'їхав металевий ящик, підкотився на коліщатках до дивану. Червоне око втупилося в обличчя сплячого. З корпуса виповз гнучкий прут, торкнувся оголеної руки.

Хлопчик здригнувся. Повіки на мить піднялись і закрилися. Губи ледь помітно ворушилися. Професор посилив звук.

— Рессі, Рессі, ти владар... — Тишу кабінету пронизав палкий шепіт. Ти, Рессі, ганяєш зграї хмар... — Екран переднім планом показував ліниві губи моделі, які немов через силу розтулювалися. — Ти гу-ля-єш, Рессі, в морі... Всюди вієш на просторі...

Професор уважно дивився на екран.

— Кого він закликає? Схоже на римоване машинне марення.

А той, кого закликав лежачий непритомний, тієї ж секунди почув своє ім'я і, змінивши напрям, помчав через квіткові клумби до особняка...

Електричний прут машини подав сильніший електричний заряд. Хлопчак раптом сів, побачив спрямоване на нього машинне око, затарабанив руками й ногами по дивану, закричав:

— Не хочу! Йди геть! — І потім зовсім незрозумілі слова: — Не боїшся ти нікого, навіть чорта самого! — і знову впав на диван.

Фон Круг нахмурився, устав із-за столу.

— Це нагадує мені систему вільного виховання. Саме її відтворює дана модель...

Професор попрямував до сусідньої кімнати. Він звертався не до Уррі, який непорушно сидів у кріслі, а до самого себе:

— Доктор Ессен виписав собі племінників з Англії... Його попереджали, що діти навчені в модному стилі вільного виховання, але доктор не зважив на це. І вже за першим обідом юні родичі закидали стіни свіжими помідорами... А коли дядечко спробував відкрити рот, то йому в голову попала тарілка... Отже, чим усе це загрожує мені?..

— Молодь... — тільки й устиг сказати вслід фон Кругові його помічник.

Мік Уррі бачив на екрані, як професор якусь хвилину пильно дивився крізь темні окуляри на принишклу модель. Потім легким порухом руки торкнувся волосся, підборіддя машини... Раптом відсмикнув руку, відскочив, майже бігом, оглядаючись через плече, рушив до дверей.

Такої дивної ходи в хазяїна Уррі досі не бачив. Він ще не Вбагнув, що сталося, але на всякий випадок підвівся з крісла й виструнчився.

— Що ти привіз? — якимсь хриплим, чужим і, як здалося Уррі, зловісним голосом промовив професор, виростаючи у дверях. — Я питаю тебе, Мік Теодор Макс Уррі! Кого ти привіз?

Мік Уррі, якого вперше в житті назвали повним ім'ям, мужньо дивився в бездонно-темні окуляри хазяїна. Він нічого не розумів. Якби навіть розбудили його серед ночі, він і тоді вмить описав би машину моделі "Електроник". Він вивчив завдання напам'ять, він не міг помилитися!

— Ти привіз живого хлопчака, — дуже тихим голосом сказав фон Круг. — Першого-ліпшого хлопчака з вулиці. Він мене вкусив. Отак. Ясно, га?

Мікові Уррі здалося, що за його спиною на килимі заворушилися якісь звірі, посміхаючись зухвалими мордами. Лише Уррі міг оцінити стан фон Круга: хазяїн навіть знаменитостям остерігається подавати руку. І раптом — палець! Неоціненний професорський палець укусив якийсь там брудний хлопчисько!..

Безглузда випадковість могла обірвати кар'єру головного адміністратора. Насунувши капелюх, намагаючись не дивитися на білий професорський палець, Уррі метнувся з кабінету.

— Забрати й повернути на місце! — почув він сухий наказ. — Щоб не було ніякого скандалу. Це все, Уррі.

Важко дихаючи, ввалився Уррі в кімнату, наповнену сонцем. Він ще не бачив дивака, кліпаючи після темряви від яскравого світла, але відразу попрямував до хлопчака.

Пролунав дзенькіт розбитого скла. Уррі завмер. На підвіконні лежала якась кудлата істота. Довга шерсть закривала її морду, але Уррі виразно бачив палаючі, сповнені рішучості очі.

— Рессі! — Хлопчак вискочив на диван, затанцював від раптової радості. — Рессі, до мене!

Собака плигнув, не торкнувшись підлоги, до хлопчака, й той обхопив його, притиснув до грудей.

— Рессі, невже це ти, Рессі! Ти мене знайшов! — задихався хлопчак, а собака у відповідь тихенько скавчав.

Уррі задкував до дверей, шукаючи очима який-небудь предмет. Кудлатий тер'єр, що одним стрибком долав добрий десяток метрів, міг показати і свої зуби... Плечем Уррі зачепив металевий ящик. Вихопив з машини сталевий прут.

— Гей, ти, досить тут цирк влаштовувати! — хрипло сказав Уррі.

Хлопчик оглянувся. Очі його блиснули.

— Рессі, прожени його! — попросив хлопчик, показавши пальцем на квадратну постать.

Вони познайомилися зовсім недавно — Сергій Сироїжкін і Рессі.

Того дня Сироїжкін приїхав із піонерського табору. Зайшовши у двір, він кинув чемодан коло під'їзду й щодуху помчав до школи. Сергій зовсім не думав, що він, вчорашній семикласник, повертається після літа вже восьмикласником, — він біг у школу. Біг у кабінет математики. До свого друга — Електроника!

Ось кабінет. На дверях — аркуш із зошита: "Без запитання не заходити! Електроник".

Сергій усміхнувся й відчинив двері.

Хлопчак, дуже схожий на нього, на Сергія, сидів за столом і читав товстеньку книжку. Сироїжкін навіть здивувався, ніби вперше побачив свого електронного двійника: такий самий кирпатий ніс, відстовбурчені вуха, веснянки. Й посміхнувся: як статечно розсівся Електроник. Нічого не скажеш — помічник самого Таратара, вчителя математики!

— Здоров, Електронику! — крикнув Сироїжкін, від душі ляснувши його по плечу.

Електроник відсунув книжку, спокійно підвів голову.

І — схопився.

— Здоров, Ссргійку! — Електроник стиснув руку друга з такою силою, що в того ніс зморщився і почервонів. — Що, канікули скінчилися?

— Все! Я приїхав назавжди! — Сироїжкін сяяв. — Чудово тиснеш, Електрошо! Так і треба зустрічати друзів!

Вони уважно подивились один на одного й усміхнулись, наче змовники: кожен пізнав самого себе — мов у дзеркалі.

— Я — це ти, — сказав Сироїжкін.

— А ти — це я, — підтвердив Електроник.

Можна зрозуміти радість Сироїжкіна, який застав свого ретельного двійника в школі. Він точно передбачив: Електроник не марнує жодної хвилини. Для інших канікули — суцільний волейбол, футбол, купання, загоряння і неробство. А Електроник — майбутній вчений, чемпіон світу з математики. Все літо день і ніч двійник Сироїжкіна студіював книжку за книжкою. Мабуть, обігнав і самого Таратара, — адже літо довге.

Роздивляючись Електроника, Сергій спочатку не помітив під столом чорного кудлатого пса. А коли помітив — здивувався. Навіть навпочіпки присів.

Пес дивився на Сироїжкіна з під навислої шерсті й не ворушився. Вивчав.

— Хто це, Електрошо?

— Це Рессі, — спокійно сказав друг.

І хоч Сироїжкін з першого погляду зрозумів, що кудлатий тер'єр сильніший за дога, боксера, вівчарки, сильніший і хитріший навіть за

дикого собаку динго, було ще щось таємниче в маленькому, напрочуд спокійному Рессі...

— Він твій — Рессі?

— Моя конструкція.

Сироїжкін просяяв: та хіба його Електроник витрачав би сили на якого-небудь простого собаку!.. Рессі — це вам не Рекс і не Рем...

— Привіт, Рессі! — гукнув пса Сергій.

Рессі мовчав.

— Ти, Сергію, мій друг, — скрипуче промовив Електроник, — і тому з цієї миті Рессі слухатиметься тебе, як і мене.

— Я — це ти... — нагадав Сергій. — Отже, і для Рессі теж?..

— Чуєш, Рессі? — запитав Електроник, і пес слухняно махнув хвостом. — Мій друг Сергій — твій хазяїн, як і я. Його слово — закон!

Рессі уважно дивився то на Електроника, то на Сироїжкіна і мовчав. Сергій відчув усю серйозність наказу. Але не уявляв, наскільки це важлива в його житті хвилина.

Сергій не знав ще, що перед ним незвичайна машина, якій не треба повторяти накази двічі; не знав, що машина назавжди запам'ятає перше знайомство, що слово "друг" для неї тепер значніше за всю решту слів — це особливий його, Сироїжкіна, пароль — і що взагалі Рессі — це Рессі.

— Привіт, Рессі! — весело повторив повий хазяїн. — Привіт, кудлатенціє!

Пес, заглянувши в очі Сироїжкіиу, коротко дзявкнув і несподівано простягнув лапу.

— Ха-ха, кудлатенція! — проскрипів Електроник, спостерігаючи церемонію.

— Оце так Рессі! — розреготався Сергійко, трясучи волохату лапу.

І якраз тут, під столом учителя, сидячи на підлозі в оточенні друзів, Сироїжкін остаточно повірив, що все те, що сталося навесні цього року, було насправді. Він згадав: висока круча над річкою, яскраве сонце й прямо на нього вилазить з кущів хтось дуже знайомий, в такій же синій куртці, — Електроник, що втік від професора. А за ним тягнеться по траві шнур з вилкою для вмикання в мережу. А потім цей двійник тисне йому руку так само міцно, як і сьогодні, й називає його другом. Вони відразу ж повірили в міцну дружбу, повірили в те, що на них чекають незвичайні пригоди.

І зараз, бачачи, як сміється його друг, Сироїжкін подумав, що вони знайомі ніби тисячу років.

А коли з тобою поряд такий друг, як Електроник, значить, попереду ще немало всіляких історій.

— Ану, кудлатенція, покажи, що ти вмієш! — наказав Електроник.

Вони вилізли з-під столу. Рессі підстрибнув до стелі, двічі перевернувся в повітрі й приземлився на всі чотири лапи.

— Дресированый собака!.. — захоплено промовив Сироїжкін. — Знаєш, я вмить зрозумів, що Рессі найспритніший у світі пес. Тер'єри — вони легко піддаються дресируванню.

— Собака — це ще не все, — загадково сказав дресирувальник.

— А що ж?

Електроник підвів приятеля до дошки. Серед довгих, незрозумілих формул Сергійко прочитав:

"Технічний паспорт. Ім'я: Рессі — Рідкісний Електронний Собака, Страус і так далі".

— Страус? — Сироїжкін витріщив очі.

— Найкращий у світі стайєр, — пояснив Електроник. — Стометрівка — за три й дві десятих секунди. Будь ласка — ось формули.

— Ото! Так не бігаєш навіть ти! — похвалив конструктора Сироїжкін і знову став читати.

"Клас: Модель сучасна. Тип: Незнищенна".

— Здорово! — видихнув Сироїжкін. — Незнищенна! Не горить, не тоне, не плавиться, не ламається, не розбивається, двійок не одержує і завжди в доброму настрої. Так?

— Приблизно так. За найновішою теорією мого вчителя професора Громова. Це найдосконаліша модель, — відповів Електроник, а Рессі, що лежав коло його ніг, замахав куцим хвостом.

"Основне правило поведінки, — читав далі Сироїжкін, — чітке виконання наказів хазяїна. Самостійність і свобода дій допомагають моделі дотримувати основного правила поведінки".

В цьому пункті Електроник крейдою дописав після слова "хазяїна": "та його друга". На що Рессі ствердно гавкнув, немов умів читати.

Електроник вийняв з кишені маленьку металеву коробку, простягнув Сергієві:

— Візьми. Це транзистор. Тепер Рессі почує тебе хоч за сотню кілометрів. Ти — хазяїн. Ти — друг. Я це вже говорив, Рессі запам'ятав. Візьми!

Сергій обережно взяв легкий сріблястий транзистор, не вірячи, що це — йому.

— Але я за літо забув усі формули, всі теореми, які знав. Як командуватиму Рессі?

— Командувати можна й звичайними словами. Рессі перекладає їх сам на мову формул.

Сергій полегшено зітхнув, тихо сказав у сріблясту решітку транзистора:

— Рессі, до мене!..

Пес одним стрибком підскочив до нового хазяїна, завмер біля ніг.

Сергій уважно оглянув тер'єра: вуха стоять — одне трохи довше, ніж друге, розумні очі за навислою шерстю, хвіст морквинкою. Розсунувши вуса й заглянувши в рот, побачив червоний язик і кинджали дуже гострих зубів. Помацав міцні, подовжені ступні.

— Як справжній! — радів Сергій.

— Точність до останньої волосинки, — похвалився Електроник.

— І гавкає.

— Гавкають не тільки собаки. Вміють гавкати такали, лисиці, гієни, білухи, деякі риби. Навіть горобець, коли дуже розсердиться, гарчить, мов собака. — Електроник, як завжди, все на світі знав і не допускав неточності у висловлюваннях співрозмовника.

— Стій, — сказав Сироїжкін, потираючи долонею лоб. — Нічого не розумію, все переплуталося в голові. Невже те, що тут написано, — про Рессі? — Він показав на дошку.

— Я й так стою біля тебе, — серйозно відповів Електроник. — Що ж тут незрозумілого? Уже в першому рядку сказано, чий це технічний паспорт.

— "Рідкісний Електронний Собака, Страус і так далі", — перечитав Сергій. — Виходить, і для мене Рессі буде Страусом і так далі?

— Звичайно. Ми вже вирішили раз і назавжди.

— Але ж Рессі не страус, не кіт, не дельфін, не ворона, — задумливо розмірковував Сергій.

— Не дельфін, не ворона, — підтвердив Електроник. — Він — усе разом. Рессі — це Рессі, машина спеціальної конструкції.

— Геніально! — вигукнув Сироїжкін — Як ти це придумав?

— Коли всі роз'їхалися на канікули, — став розповідати другові Електроник, — я спочатку не знав, що мені робити. Я, звичайно, читав, працював з відстаючими, підготував навчальний матеріал для Таратара, — все це дрібниці. Заходила якось бабуся, просила знайти бідон, що в неї пропав. Я знайшов. Дзвонив Віктор Нєдєлін, знаєш, із десятого "А". Йому стало нудно на Чорному морі, й він вирішив потренуватися зі мною в розв'язанні задач. Потренувався й більше не дзвонив... Раз у раз заглядали різні люди. Прийдуть, запитають: "Електроник?" Подивляться

на мене, похитають головою і йдуть геть. От я і повісив на дверях: "Без запитання не заходити". Без розумного, звичайно, запитання...

Сергійкові стало шкода Електроника. Поки він у таборі ганяв м'яча, хлюпався в річці, уминав сніданки й вечері, співав до хрипоти коло багаття, його друг проводив час в порожньому й запиленому кабінеті математики...

Щоправда, трохи пізніше, після зустрічі з учителем, життя Електроника змінилося. Професор Громов привів його в інститут і показав свою нову роботу. Електроник уважно читав сторінки, заповнені дрібним професорським почерком. Він був добрим математиком і гідним учнем Громова: не тільки миттю запам'ятовував схеми й формули, в них він бачив сміливе вирішення нових законів — законів руху, зору, слуху, рівноваги, вибору напряму, захисту від небезпеки.

У ці хвилини Електроник уявив незвичайну Істоту...

— Ти все зрозумів? — запитав Гель Іванович, уважно поглядаючи на учня.

— Зрозумів, — спокійно підтвердив Електроник.

— Бачиш, мені потрібна твоя допомога. Ці формули для одного шанованого наукового журналу, який квапить мене із статтею. Але тут не завершені деякі розрахунки. Я можу, звичайно, зробити їх сам, та ти обчислюєш значно швидше, ніж я.

— Завтра розрахунки будуть готові.

— Чудово, — зрадів професор. — Значить, у мене в запасі ще один день, щоб написати статтю.

Електроник залишився в лабораторії Громова. Він почав старанно виконувати завдання. Вчителеві він нічого не сказав про ту істоту, яка постала перед ним у формулах, яку він потім назве ім'ям Рессі...

Можливо, тієї ночі електронний хлопчик уявив собі, як він з'явився на світ. Згадав громіздкі лічильні машини, які безупинно перевіряли складні схеми. Згадав, як шар за шаром з найтонших плівок складався його організм. І ту мить, коли він уперше побачив цей величезний складний світ...

Уранці Гель Іванович, підійшовши до дверей, почув дивне дзижчання. Жоден з механізмів у його лабораторії не видавав таких звуків. Професор глянув на табличку, переконався, що дзижчання долинає саме з його кімнати.

Зайшовши в лабораторію, Громов оторопів. Зламані прилади, порожні футляри лічильних машин, розкидані на підлозі блоки й деталі свідчили, що з його учнем сталося непоправне. Ось і він — посеред купи деталей. Спокійно підводиться, побачивши вчителя, вітається, каже:

— Вибачте, професоре, я не закінчив роботу, не встиг навести тут порядок.

— Так... — сказав Громов, дістаючи а кишені свою знамениту люльку. — Так-так... — повторив він, запалюючи люльку й трохи заспокоюючись, — Отже, це — порядок... — Він оглянув розгромлену лабораторію. — Порядок, по-моєму, — зовсім інший стан речей. Про який порядок, Електронику, ти кажеш?

Його знову здивувало незвичне дзижчання. В кутку кімнати працювала якась машинка завбільшки з портфель. Видно, заради неї Електроник і розібрав стільки техніки.

Маленька, а шум на всю кімнату!..

— Чи не може вона працювати тихіше? — спитав Гель Іванович, підійшовши до машини.

Електроник розвів руками.

— Зараз сюди збіжиться весь інститут, і мені треба буде пояснювати дирекції, що все це — ідеальний порядок!.. Доведеться розібрати твій винахід.

Що міг заперечити йому учень?

Разом вони розібрали машину.

Сидячи на підлозі серед розі кладених деталей, Гель Іванович палив люльку. Потім він сказав:

— Цікаво... А що коли заново зібрати цю модель? Може, вона трохи менше шумітиме?

— Ручаюсь, що Рессі буде дуже мовчазним, — підхопив Електроник. — Він нікому не заважатиме!

— Рессі? — перепитав Громов. — Чому Рессі?

І тоді Електроник розшифрував ім'я тієї дивної істоти, тієї нової машини, яку він уявив собі в усіх подробицях, прочитавши й обдумавши працю професора. Він говорив про машину, як про живу, й Громова вразила його переконаність. Учитель слухав учня, зовсім забувши, що перед ним електронна подоба людини; слухав, забувши, що це його учень; слухав, як колега колегу, й міркував сам собі: "Рессі... Непогано придумано... Навіть електронному хлопчикові потрібен друг... По-моєму, є всі підстави зробити Рессі насамперед собакою..." Вчитель і учень зібрали заново маленьку машину. Цього разу вона працювала беззвучно. Потім приходили вчені з сусідніх лабораторій і всміхалися, роздивляючись нове

творіння: всім була відома звичка професора надавати своїм винаходам незвичайних форм. А наступного дня співробітники принесли альбоми й фотографії породистих собак, два доктори наук демонстрували своїх домашніх чотириногих друзів. Після довгих обговорень учитель та його учень вибрали за зразок кудлатого чорного тер'єра.

Так народився Рессі, улюбленець усього інституту.

— Виходить, це ти винайшов Рессі? — запитав Сироїжкін, вислухавши друга.

— Ні, — Електроник похитав головою. — Це не моя ідея. Проте мій учитель якось сказав: "Думки, які прийшли мені в голову, я міг би перетворити через власну непрактичність на громіздку споруду. На щастя, мій учень, з притаманною йому точністю і здоровим розумом зумів за одну ніч розібрати всі прилади й змонтувати дуже маленьку машину, яка чудово працює".

— Ага, раз він так сказав, значить, ти конструктор! — наполягав Сергій.

— Не поспішай з висновками, — попередив Електроник. — Я міг би давним-давно зробити собаку. Але ким був би Рессі без нових формул? Дурним чорним ящиком з хвостом та й годі.

— Мені він здається розумним, — зізнався Сергій.

Вражень було так багато, що Сироїжкін забув уточнити, що означали незрозумілі слова "І так далі" в імені Рессі.

Наступного дня після знайомства Сироїжкіна з Рессі друзі пішли в інститут, де, як загадково сказав Електроник, мало відбутися чергове тренування моделі. Сергій гадав, що вони прийдуть на спортмайданчик або на яку-небудь простору алею, відміряють там стометрівку, й Рессі

промчить її, усім на втіху, за три й дві десятих секунди. Але вони минули газони з пишними осінніми квітами, піднялися мармуровими сходами й стали бігати між товстелезними колонами, зовсім було забувши, чого прийшли в цей дім, поки їх не зупинив знайомий голос:

— Радий бачити дружну компанію.

Професор Громов задоволено спостерігав гру хлопців і собаки. "Всі ми однакові в дитинстві, — подумав Громов, — любимо бігати, вовтузитися, стрибати, верещати. Оленята стрибають по галяві, білки плигають з дерева на дерево, видри ковзають на лапах по першій кризі, навіть тупі качки, завмерши, плинуть разом з бурхливою течією — це особлива радість руху, швидкості, насолоди світом. Ось кружляють двоє поміж колонами, гавкає собака — і їм добре".

Але урок є урок, час великої електронної машини розписаний по годинах, і Громов змушений гукнути друзів.

— Дивуюсь, як тільки Рессі вас розрізняє, — жартівливо каже професор. — От що може натворити випадкова фотографія в журналі. Не встигли ми зробити за цією фотографією Електроника, як одразу ж з'явився оригінал і все на світі заплутав... Вибачаюсь, минуле не ворушитиму, можеш не хмуритися, дорогий програмісте. До речі, Електронику, зваж, що ти єдиний електронний хлопчик, здатний сміятися. Жодна в світі машина ще не наділена емоціями. Вчені не знають, до чого це призведе. Можна сказати, Електронику, ти перший дослідний зразок, і ми з Сергієм відповідаємо за всі наслідки. Прошу тебе якомога критичніше ставитися до себе...

Гель Іванович Громов привів друзів у машинний зал, посадив на пружні стільці перед різнокольоровими кнопками пульта.

Рессі, скоряючись знакові, ліг на підлогу.

— Командуй, — сказав професор, подаючи Електроникові списаний аркуш. — Ось умови задачі. — Сам він лишився стояти за спиною Сироїжкіна. — Зараз, Сергію, почнеться, гра в погоню: переслідувач і переслідуваний. Дуже запальна, з різними хитрощами, але, певна річ, математична гра. Я спробую дещо тобі пояснити, якщо збагну сам.

Електроник заклацав кнопками, вводячи умови в машину, й водночас задзижчав якимсь чудним, комариним писком. Громов кивнув на Рессі, й Сергій здогадався, що Електроник, не гаючи часу, дуже швидко читає задачу механічному собаці.

Вони добре розуміли один одного — конструктор і його витвір. Електроник міг давати команди Рессі словами, цифрами чи формулами на повний голос, пошепки й навіть мовчки, подумки: їхні мініатюрні передавачі працювали на одній хвилі. Звичайно, це не означало, що Рессі розумів усі слова людської мови й що він міг одного чудового ранку заговорити... про гарну погоду, — якби було так, Рессі, певно, звали б не Рессі, а інакше. Та коли Сергійко командував собаці: "Рессі, будь ласка, візьми на столі синій том творів Бурбакі й віднеси Електроникові, а мені принеси м'яч від пінг-понга", — Рессі негайно виконував прохання, бо особливі механізми всередині нього перекладали звичайні слова на мову математичних символів і потім у сигнали, які миттю знаходили в схемах його пам'яті потрібну інформацію, — те, що люди називають словами "синій", "візьми", "м'яч".

Транзистор, що його подарував Електроник, Сергій зашив у кишеню сорочки. Тепер у всьому світі лише дві людини могли командувати Рессі на відстані — Електроник та його друг.

Чесно кажучи, Сергій не вловив усіх тонкощів погоні, що відбувалася на маленькому екрані, хоч Гель Іванович докладно пояснював хід подій. Але головне було ясно: світла цятка — мисливець, за якого думала величезна розумна машина, а темна цятка в центрі — Рессі, який не хотів, щоб його піймали. Рессі був самий спокій, він ні разу не глянув на екран. Але його механізм напружено працював, розв'язуючи складну

задачу; сигнали від Рессі йшли по тонкому проводу до машини й відбивалися на екрані. Дві цятки довго гасали всередині якогось циліндра, скрученого й зігнутого на зразок химерної мушлі равлика чи фантастичної зоряної спіралі, і цей закручений простір означав ліс, поле, морські глибини чи сам космос — все одно що, й жертва ніяк не піддавалась мисливцеві, весь час хитрувала, петляла, аби тільки не потрапити в небезпечну, покриту присмерковою тінню зону мисливця, де він міг її легко наздогнати.

Сироїжкін згадав, що так колись у поєдинку з громіздкою машиною навчався й Електроник. Професор Громов сидів за пультом і загадував учневі різні завдання; якщо Електроник помилявся, робив неправильний хід, професор натискував кнопку: стоп, помилка! Електроник умить запам'ятовував помилку й ніколи не повторював її... І ось тепер за пультом не Громов, а його колишній учень. І професор незворушно спостерігає не тільки за Електроником, а й за його новим винаходом.

— Чудовий результат, — сказав Громов, — хоч дві-три петлі в діях Рессі були зайвими. Я вважаю, Рессі запам'ятає їх і наступного разу буде розумнішим.

Сергій сидів навпочіпки і гладив переможця. "Цікаво, — думав Сироїжкін, — а в справжній погоні зуміє він утекти від переслідувача? Чи я бачив лише математичний жарт?"

— Учись, Рессі! — повчально звернувся Електроник до свого учня. — Ще кілька уроків, і ти здивуєш усіх спритністю і швидкістю.

— Рессі завоює світ! — спалахнув від раптового здогаду Сироїжкін.

— Світ дуже складний, — уточнив Електроник. — Але наш Рессі — гнучка система, він уміє орієнтуватися в мінливій обстановці.

— Ти говориш нудно. Рессі народжений для подвигів. Інакше навіщо його було винаходити?!

— Перевірка нових схем — хіба цього мало? Я от сам...

— Ти — інша річ...

Вони перейшли з машинного залу до кімнати лабораторії, бо час їхній вичерпався, і місце біля пульта зайняли працівники інституту. Громов не втручався в суперечку наших друзів, ходив з кутка в куток, повторяючи улюблені шекспірівські рядки: "Горацію, на світі більше тайн, ніж вашій вченості хоч би приснилось..." Потім вони дивилися телевізор, і це теж був урок для Рессі. Зарубіжне телебачення транслювало відкриття зоопарку в далекому західноєвропейському місті Теймері. Телекамери, встановлені на вертольотах, показували дзеркала ставків із журавлями, качками, фламінго, гірських цапів, що завмерли на скелі, ділянку африканського степу, де бігали антилопи, мирне стадо оленів, які дрімали в зеленому гаю.

Диктор оголосив, що виступає власник найбільшого в Європі зоопарку "Тваринний світ" доктор Манфред фон Круг. Доктор стояв у групі парадно одягнених гостей та вельможних городян, тихим голосом промовляв у мікрофон :

— За останні сто років на Землі щезло понад сто видів цінних тварин. Люди вже ніколи не побачать швидкого індійського гепарда, з яким виходили на полювання магараджі. Не торкнуться довірливого лінивця, не почують співу морських сирен, які чарували супутників Одіссея. Сьогодні на планеті залишилося чотириста тигрів, сімсот леопардів, двісті кашмірських оленів, сто дванадцять африканських носорогів і шістдесят два індійських. Вони теж під загрозою вимирання — в останніх куточках збереженої природи, в заповідниках, в зоопарках, і наші нащадки, можливо, знатимуть тигра тільки з фотографій.

— Похмуру картину змалював фон Круг, — зазначив неголосно Гель Іванович. — Можна подумати, що він і справді турбується про майбутнє...

— А ви знаєте його? — запитав Сергійко.

— Зустрічались на засіданнях Міжнародної Ради охорони тварин...

— У наш час, — говорив далі фон Круг, зайнявши своїми темними окулярами майже весь екран, — у наші дні, коли весна приходить у місто без пташиного співу, без перших пролісків під деревами, міські діти підсвідомо тужать за природою. Вони хочуть бачити звірів, чути птахів! У цьому "Тваринному світі", — доктор помахом руки вказав на мальовничі ворота зоопарку, — серед звичайних носорогів, гамадрилів, чапель є особливі тварини. Своєю поведінкою і своїм зовнішнім виглядом вони не відрізняються від живих співбратів. Наука зуміла продовжити їхнє життя на тривалий час, замінивши деякі органи й тканини надійними механізмами й матеріалами. І через десятиріччя наші внуки приходитимуть у "Тваринний світ", кататимуться на спині верблюда, сміятимуться над витівками шимпанзе, малюватимуть тигра з натури.

— Ура! — закричав Сироїжкін. — Хай живуть вічні тигри!

І замовк, побачивши, що Громов хитає головою, а Електроник сидить нерухомо.

— Ми вказали можливий шлях збереження рідкісних тварин, і хай вирішують ті, хто охороняє й цінує природу, приймати його чи відхилити. Двері моїх лабораторій відчинені. Як і ворота у "Тваринний світ".

— Неподобство! — голосно мовив Громов. — Він занапастив на свої досліди десятки рідкісних тварин.

— Занапастив? — пробурмотів Сироїжкін, нічого не розуміючи.

А Електроник педантично повторив:

— Десятки цінних тварин...

Професор увімкнув відеотелефон, набрав номер.

— Слухаю вас, Гелю Івановичу, — обізвався чоловік з різкими зморшками на обличчі.

Сироїжкін упізнав академіка Немнонова, який виступав перед школярами.

— Ви бачили, Миколо Миколайовичу, нове відкриття фон Круга?

— Спостерігав. Наш з вами давній противник, — усміхнувся Немнонов.

— Те, що він зробив, — схвильовано говорив Гель Іванович, — суперечить елементарній етиці вченого. Він навіть не запитав думки Міжнародної Ради...

— Признатися, я теж не чекав, що фон Круг так скоро піде в атаку. Ваші пропозиції?

— Протест у Раду охорони тварин... Крім того, я терміново пишу й публікую статтю про шкідливість такої теорії. Нарешті, нам треба зустрітися, докладно все обміркувати.

— Згоден, Гелю Івановичу. Сьогодні ж увечері.

Екран погас, але професор не міг заспокоїтися. Він ходив по кімнаті, забувши про хлопців, звертався сам до себе:

— Я теж добрий: не зумів закінчити статтю вчасно.

Тепер і дитині ясно: те, що обіцяє фон Круг, схоже більше на машину, ніж на живу істоту...

Гелю Івановичу, — голосно сказав Сергій, — а як же... — І Сироїжкін виразно подивився на Рессі.

Громов зупинився, усміхнувся, зрозумівши незакінчене запитання.

— Рессі — це Рессі, а тигр є тигр, — загадково відповів він. — Ти ніколи не зустрічався з тигром?

— Ні-і.

— Отож-бо. В нього самі вуса чого варті!.. — Очі Громова були серйозні, навіть занадто серйозні. — І ще питання, дорогий Сироїжкін: можна чи не можна зберегти на планеті тигрів...

Друзі вибігли на інститутське подвір'я.

— Рессі, вперед! — командує Електроник.

І чорний пес перестрибує високий кущ, вмить перетинає двір, зникає у воротах.

— Рессі, назад! — спокійно каже Сергій, знаючи, що пес добре чує його в транзистор.

Якби він був за сто кілометрів і покликав Рессі, той би примчав.

Рессі повертається до хлопців, сідає коло ніг, дивиться в обличчя. Що ще? Він нітрохи не втомився, боки не здіймаються, язик за зубами.

Рессі, віднеси записку професорові. — Електроник простягає згорнутий аркуш паперу. — Я забув з ним попрощатися.

— Рессі, до мене! Я теж забув...

Громов махає їм у вікно, жартівливо мовить: "Ах ви, діти, ах ви, звірі..." Доктор Громов за своє життя створив немало механізмів, але завжди прагнув перетворити неживе в живе, а не навпаки. З нього іноді посміювалися, що він захоплюється винайденням іграшок, — він не ображався, знаючи, що ці моделі не менш цінні, ніж великі машини. Його метелик летів завжди на світло; рудий лис з найправдивішими у світі очима намагався довести, що він швидше за всіх рухається; балакучий папуга говорив на сорока мовах...

Громов згадував усіх "своїх дітей", і йому було шкода їх: вони надто старанно виконували своє завдання, доводячи його. Громова, нові ідеї. Вірний метелик, який щодня прилітав на світло нічної лампи, одного разу звабився полум'ям великої пожежі й не повернувся... Майже всі моделі поламалися й забуті, але схеми їх увійшли до книжок з кібернетики — іграшки стали в пригоді науці. Залишився Електроник та ще ось Рессі. Дуже складні механізми. Що підкажуть вони йому, Громову, іншим ученим? Важко передбачити...

Відгриміли оркестри біля всіх двадцяти в'їздів у зоопарк. Повітряні кулі у вигляді смішних звіряток попливли у спокійне небо. Строкаті фірмові автофургони з приглушеними моторами роз'їхалися по дорогах. Дорослі й діти зацікавлено дивилися у вікна, чекаючи, коли промайне у траві гнучке тіло дикої кішки, перетне дорогу задумливий слон чи промчить, хрустячи гілками, носорог. У "Тваринному світі" звірі бродили на волі. У "клітках" на колесах подорожували глядачі, і це було незвично, забавно, трохи змушувало нервувати, хоч жодна тварина, як пояснювали екскурсоводи, не нападала на машини. Деякі глядачі оглядали парк з безшумних вертольотів, маючи втіху із сусідства савани й тайги, гір і пустель, вивчали в біноклі, завзято фотографували вільних тварин, які нічого не підозрівали.

Тут можна було побачити мешканців різних континентів Землі. Гіганти тропічних країн — слони, буйволи, гіпопотами — протоптують у заростях дороги до водопоїв і солончаків; під гігантськими надувними куполами "Арктики" й "Антарктики" розкошують на крижинах білі ведмеді, моржі, тюлені, пінгвіни; на лісистих островах живуть мавпи; а ось порожня ще чаша океанаріума, де незабаром розмістяться кити й дельфіни.

Від сірих гранітних слонів, що підпирали спинами арку парадного входу, від химерно зігнутих бронзових дерев, що оточували могилу природознавця минулого століття, чиє ім'я, відкриваючи церемонію, згадував професор фон Круг, від'їхав кортеж почесних відвідувачів. Господарі торжествували: їхнє маленьке скромне місто Теймер, згадане в довідниках одним лише рядком як батьківщина великого зоолога, й сьогодні привертає увагу світу. Там, де кілька років тому були пустирі, створено "рай для тварин усіх континентів". Смішні повітряні кулі — хвостаті, рогаті, витрішкуваті — поніс вітер, і, може, в якомусь великому місті хлопчак спіймає за довгу ногу чаплю, прочитає: "Тваринний світ". І назавжди запам'ятає назву зоопарку й ім'я таємничого далекого Теймера — така сила реклами...

Приземкуватий "шел" професора замикав кортеж машин. Фон Круг був у похмурому настрої. Він не збирався оглядати "Тваринний світ", але довелося супроводжувати гостей.

Що вдієш, у відомої людини завжди безліч обов'язків. І навіть якщо вони неприємні, доводиться їх виконувати.

Професор у своїй промові, яку транслювало телебачення на багато країн, звертався до дітей, дарував їм вічних тварин. Фон Круга дратували галас і непосидючість дітей. Та він знав, що всі великі винаходи мають адресуватися нащадкам. Дитинство самого фон Круга було суворим, він не любив його згадувати. Приємні були тільки години, проведені в родинній бібліотеці. Там, біля полиць із старими книжками, в німій розмові із завойовниками минулого, хлопчик мріяв про славу, про

могутність, про керування світом з напівтемної кімнати старовинного особняка...

Сидячи нерухомо в машині, фон Круг бачив, як неквапливою ходою, оглядаючись на автомобілі, відходить від дороги група левів, як тішаться в болоті бегемоти й носороги з білими чаплями на спинах. Доктор розрізняв серед тварин свої "вічні моделі", і йому здавалось, що його жирафа надто завчено об'їдає гілки з дерева, що його зебра плигає, мов дерев'яна, що його слон, посипаючи спину піском, не виражає всім своїм виглядом ніякого вдоволення.

Інші тварини, не механічні, а живі, привезені із заповідників та зоопарків, не виділяли їх із стада, ставились до них як до рівних, але доктор Круг добре знав, що в складній системі підлеглості стада — від грізного вожака до останнього рядового — його тварини посідали найнижчий щабель. Вони не вміли постояти за себе, не знали почуття страху, не відчували болю, не пустували від надміру сил. Їх не хвилював запах крові. Вони не мали взагалі ніяких почуттів!

Біля пташиних озер фон Круг раптом наказав Міку Уррі завернути, і професорський "шел", відокремившись від кортежу, рушив до мавпятника. Вони проїхали повз острів, де стрибали на гілках макаки, повз лісове озеро, посеред якого дві групи шимпанзе влаштували свій звичайний "карнавал" з дикими криками, безладною біганиною, і виїхали до вольєра горил.

Автомобіль м'яко загальмував. Фон Круг подався далі пішки. Тунель з досить міцного скла призначався для відвідувачів, які бажали зустрітися віч-на-віч з грізними предками.

Двометрова горила з'явилася з лісу й, похитуючись, спираючись однією рукою об землю, попрямувала до людини. Спокійно й меланхолійно підійшла горила до скла, випросталася на весь гігантський зріст, зупинилась, ледь помітно погойдуючись з боку на бік. Фон Круг

зняв окуляри, наблизив обличчя до скла, крізь яке виразно було видно волохату, з вивернутими ніздрями й глибоко запалими очними ямками потворну морду. Якусь хвилину вони дивились одне одному у вічі...

Потім звір одвернувся і знову так само меланхолійно поплентався геть.

Фон Круг стиснув кулаки. Прокляття! Справжня горила, коли їй подивитися прямо в очі, сприйме погляд як виклик, вступить у бій. Одним помахом гігант здатний відірвати голову людині, якби її, звичайно, не відокремлювало товсте скло від противника. Це був лабораторний звір. Байдужа механічна горила.

— Додому! — звелів фон Круг шоферові.

Уррі, оглянувшись, вперше побачив очі хазяїна: блідо-голубі, примружені, вони здавалися не такими грізними, як за скельцями окулярів.

— Ось що, Уррі, — сказав дорогою барон фон Круг. — Є лише одна машина, яка наділена людськими емоціями.

На перший погляд іграшка; можливо, й справді іграшка. Але не це важливо. Модель професора Громова має почуття, недоступні поки що ніякій іншій машині. Мені вона потрібна. Зрозуміло, Уррі?

Мік Уррі відкинув ногою контрабас-футляр і, тримаючи в опущеній руці сталевий прут, рушив до дивана. Тільки тепер, побачивши хлопчакові очі, які зневажливо блиснули, Уррі збагнув непоправність того, що сталося: він привіз не машину, а дуже схожого на Електроника хлопчака, можливо, двійника. Уррі завжди жив за принципом "так або ні" — перемога або поразка, не допускаючи ніяких випадковостей. Випадковості дратували урівноваженого Уррі. Він пролетів тисячу з гаком

кілометрів, благополучно поминув із своїм "науковим вантажем" митницю, можна сказати, майже виконав завдання хазяїна. І от....

Уррі не встиг замахнутися на собаку; пролунав сухий тріск — зуби пса перекусили сталь. Нападник з усією моторністю, на яку був здатний, відскочив за квадратну машину.

"До біса цього пса! — вирішив він, оцінюючи поглядом скаженого тер'єра. — Краще перетерпіти скандал, ніж ходити без руки". — Він натиснув у машині кнопку високої напруги.

Залізний ящик, повільно підштовхуваний людиною, посунувся на собаку. Хлопчик, забившись в куток дивана, стежив за страшним механізмом. Тер'єр завмер на місці й, здавалось, намагався зрозуміти, що за чудовисько хоче на нього напасти. За жорсткими пасмами шерсті виразно горіли зелені очі.

— Не треба! — злякано закричав хлопчик.

Його голос злився з тріском сильного розряду. Чоловік упав. Коли Уррі розплющив очі, він побачив перед собою ошкірену пащу. Уррі схопився. Він не розумів, що сталося. На підлозі димилася проводка від зруйнованої машини...

Мік Уррі сунув руку в кишеню. Він устиг зробити лише один безшумний постріл. Тієї ж секунди чорна тінь вибила пістолет. Рука Уррі неначе віднялась.

— Тікайте швидше! — кричав хлопчак. — Тікайте, а то він вас... — І хлопчак притиснув долоню до рота, раптом згадавши, що його пересторога може обернутися наказом.

Мік Уррі штовхнув плечем двері, зник у темряві професорського кабінету...

— Пістолет проти дитини й собаки, — зневажливо сказав фон Круг, наливаючи Уррі води. — Чи не здається тобі, Міку Уррі, що все це негідно адміністратора?

— Це не собака! — Адміністратор вихилив склянку, вилив рештки в долоню, розмазав по голеній голові. — Якась диявольська штука!

Про зброю Уррі нічого не сказав. Професор, певна річ, знав, що пістолет стріляє сонними зарядами, які вмить усипляють жертву. А якби й кулями?.. В Уррі склалося дивне враження, що собака намагався обеззброїти його й не нападав серйозно.

— Чудова модель, — погодився фон Круг. – Пізнаю руку професора Громова. При всій його неуважливості й неповороткості машина йому вдалася. "Диявольська штука"! Нарешті, Уррі, ти вже навчився відрізняти модель від оригіналу. Я задоволений, що ця "штука" з'явилася в моєму домі. Побачимо, що вона збирається робити...

Він посилив звук.

— Ходімо звідси, Рессі! — пролунав благальний голос.

На екрані хлопчак підбіг до дверей і оглянувся. Пес сидів на підлозі.

— До мене, Рессі!

Пес не ворухнувся.

— Що з тобою, Рессі? — Хлопчик повернувся до собаки. — Ти чуєш: я кажу — біжімо!.. — Пес не зрушив з місця. Хлопчик потер рукою лоба. — Здається, я здогадуюсь... У тебе інший наказ... — Він оглянувся на двері: чи не сказав щось зайве? — Гаразд, Рессі... покажи мені, і я все зрозумію.

Пес стрибнув на диван. Хлопчик сів поряд. Пес простягнув лапи, поклав на них голову. І хлопчик ліг, випроставшись на весь зріст...

— Ти мене охоронятимеш... — Сонним голосом промовив хлопчик. — Я згоден... З тобою нічого не страшно... Я дуже втомився...

І пес радісно загавкав.

— Хто в кого в гостях? — фон Круг вимкнув звук.

Цього ще тільки не вистачало! Нахабний хлопчак, що вкусив його за палець, як господар улігся на диван. А помічник, який рукою може звалити бика, переможений машиною і тепер безпорадний. А втім, Уррі — надто механічна конструкція, нові винаходи поза його розумінням... Професор іронічно глянув на адміністратора:

— Тепер, Уррі, щоб вийти звідси, тобі доведеться пройти повз диван. Так, Уррі?

Уррі мовчав.

— Чи, може, викликати поліцію? — Доктор нервово розсміявся, й Уррі здивовано глянув на нього. — На сьогодні, я вважаю, досить пригод, — сухо зробив висновок фон Круг і рішуче попрямував до дверей. — Залишайся заложником. У тебе буде час подумати про свою помилку.

Його зупинив телефонний дзвінок.

— Пане доктор, до вас прибув гість. Це російський професор Громов, — доповіла секретарка з першого поверху. — Пан Громов просить прийняти його негайно...

— Я готовий прийняти пана професора... — Фон Круг трохи помовчав. — І, будь ласка, не супроводьте пана професора. Поясніть, як пройти.

Сироїжкін не пам'ятав точно, як його схопили, хоч це трапилося сьогодні вранці, лише кілька годин тому. Був знайомий двір — і раптом чужий будинок, чужі обличчя. Здається, на безлюдній вулиці до нього підійшов огрядний чоловік і якось дивно, по складах запитав: "Е-лек-тро-ник?.." — "Так", — кивнув Сергій: іноді жартома він видавав себе за знаменитого друга. І тут настала темрява...

Хлопчик устиг тільки крикнути: "На допомогу, Рессі!" І Рессі чорною блискавкою вискочив із приміщення ніколи, почувши заклик. Величезними стрибками, дивуючи перехожих та водіїв, мчав він уздовж шосе, чуючи шепіт хлопчика й водночас подаючи сигнали тривоги Електроникові, поки не прибіг на аеродром. Чемодан-контрабас уже повантажили в літак, і Рессі, прилаштувавшись до чиєїсь ноги, збіг по трапу, на череві поповз під кріслами. Він знайшов те місце, де під підлогою, в темному багажнику, в задушливому чемодані билося живе серце, посилене зашитим у кишеню транзистором, і став дряпати метал.

Рессі дістав наказ не відставати від Сироїжкіна. Певна річ, Рессі не міг назвати Електроникові ні аеродрому, ні номера рейсу, але він точно вказав напрям, у якому мчав, час, коли він злетів разом з величезною машиною, і швидкість польоту. Дорогою він забрався в чиюсь сумку й затих...

Професор Громов і Електроник на аеродромі дізналися за часом вильоту про пункт призначення — місто Теймер. І тут вперше тривожний здогад вразив професора: "Невже фон Круг?.." Місто було знамените зоопарком "Тваринний світ" і крутійськими лабораторіями.

Вони приземлилися в Теймері через годину після Міка Уррі й Громов назвав шоферові таксі адресу: "Особняк фон Круга". Сумнівів більше не було: Електроник точно знав, що сталося в особняку.

— Без тебе, як без голови, — сказав професор Блектроникові, з цікавістю роздивляючись вулиці незнайомого міста. — Ну, як би я здогадався, де зараз Рессі, куди зник Сергій і що взагалі в наші дні може бути таке лиходійство?! Одного не можу зрозуміти: навіщо фон Кругу потрібний твій приятель? Невже він... І Гель Іванович, глянувши на Електроника, загадково примружився...

Таксі в'їхало у ворота, доставило гостей до під'їзду особняка. Шофер відкотив машину в затінок. Громов і Електроник піднялися на третій поверх.

Господар зустрів колегу в приймальній. Але, перш ніж він сказав хоч слово, до гостей метнувся чорний собака, а за ним — хлопчик.

— Гелю Івановичу! Електронику! Це я... Сироїжкїн!..

Громов обняв блідого Сироїжкіна.

— Ти не помилився... Ми тут... Ми з Електроником дуже хвилювалися за тебе. Ми приїхали по тебе.

— Я чекав... я знав... — ніяково забурмотів Сергій. — Рессі мене врятував... А тепер ви... Електроник... я такий радий...

І він щасливими очима дивився на своїх. Потім став трясти руку Електроникові.

Побіжного погляду на хлоп'ят, які, всміхаючись, плескали один одного по плечу, докторові Кругу було досить, щоб зрозуміти, чому його помічник схибив. Єдина в світі машина уміла всміхатися й через те її не можна було відрізнити від живого хлопчика. Те, що мовою науки називається машинною емоцією, те, чого не вистачало його механічним тваринам, — за два кроки, поряд. "Дуже добре, дуже добре, колего Громов", — сам собі сказав фон Круг.

Він запросив Громова до кабінету. Хлопчики й собака залишились у приймальній.

Я сподівався побачити вас, пане Громов... — почав фон Круг, пропонуючи гостеві сісти.

Громов не сів.

— Поясніть, що все це означає, докторе Круг! — різко запитав він.

— Сталося прикре й неприємне особисто для мене непорозуміння. — Фон Круг розвів руками.

— Прошу відповісти на моє запитання! — перебив гість. — Чому хлопчик опинився у вашому домі?

— Відповім вам точно. — Фон Круг холодно глянув на гостя. — Для завершення роботи мені потрібні схеми машинних емоцій.

— Так от ви який... — задумливо промовив Громов. — Очі його вивчали фон Круга, ніби бачили вперше. Не на конгресі, не на засіданні Міжнародної Ради, не на екрані телевізора — тут, у своєму домі, застуканий у дивній ролі викрадача, фон Круг раптом вимовив фразу без звичних красивих слів, фразу відверту й цинічну, що з головою виказувала його безпорадність як ученого. Це розуміли обидва співрозмовники.

Російський професор здавався надто спокійним. Фон Круг несподівано для себе уявив ведмедицю, яка спроквола стежить за своїми ведмежатами, але вмить дасть знати випадковому цікавому, що таке материнське піклування.

Після ніякового мовчання господар розповідав далі:

— Я писав вам. Відповіді не одержав...

— Саме через те ви вирішили привласнити мої схеми?..

— Перейдемо до справи. Тут, за стіною, є модель...

Фон Круг кивнув на двері, й Мік Уррі, що нерухомо сидів у кутку, зрозумів цей знак по-своєму: підскочив до дверей і замкнув їх на ключ. Громов обернувся.

— Головний адміністратор, — зовсім недоречно відрекомендував свого помічника господар особняка.

Мік Уррі демонстративно тримав у руці ключ. Доктор Круг удав, що не помічає похмурої рішучості помічника.

— Хоч я й поважаю ваш талант, — холодно мовив фон Круг, — ви завжди були непрактичною людиною. Не зрозуміли досі, що життя є боротьба. Математики, до вашого відома, так само швидко з'їдають один одного, як і акули. Якщо запізнився на день і не довів сьогодні теорему, то завтра вже гримить ім'я іншого вченого. Ми з вами суперничаємо давно, і ви, пане Громов, повинні визнати, що в змаганні найновіших моделей я випередив вас. Не вистачає лише деталей. Кажу все прямо, віч-на-віч — на цю купу м'язів не зважайте! — Фон Круг кивнув на Уррі.

— Пане фон Круг, — спокійно звернувся Громов до противника, уважно вислухавши його, — хто кого випередив, я не знаю, бо особисто з вами не змагаюсь. Сподіваюся, що оцінять наші праці фахівці, й зокрема Міжнародна Рада. Я завжди вважав вас людиною спостережливою і педантичною. Дуже шкода, що знайомство з моєю новою моделлю нічого не навчило ні вас, ні вашого помічника, який настільки погано вихований, що замикає гостя на ключ.

Нагадування про собаку розлютило Уррі. Він почервонів від гніву, зробив крок, стиснувши кулаки, до хазяїна Рессі.

— Мене звуть Мік Уррі, пане професоре, — прохрипів він, — Я помилився лише раз у житті... Ми тут самі, пане професоре... Хлопчаків не беремо до уваги.

У тиші клацнув замок, і слабкий цей звук справив враження пострілу. Фон Круг різко обернувся до дверей. Його помічник мало тямив, що сталося: "Диявольська машина відмикає замки?" Громов, усміхаючись, спостерігав, як у відчинені двері зайшов спокійний Рессі. Раптом Уррі схопив важке крісло, підняв над головою. Маленький тер'єр виріс перед ним на довгих ногах.

Гігантська, як примарилось Уррі, куряча лапа, чудно зігнувшись, могутнім ударом відкинула його разом з кріслом. Уррі знепритомнів.

— Ну, це вже занадто... — пробурмотів фон Круг і, відсунувши стінну панель, увійшов у ліфт, яким користувався тільки він, — Можете експериментувати без мене! — крикнув він із ліфта.

Панель ковзнула на своє місце.

— Цілком з вами згоден, — сказав неуважно Громов. — А втім, докторе Круг... куди ви?.. — Професор зовсім розгубився, спостерігаючи поспішний відступ господаря. — Рессі, що за дивний вчинок! Вірніше, не Рессі, — Електронику...

А Рессі, склавши й втягнувши страусові ноги й знову ставши тер'єром, оббіг навколо кабінету, загарчав з-під стола, клацнув якоюсь кнопкою. Гель Іванович осудливо глянув на собаку, потім — на Електроника.

— Що тут відбувається? Електронику, обдумуй уважніше команди. Я просив лише відчинити двері... Але це аж ніяк не означає, що треба збивати з ніг і зупиняти ліфт між поверхами.

— Він уже застряв, — скрипуче промовив Електроник.

— Хай знає! — підхопив Сироїжкін. — У чемодані ще гірше.

Громов усміхнувся.

— Ви, можливо, маєте рацію: наш господар не дуже гостинний. Тепер хочеш не хочеш йому доведеться понудьгувати. Електронику, попроси Рессі на всякий випадок дізнатися, як там самопочуття доктора.

Рессі став коло висувної панелі, й Електроник хрипло оповістив:

— Ліфт між другим і першим поверхами. Шахта веде в відвал. Ніяких особливих звуків із шахти не чути.

М'яко прогудів сигнал, ввімкнувся динамік.

— Алло, пелікане, — пролунав далекий голос, — вас викликає двадцять шостий. Пана професора терміново просить двадцять шостий...

— При чому тут пелікан? — здивувався Гель Іванович. — Один професор підійти не може, — сказав він, звертаючись до динаміка, — а другий нібито не має уповноважень відповідати за нього...

"Там щось сталося? — подумав Сироїжкін. — Комусь негайно потрібна допомога?" Гелю Івановичу, скажіть їм що-небудь!..

Гель Іванович стояв посеред кабінету й пускав з люльки хмарки диму. Двадцять шостий тричі викликав пелікана. Потім інший голос, такий же далекий, але грубіший, чітко промовив:

— Доповідає командир двадцять шість. Завдання для "Тваринного світу" виконано. Відловлено понад п'ятдесят першокласних екземплярів. Завтра вранці вантаж доставлять в літаки. Програму номер два теж виконано. Пеленгатор зафіксував сто сорок вісім сигналів. Дані передано на зазначеній хвилі...

Під час казенної доповіді Громов наблизився до письмового столу й немов у роздумі поклав пальці на пульт. Та він уже не вагався: включився в розмову.

— Двадцять шостий, де ви зараз перебуваєте?

— Радий чути вас, пане професоре. — Голос у динаміку трохи полагіднішав. — У квадраті одинадцять сорок два. Зараз привал, у нас уже ранок. Просуватися можна лише вночі.

— Жарко? — співчутливо запитав професор.

— За п'ятдесят! Прямо скажемо — пустеля! Але хлопці тримаються. Сонні стрільці, пане професоре, не шкодуючи сил, відробляють свою платню. — Голос у динаміку задеренчав: далекий співрозмовник, мабуть, засміявся. — Ви будете задоволені. Доброго ранку, пане професоре!

— До побачення.

Сироїжкін, розуміючи, що сталося щось незвичайне, запитально дивився на професора. Електроник незворушно чекав розпоряджень.

Громов, вимкнувши динамік, опустився на стілець. Потім устав, підійшов до великої карти Африки, відшукав, примруживши, потрібний квадрат, пробурмотів:

— Сонні стрільці... Ось вони де...

— Тут за стіною установлена електронна машина, — спокійно сповістив Електроник. — Рессі відчуває її теплове випромінювання.

— Якщо Рессі відчуває, значить, машина працює погодився Громов. — Програма номер два... Що ж це таке? Як же я забув спитати?!

— Усі дані є в машині, — спокійно мовив далі Електроник. — Я можу запам'ятати останні повідомлення. Ох, Електронику, — похитав головою професор, — важкі загадуєш ти мені задачі... Що скаже на все це господар машини?

Він у ліфті. Він поки мовчить. — Електроник слухав і доповідав.

— У твоєму останньому повідомленні є певна логіка...

Громов не закінчив фразу, бо Електроник, сприйнявши професорові слова за схвалення, скомандував:

— Уперед, Рессі!

Рессі стрибнув до декоративної стінки, де в суцільному клубку переплелися тисячі диких істот, відхилив килим, що висів на кільцях. Панель, схожа на двері ліфта, легко піддалась, відкрила вхід до машинного залу.

Електроник, сівши біля пульта машини, читав на екрані мигтючі цифри. Їх було багато — нескінченні колонки цифр, які Електроник миттю запам'ятовував.

Професор мовчки виміряв кроками довгу машину. Ця машина, що підпирала стіни залізними боками, була величезна. Електроник, поглинаючи цифри, скоро дійшов висновку, що йому треба сидіти тут кілька діб.

І Електроник наважився на подвиг, якщо можна назвати подвигом єдине правильне рішення маленької моделі, що мала підкорити собі велику мудру машину. Він вийняв з кругівської машини кілька блоків, переставив деталі, потім дістав з кишені коробочку транзистора й, заховавши її в один з блоків, акуратно поставив усе на місце.

Електроник підключився до машини фон Круга. Тепер він міг не дивитися на екран: він чув усі сигнали машини. По радіо, на будь-якій відстані.

— Я всього цього не запам'ятаю, — скрипуче сказав Електроник. — Мільйони цифр! Надто велика кількість інформації...

Професор поклав руку на його плече.

— Відключись, — порадив він. — Звикати треба поступово.

Учитель оцінив подвиг учня. З цієї хвилини вони знатимуть усі дії фон Круга та його експедиції. Захований у машині передавач настроєний на хвилю Електроника.

— Час повертатися додому. На сьогодні досить вражень, — сказав Гель Іванович, і обличчя його стало смутним. — Час і попрощатися з Рессі.

— Чому? — вигукнули хлопчаки. — Чому попрощатися?

— А чи здатний Рессі за вісімдесять годин подолати понад тисячу кілометрів? — замість відповіді спитав Громов Електроника.

— Здатний.

— Передаси йому дорогою оце завдання. — Професор простягнув учневі папірець.

Електроник пробіг очима формули.

— Він виконає!

— Але чому Рессі не летить з нами додому? — поцікавився Сироїжкін, нічого не розуміючи.

— Сонні стрільці! — коротко пояснив Громов і здивовано глянув на Сироїжкіна. — Стоп! Ти подав ідею! Справді, чому б Рессі теж не полетіти? Навіщо марно витрачати йому енергію! Центральна Африка — це не близько.

Громов та його супутники вийшли з особняка. Таксі рушило в аеропорт. На задньому сидінні поміж двох хлопчаків примостився кудлатий пес. Одним вухом Рессі слухав формули, другим — скупі чоловічі слова про свою силу й спритність. І ще він слухав, напевно, тихі слова професора Громова:

— "І так далі..." Вдало придумано. Ніколи не знаєш, яке випробування чекає попереду. І ось — серйозний іспит. Настав час проявити йому своє "І так далі"...

...Перед відльотом професор Громов подзвонив з аеропорту секретареві фон Круга:

— Вибачте, будь ласка Я забув сказати вам, коли прощався, що пан фон Круг, проводжаючи нас, застряв у ліфті між першим і другим поверхами...

Чорний тер'єр залишився в групі пасажирів, котрі чекали літака в Африку.

...Є два світи, там живуть люди, які називають себе глибинниками. Глибинники рідко бувають у звичних нам містах, а приїхавши, тужать за своєю дивною сферою глибин, де все зігнуто-криве, легко-невагоме, незвичайно тихе.

Перший світ — Космос. Другий — Океан.

Космічна й підводна ери в історії людства почались майже одночасно: після польоту навколо Землі Юрія Гагаріна й спуску в океан Жака Пікара й Дена Уолша. Розвідка Світового океану й планет Сонячної системи привабила людей особливої сили волі й міцності духу — фахівців, які вміли працювати в незвичному й ворожому для людини середовищі. Величезна маса води й бездонна порожнеча космосу — такі різні на перший погляд умови зближали жителів двох світів. Космічні станції і ракети, підводні будинки й кораблі багато в чому були схожі; глибинники так само потребували кисню й прісної води, почували себе відірваними від звичної, твердої землі. Два світи досліджували невідоме, змагалися, жартували один з одного й разом посміювались над тими диваками-землянами, які з року в рік живуть під одним дахом, ходять звичною дорогою на роботу й не збираються пірнути в океанські глибини чи пробігти по пісках Марса.

Космос і Океан підтримували постійний зв'язок. У короткі перерви між робочими розмовами диспетчери обговорювали новини далекої

Землі. Двоє з них — Астронавт і командор — були знайомі давно й не пропускали нагоди обмінятися поглядами з різних, так би мовити, "полюсів".

— Алло, Астронавте, як тобі сподобалася ідея "механічних звірів" у "Тваринному світі"? Ти бачив, сподіваюся, передачу з Теймера? Прийом.

— Бачив, Командоре. Нудне видовище. У мене таких "механічних звірів" повні екрани. І вся ця електроніка — супутники, станції тощо — летить по заданих орбітах. Прийом.

Чогось ти сьогодні не в настрої, Астронавте. Пустота діє тобі на нерви... Я розумію, тобі, зоряному пустельникові, нема чого дивитися на жирафу: тобі, щоб пригадати будь-яку тварину, досить інформації про її параметри. Але твоїй доньці, Асте, коли вона підросте, треба побачити жирафу з ногами й довгою шиєю. Інакше вона не повірить, що є такий звір. Ну як, Асте? Прийом.

— Зрозумів тебе, Командоре. Я фахівець з небесної механіки й нічого не знаю про те, як вирощувати жирафу. Скажи мені краще, що ти бачиш у своїх ілюмінаторах? Прийом.

— У ближньому — сірий намул. У дальньому — тепер я розумію, хто скаламутив воду, — зграя риб активно працює хвостами. От і все, Асте. Прийом.

— Після твоїх слів мій сірий Місяць позеленів від заздрості. Живі риби!.. А в мене саме каміння. На твоєму місці, Командоре, я кинув би роботу й поплив полювати. До речі, ти знаєш, що найбільше задоволення — полювати з собакою? Прийом.

— Ліс на світанку. Легкий туман поміж деревами. Й попереду тебе, зрідка зупиняючись, нюхаючи повітря, біжить собака. Прийом.

— Жене на тебе, все ближче й ближче, от-от вискочить з кущів очманілий заєць... Годі, Командоре! Як ти чув, услід за тиграми й жирафами підуть механічні зайці. Хіба цікаво полювати на такого зайця? Забудьмо всі ці дурниці. Прийом.

Твоя правда, Асте. Таке життя не для пас. Приїжджай у відпустку до мене. Я нагледів одну ущелину, де ховається хитрющий спрут. Поставимо на зеленому схилі намет. Зарядка, сніданок, потім прогулянка на дсльфіпі, екскурсія на затонулі кораблі, після обіду — відпочинок у теплій течії. А коли все набридне, вистежимо й піймаємо спрута для наших дітлахів. Як тобі це подобається, Астронавте? Прийом.

— Чудово, Командоре! Тільки, мабуть, не скоро мені вдасться до тебе визнатися. В найближчу відпустку домовився з приятелем зійти на найвищу гору Місяця. Я розповім тобі, як усе буде. Отож вибач, і спасибі... До зустрічі! Мене викликає Юпітер. Відбій!

...У місячному світлі повзе пустелею караван машин. Крокуючі, як у місяцехода, колеса, що безперешкодно проходять через піски, приминали червонувату землю Африки. Вдень, при яскравих сонячних променях, це одноманітно пласка, похмура рівнина, де трапляються іноді низькі колючі чагарники та брудні ями. Вночі місяць змінював пустелю: вилискували вершини піщаних пагорбів, простягалась попереду колони сріблиста доріжка, — нічна пустеля скидалася на притихле морс. Лагідна, безвітряна місячна ніч — нагорода після розпеченого дня, коли навіть павіана може вразити сонячний удар, після гарячого вітру, який сушить шкіру, й оманливих міражів води. Вночі над африканською пустелею висять близькі, майже ручні зорі.

Згори караван схожий на величезну змію, що звивається поміж пагорбів. Командир двадцять шостого загону Пенн повис на повітряній машині в кінці колони, де повзуть цистерни з водою, холодильники з молоком, фургони з пресованим сіном. "Мій ноїв ковчег" — називає Пенн свою колону. На відкритих платформах всюдиходів похитуються слони, носороги, гіпопотами. Автокранами стирчать над кабінами жирафи, в

інших машинах — зебри, антилопи, страуси. Леви у всюдиході з ґратами — швидше за традицією, ніж з необхідної пересторо ги. Понад п'ятдесят тварин, добутих для зоопарку "Тваринний світ", — усі спокійні, ніби ручні. Звичайні трофеї сонних стрільців.

Пенн, командир стрільців, або, як його називають слідопити за надзвичайний зріст, Пенн-довгов'яз, тривалий час працював "білим мисливцем", успадкував рідкісну професію від батька й діда. Він умів робити все, що входить в обов'язки мисливця: вистежувати звіра, розбивати табір, готувати обід, проявляти фото— й кіноплівку, водити літак, машину й, певна річ, несхибно стріляти. Щоправда, відколи полювання на тварин було заборонено для всіх, стріляти Пеннові доводилося дуже рідко.

За останні роки білий мисливець убив одного слона, який, почувши гудіння кінокамери, прищулив вуха, згорнув кільцем хобот і з такою люттю кинувся на відкриту машину, що зім'яв би її, як порожню бляшанку, якби не зупинила нападника куля в лоб з важкої нарізної рушниці. Слон упав на коліна біля самих коліс. Холоднокровний турист з Європи, що до останнього метра знімав напад слона, врятував Пенна від в'язниці: ефектна кіноплівка підтвердила небезпеку, що загрожувала людям. Крім того, турист, який назнався професором фон Кругом, запропонував мисливцеві нову роботу. Пенн-довгов'яз став сонним стрільцем.

Сонні стрільці полювали на найрідкісніших звірів, причому вибирали найкращі екземпляри. Вони носили з собою потужні рушниці й зневажали полювання з автомобілів, коли звірі, що звикли до техніки, підпускають людину на кілька кроків; ішли в чагарники, вистежували там жертву, натискували спусковий курок. У цьому полюванні все було, як і десятки років тому: азарт і обережність мисливця, хитрість звіра, дивна тиша перед вирішальним моментом і раптовість нападу, — майже все правдоподібно. Звір падав не мертвим — його вмить усипляла сонна куля.

І хоч Пенн, ставши вже командиром стрільців, називав свою роботу "лікарським полюванням", він добре пам'ятав, що народився в інший час, ніж його дід і навіть батько, які полювали по-справжньому. Коли нема в кого стріляти розривною кулею, "лікарське полювання" — найкраще заняття для таких запальних, сильних, прагнучих гонитви за звіром молодиків, як він сам. Зараз сонні стрільці відпочивали, переживаючи уві сні, можливо, ще раз свої пригоди; спали всі, крім тих, хто вів машини разом з провідниками.

Пустивши аеромобіль на малу швидкість, командир задоволено поглядав на свій ноїв ковчег. П'ятдесят голів — гордість будь-якого мисливця. Добути п'ятдесят голів, коли майже вся саванна перетворена на поля і пасовиська, коли звірі поховалися в колючих чагарниках, — значить, місяць блукати з пересохлим від спраги ротом по пустель Місяць пекельної роботи! Там, на платформі, були й його, Пенна, "мисливські рекорди": носоріг з могутнім рогом і лев з надзвичайною чорною гривою. Лев вискочив з трави за п'ять метрів від Пенна й, зупинений пострілом, повалився важким мішком, ледь не дряпнувши його по плечу; носоріг, якого мисливець вистежував більше тижня і зустрів на вузькій стежці, з властивою йому несамовитою впертістю не захотів дати дорогу Пеннові...

Була й друга програма, про яку командир двадцять шість доповідав фон Кругові. Мету її професор не пояснив навіть Пеннові, але для стрільців вона становила винятковий' інтерес: змагання із влучності. Треба було вцілити особливою радіокулею в певне місце голови чи тіла. Зебри й страуси, антилопи й жирафи, позначені радіокулею, тікали галопом. Агресивніші мішені, коли вони виявляли мисливця з безшумною рушницею і нападали на нього, діставали додатково сонну кулю. Таку жертву не чіпали: за кілька годин звір прокидався, ставав на ноги.

Сонні стрільці не цікавилися метою такого незвичайного полювання. Вважали, що в науки свої дивацтва, а вони мали від цих дивацтв задоволення, не порушуючи — що дуже важливо — правил закону про браконьєрство: радіокулі не вбивали тварин. Крім задоволення, на

стрільців чекала спеціальна винагорода. Командир завжди знав, хто влучає точно в ціль: у радіоскриньці пеленгатора, який він возить у своїй машині, кожна радіокуля попискує своїм сигналом.

...Пенн подивився на годинник і пересвідчився, що ніч закінчується. Зорі незабаром погаснуть, і вогненна куля почне своє звичне кружляння над пустелею. Тим часом колона вибереться на кам'янистий кряж. Кряж веде до річки й зелених пагорбів. Далі — шосе. На цьому шосе можна буде розвинути швидкість і через кілька годин доставити вантаж на аеродром.

Із сходу, випереджаючи на півгодини сонце, до каравану наближалася дивна істота. Якби Сергій Сироїжкін міг бачити зараз свого кудлатого друга, він ахнув би від захоплення: витягнувшись у повітрі стрілою, Рессі летів на крилах. Зрештою, для будь-якого спостерігача із землі шість прозорих площин, схожих на крила комахи, були майже непомітні, як непомітні бувають крила мухи, що летить, — само лише миготіння в очах. Крила оберталися зверху вниз могутніми змахами, роблячи петлі у вигляді вісімки, лапи були сховані, вуха міцно притиснуті — все підпорядковано швидкості.

Рессі просторував.

Це не означає, що він просто летів на великій швидкості, долаючи кілометри. Він шукав ціль, і вся його істота, всі найтонші механізми вивчали, досліджували тс, що простягалося під ним і навколо нього.

Із своєї висоти Рессі оглядав на десятки кілометрів пласку рівнину, що виблискувала в місячному світлі, наче алюмінієва сковорода. Як лев, як леопард, як будь-яка кішка, він чудово розрізняв у темряві кожний пагорб, кожний кущ і насторожені силуети хижаків поміж ними. Проте лев, ясна річ, ніколи не зможе піднятися на таку висоту й побачити чітку грань землі й неба — плавно вигнуту лінію горизонту; лев ніколи не побачить так близько зорі над Африкою. А для Рессі, що мчав уперед з

пташиною легкістю, були важливі місяць і зорі: по них він орієнтувався, знаючи з точністю до хвилини, коли сонце зітре їх з небозводу.

Зустрічний вітер не заглушав для Рессі звуків звичайного життя. Він чув регіт гієни, глухе гарчання самого володаря пустелі — лева, тупіт табуна антилоп, що зірвався з місця. Рессі довідувався мимохідь про багато нічних таємниць — йому були зрозумілі навіть ті звуки, що їх не вловлює людське вухо.

Але Рессі не втручався в нічний побут хижаків. Він слухав: чи немає сигналів надзвичайної небезпеки, які попереджають про наближення каравану машин?..

Потрапивши в туманну смугу, багатокрилий літун визначив по слабких теплих хвилях, що він перетнув шосе і посувається вздовж берега річки, де в драглистому мулі попискують готові вилупитися з яєць крокодиленятка, благаючи матір-крокодилиху розрити ланами свою кладку, Всі загострені почуття, що пробудилися в Рессі, були саме тим винятковим станом, який необхідний йому для виконання доручення і який названо словом "просторувати". Це особлива робота дуже складних механізмів, з яких складалася нова модель... Просторувати для Рессі означало знайти ціль, розв'язати безліч задач, проявити всі здібн сті, зашифровані в його кличці однією таємничою літеро "І" — "І так далі".

Рессі просторував над нічною пустелею й ще здалеку виявив караван усюдиходів. Він наблизився на великі висоті, а потім, знизившись, якийсь час ширяв над машино командира, докладно вивчаючи противника, заздалегідь складаючи й програючи, як досвідчений теоретик, план дій.

Стуливши чотири крила, планеруючи на двох розведених урізнобіч площинах, Рессі шугонув униз.

Пенн, відмірюючи на карті відстань до шосе, почув пронизливий, різкий, багаторазово повторений серед ночі звук, від якого він

здригнувся: наче закричали разом усі звірі Африки. Те, що побачив Пенн згори, приголомшило навіть його, мисливця, який народився в Африці, командира дюжини відчайдушних молодиків.

Звірі мов сказилися. Слони з бойовим трубним крик молотили хоботом по кабінах. Ревіли, стрясаючи повітря леви. Носорог, перетворившись на живий таран, одним ударом розніс борт всюдихода. І ще Пенн помітив у сірій імлі зовсім незбагненну істоту: вона ковзнула вниз на довгих крилах, що блиснули у світлі фар, і зникла на тлі чорної землі. Пенн увімкнув сирену тривоги. Машини зупинились. З фургона висипали сонні стрільці.

Блиснули спалахи пострілів. Але кулі спізнилися. Леви страуси, зебри, носороги, жирафи тікали, їх підганяли протяжні, безугавні звуки тривоги. Бистрим мисливським оком Пенн устиг помітити, що на платформі після перших ударів слонів відкинулися борти, й гіганти зійшли на землю.

— Двоє в "жабу", — командував Пенн у мікрофон. — Решті охороняти машини. Ввімкнути всі прожектори!

Сам Пенн кинувся за втікачами до річки, розвинувши граничну швидкість. За ним, легко зіскочивши з платформи, жваво відштовхуючись від кам'янистого грунту, стрибала машина-жаба з двома стрільцями.

— Наш друг змія! — хрипло сказав Електроник.

Сергій розгублено перепитав:

— Змія? Яка змія?

— Наш друг змія допомогла Рессі визначити в тумані шосе. Його антени, чутливі, як особливі точки на голові змії, вловили слабке тепло...

За тисячі кілометрів від африканської пустелі, в школі юних кібернетиків, у звичайному кабінеті математики Електроник чуйно прислухувався до далекого Рессі. Для Сергія він повторяв усе вголос, а для себе писав на дошці Сироїжкін поступово дізнавався, як просторував Рессі над нічною пустелею. Нарешті він почав розуміти, що означає таємниче "І так далі" в імені їхнього кудлатого друга!

— Наш друг кішка, — скрипуче промовив Електроник, стукаючи крейдою по дошці, і пояснив: — У темряві в Рессі стопроцентний зір, як у кішки. А по очах кішки можна навіть визначити точний час: опівночі вони ідеально круглі й світяься.

Очі Рессі, вірніше, його багатозорість особливо дивували Сергійка. Якщо черепаха дивиться ніби крізь зелені окуляри; собака, корова, кінь не розрізняють жодних кольорів; орел, страус, восьминіг бачать, як людина; бабка поділяє світ на блакитний верх і строкатий низ, а бджола ясно розрізняє невидиму частину райдуги, то Рессі дивився на навколишній світ так, як йому було зручно. Він міг перетворити його в чорно-білий і в звичайний кольоровий, міг сполучати жовто-зелено-оранжеві барви й розрізняти недоступні людині тони. Міг, якби дуже захотів, побачити світ навколо себе таким, що переливається найтоншими відтінками, повільно тече, мов кольорова річка, мов нескінченна мелодія барв, таким розмаїто-яскравим, що в звичайної людини, коли б вона була на його місці, запаморочилася б голова. Рессі міг побачити всі багатства сонячного світу тут, на Землі, а не на Юпітері, який вражає уяву.

Коли Рессі ширяв над колоною, стежачи двома очима за всюдиходами і третім, невидимим "оком рака", — за повітряною машиною командира, Електроник затих, вирішуючи разом з далеким розвідником складну задачу. Та ось Рессі вигукнув заклик, що пробудив полонених, і Електроник підскочив на місці, а потім сказав:

— Це щось нове, треба запам'ятати. На перший погляд — крик надзвичайної небезпеки, складений із сигналів різних тварин. Точніше проаналізую пізніше. — І він усміхнувся.

— Не вчасно посміхаєшся! Що там сталося? — Сергій нетерпляче сіпав друга за рукав.

— Тварини біжать до річки. Я усміхаюсь через незвичну інформацію.

— Хотів би я бачити це! А де Рессі? Що трапилося з ним?

— Рессі веде їх за собою.

— А що зараз? А сонні стрільці? Ну, відповідай же, відповідай!

— Коли якось сороконіжку, — спокійно відповів Електроник, — запитали, як їй удається пересувати всі сорок ніг, вона відразу ж розучилася ходити. Не заважай мені, будь ласка. Я все скажу, що зумію дізнатися. Зв'язок діє чудово. Спокій і аналіз... І не відволікай, будь ласка, Рессі зайвими словами. Адже він тебе теж чує...

Яскраве африканське сонце освітило річкові зарості. Птахи, ящірки, змії, крокодили, комахи, жаби, черепахи — все відразу пробудилося; настала звична пора полювання, пісень, ігор.

І ніби невидима рука відслонила раптом дрібно сплетену завісу мошви; змовкли непомітні в тумані птахи. Річкові мешканці зачаїлись і наче зникли. В клуби туману, в прохолодні води річки, важко гупаючи ногами, спускалося зі схилу грізне стадо. Поряд Із ебрами й антилопами стрибали леви; жирафи поспішали за страусами; слони й носороги, з тріском ламаючи бамбук, пробиралися до протилежного берега. Там захисна стіна чагарника, виті ліанами дерева.

Над утікачами, вигукуючи заклики, ширяв крилато-кудлатий розвідник. Дивні "роги" на голові, які бачив здалеку командир Пенн, — то ніякі не роги, а висувні антени очей, як у деяких мух. Рессі пильно спостерігає за переслідувачами: у верхніх клітинах сітківки його очей повільно пересувається повітряна машина, стрибаюча "жаба" — в нижніх, і Рессі точно визначає відстань до зелених пагорбів і швидкість переслідувачів. Бранці встигнуть. Встигнуть утекти до пострілу.

Пенн розумів, що звірі зникнуть в колючих заростях. Але його хвилювали не "мисливські трофеї" — він був певен, що стрільці вислідять колишніх полонених, — Пенн з холодною лютістю стежив за багатокрилим літуном, який забрав його здобич. Хто це був, Пенн не знав, однак інтуїція підказувала мисливцеві, що перед ним зараз небезпечний противник.

А той неначе дратував стрільця: завис на сріблястих крилах над бамбуком, ніби знав, що людина приземлить свій аеромобіль.

Машина командира в заростях була не потрібною. Пенн, вибравшись із кабіни, почекав, поки схилом пагорба видереться "жаба". В "жабі", що підоспіла, були один стрілець та зброєносець командира — Зузу, який тримав напоготові дві електронні рушниці.

— Зі мною поїде Зузу, — сказав Пенн стрільцеві. — Вибач, хлопче, треба наздогнати он ту штуковину.

У колючих заростях машина-жаба незамінна, хоч, певна річ, не така комфортабельна, як аеромобіль. Пенн-довгов'яз, надівши на голову шолом, утиснувся на водієве місце, так що його коліна опинились біля підборіддя, звично намацав підошвою армійського черевика педалі, натиснув на кнопки керування. Машина, відштовхнувшись чотирма лапами, гігантським стрибком здійнялася над кущами й з тріском приземлилась в сухому бамбуці.

Мабуть, стрибки "жаби" можна порівняти із спуском гірського лижника з небезпечного схилу: підступні горби і ями можуть раптово підкинути в повітря, звалити на бік, розбити об дерево, що трапляється на шляху. Тут вся увага — трасі, блискавичному вибору площадки для наступного стрибка, ну й, звісно, меті погоні. Водій "жаби" має бути досвідченим, холоднокровним переслідувачем.

Рессі на своїх крилах теж лавірував. Пересуваючись ривками, він облітав дерева, ковзав поміж кущами. А головне, що дратувало переслідувача, — кудлатий літун угадував, куди саме стрибне "жаба", й ухилявся майже з-під самого носа машини. Пенн здіймав на ходу рушницю, яку простягав йому зброєносець, але щоразу спізнювався на якусь мить: Рессі не давав йому прицілитися.

Піт котився з-під шолома, на сорочці проступила сіль. Мисливець, зціпивши зуби, кидав "жабу" вперед. Він бачив, що багатокрилий швидше, ніж будь-який звір, реагує на різні ситуації, але не відступав.

Раптом "жаба" застряла. Пенн натискував на кнопки — марно: болото. Він вискочив з машини й, провалившись по коліна в трясовину, випалив з обох стволів у небо, де востаннє майнула тінь, — просто так, щоб розрядити свою лють. Як це він не помітив і втрапив прямо в болото! Мисливець махнув зброєносцеві: треба повертатися пішки, удвох "жабу" не витягти...

Вони пробиралися крізь зарості, шукали стежку. Весь світ навколо мисливця та його слідопита був колючим: гострі, як рибальські гачки, зігнуті колючки дряпали шкіру, шматували одяг. А згори жалило сонце. Пенн був незадоволений собою: він стріляв, хоч ціль уже щезла, — що може подумати про нього чорний зброєносець?.. Але Зузу, здавалося, забув ганебну для мисливця пригоду: мовчазно ковзаючи серед кущів, він виводив супутника із заростей.

Іноді вони повзли в густому, переплетеному вгорі чагарнику, й Пенн бачив перед носом лілові п'ятки слідопита. Вибравшись на простір, Зузу витягав із сорочки мисливця колючки; сам він був без жодної подряпини.

А десь у кущах біг носоріг — його, Пенна, рекордний трофей...

Мисливське вухо вловило в пекучому повітрі повільні звуки барабана: недалеко, біля річки, було сільце. Пенн вилаявся подумки: ще не вечір, а вже передають новину.

Хтось стукав по натягненій на величезну чашу слонячій шкірі: "Рум-ра-та... ра-ра... дум!" І це означало: "Слухайте всі, слухайте! Звірі білих мисливців розбіглися. Каравану більше немає..." Важкий, глухий звук розлягався над річкою...

...Кілька днів сонні стрільці вистежували втікачів. Ті, хто йшов до зелених пагорбів за річкою, поверталися без здобичі. Найдосвідченіші мисливці поспішали свіжим слідом, але не зробили жодного пострілу: звірі немов перетворилися на привиди. Пенн був певен, що в усьому винувата дивна крилата істота, яку він не наздогнав. Година за годиною під розпеченим сонцем патрулював командир у своєму аеромобілі, але не помічав жодного підозрілого силуету.

Це було якесь зачакловане місце! Ніби й підходяще для полювання, із "живими цілями", що бродили поряд, — і пусто. Пенн-довгов'яз уже вагався: може, їхати далі й розпочати полювання заново?..

Кілька днів Рессі просторував у тропічних заростях і поводився, як природжений африканець. Мавпи, що стрибали на гілках, барвисті крикливі папуги, леопард, що причаївся в розвилці дерева, носоріг, який мирно сопів на пустельній стежцІ і якому всі дають дорогу, знаючи його лиху вдачу, рівна шеренга слонів, що йшли до нічної річки, — ніщо не уникало гострого зору Рессі.

Він чув звуки африканських джунглів, зрозумілі всім звірям: адже тільки безнадійно глухий не вловить болісного крику теляти, на якого стрибає біла кішка. А крім того, кожен звір, кожен птах розмовляли одне з одним майже нечутно для сусідів: зебра форкала своєму лошаті беззвучно для гієни, що шастала поряд, а перемовляння шакалів, які супроводжували левине сімейство, були для левів тільки слабким шепотом. Чуткі вуха Рессі мимоволі підслухували лісові таємниці — кохання і народження, загибелі й утамування жаги, гонів здобичі й скинення вожака, що зламав ногу. Рессі міг навіть утрутитися в чиєсь чуже життя, подаючи характерні сигнали для тієї чи іншої тварини. Але він поводився, як усі: звірі з природи своєї мовчазні й не розмовляють без причини; навіть цар пустелі, чий рик стрясає землю, подає голос дуже рідко. Так, уважно слухаючи навколишній світ, Рессі перевіряв те, що знав раніше: в кожному звіриному крику, в кожній пташиній пісні є важлива нота, й зміст пісеньки змінюється, якщо переставити ноти.

Обминаючи перешкоди із спритністю кажана, Рессі стежив за небом і землею, не спускаючи ока з переслідувачів. Хоч які були досвідчені й обережні мисливці, розвідник помічав їх першим. Те, що людині могло здатися швидкоплинною неясною тінню, для очей Рессі було точною постаттю; він визначав відстань до неї і швидкість її руху.

Тоді Рессі подавав знак небезпеки різким голосом. А коли мисливець був близько, кудлатий страж наїжувався, набирав загрозливої пози, застерігаючи: рятуйтеся! Виявивши стрільця в засідці, він залишав пахучі мітки на стежці, кущах, стовбурах дерев, і всі, хто прямував на водопій, обходили страшне місце чи повертали назад; нехай стрілець сидить у засаді хоч кілька днів — жоден звір не переступить небезпечної межі.

Якби звірі мали звичай вибирати серед своїх вожаків найголовнішого, якого кожний мешканець лісу шанував би не лише через самий страх, Рессі безперечно обрали б "царем звірів". Навіть у короткі хвилини перепочинку оберігав він своїх підданих, розв'язуючи сотні завдань. Як і всяка машина, Рессі ніколи не думав про себе в найвищому ступені і взагалі не думав про себе. Хіба тільки в моменти небезпеки. Та й тоді він

уявляв себе в третій особі — як гравця в чесному поєдинку, який неодмінно мусить виграти. Незважаючи на особливу чутливість, не був він електронним поетом, на зразок тих машин, які порівнюють шелест трави з тихим дощем, а жебоніння струмка із пташиним співом. Проте це не означає, що Рессі був просто механічним набором схем. Його електронне нутро жило своїми ритмами, його загострені почуття — слуху, зору, погоди, напряму, руху, небезпеки — невпинно вивчали навколишній світ, щоб відгадати, передбачити дії супротивника, випередити його. Інакше Рессі не був би Рессі!..

Безперервно надсилаючи інформацію Електроникові, Рессі приймав від нього сигнали у відповідь. Він не знав, звичайно, що відбувається в далекому від нього місті. Не бачив, як Електроник дає аркуші паперу, помережані математичними формулами, вчителеві; як той, усміхаючись, каже: "Ну що ще піднесло нам наше таємниче "І так далі"?" — І хмуриться, і хитає головою, і радіє, читаючи ті формули. А потім Громов на вільній частині аркуша пише рівняння, простягає Електроникові: "Надішли-но Рессі цю поправку. Може, вона йому стане в пригоді..." Електронний Рессі, надзвичайний механізм, — він надто ретельно виконував доручення. Пересвідчившись, що найстійкіші, найсильиіші, помітні всім здалеку сигнали небезпеки — це пахучі мітки, розвідник підібрався на світанку до каравану й, наче маленька хімічна лабораторія, залишив свої знаки на крокуючих колесах всюдиходів. Потім шмигнув у відчинені двері фургона, де дрімали сонні стрільці, й дуже уважно оглянув черевики мисливців.

— Дивіться, — здивовано сказав, прокидаючись, один із стрільців, — собака. Хлопці, та це ж тер'єр!

Услід за кудлатим тер'єром стрілець вискочив з фургона й побачив дивну істоту, яка тікала на довгих ногах з величезною швидкістю. Цього разу радіокуля влучила в ціль. Любитель собак зметикував, що звичайний тер'єр навряд чи стане тікати на страусових ходулях.

Пенн-довгов'яз усміхнувся від такої удачі. Вислухавши стрільця, він одразу зрозумів, кого позначила радіокуля. Тепер треба тільки дочекатися сонця, щоб вистежити напевне й прикінчити бойовим зарядом прокляту багатокрилу істоту. Розбійникові не втекти, хоч би ким він був. Радіоящик, що стояв у багажнику машини, видав характерний писк.

Приземливши аеромобіль, Пенн побіг до стрільців у фургон — привітати щасливця.

Коли він повернувся до машини, то не повірив своїм очам. Багажник з дорогою апаратурою був сплющений могутнім ударом, наче на нього наступив слон.

Пенн розпачливо оглядав решткі апаратів, міркуючи, що тепер доповість фон Кругу. Без унікального пеленгатора полювання радіокулями не мало ніякого сенсу: машина фон Круга: не одержить жодного сигналу, й хазяїн дуже скоро здогадається, що експедиція провалилася. Через півгодини колона порожніх всюдиходів прямувала до шосе...

— ...Нічого не розумію в цьому ящику з хвостом. Модель перестала коритися. — Електроник розвів руками. — Кілька днів наш Рессі вивчав і синтезував запахи небезпеки, подразнення, приманки й забув головну для мандрівника прикмету — почуття домівки. Він навіть не слухався моїх наказів. Лише аж тепер Рессі повертається.

— Переможця не судять! — авторитетно заявив Сироїжкін. — Он Колумб. Поїхав у Індію, а відкрив Америку. Ніхто йому й слова не сказав. А наш Рессі відкрив Африку! Африку для вільних звірів...

Як завжди, друзі зустрілися в кабінеті математики й обговорювали пригоди Рессі. Електроник акуратно креслив формули на дошці, стирав їх і писав нові.

— Звичайно, Рессі — особлива індивідуальність і, згідно з основними правилами, має свободу дій, — скрипуче мовив Електроник. — Але я не сподівався, що він проявить таку самостійність... Мабуть, невпинне ускладнення системи внаслідок накопичення досвіду породжує нові властивості, яких неможливо передбачити...

Електроник монотонно бурмотів, і обличчя його було дуже знуджене, майже тоскне. Хоч у цих нецікавих наукових словах і вгадувалось нове відкриття Рессі, Сироїжкіну стало жаль друга. Його Електроник, математичне світило, чогось не розуміє!.. Не може цього бути! Він просто втомився від напруження. Його треба розвеселити.

— Ти хочеш сказати, що Рессі розумніший за тебе? Дур-ни-ця! — Сироїжкін розсміявся. — Зажди, от він повернеться, ми йому влаштуємо екзамен і дізнаємося, хто найкращий у світі фокусник і математик.

— Недоречно смієшся, — дорікнув йому Електроник. — Коли система не підкоряється і дає дивні результати, їх насамперед треба зрозуміти. Я повинен усе спокійно проаналізувати.

Ого! "Система не підкоряється"! Бентежить самого Електроника... І він у цьому признається...

— Молодець Рессі! — не витримав Сергій. — Ех, був би я на його місці...

Так, Рессі — геніальна індивідуальність... Уміти розпізнавати зміїний шелест, який не чує навіть жабеня, розуміти пісні іволги, імітувати трубний крик слона. А літати в темряві, приманювати звірів, дізнаватися про всі новини пустелі...

А просторувати! Бачити, чути, бігати, планерувати, відчувати, шукати, знаходити — і все це водночас — ну як, га? Просторувати в небі, в джунглях, у морі, а завтра, може, й на Місяці, серед зірок!

Та кожна людина, подумав Сергій, захоче стати таким собакою!

— Хто ж із нас не правий? — розмірковував Електроник. — Я хазяїн Рессі, отже, мої розпорядження незаперечні, а він мене просто не слухається. (Ні, не хотів розсудливий Електроник перетворитися на геніального собаку!) А Рессі, можливо, намагається довести, що виконує завдання хазяїна виходячи з ситуації. Але хазяїн, на жаль, цього не розуміє...

— Очманіти можна, якась страшенна плутанина, — змахнув руками Сироїжкін. — Швидше розв'язуй свою задачу! Роби світове відкриття!

— На щастя, я не вдаюся в паніку, стикаючись із логічними тупиками, — хрипло говорив Електроник. — Я застосовую в таких випадках першу теорему Геделя: не всі істини можна довести. І залишаю прогалину в своїй пам'яті.

— А раптом Рессі має слушність? А раптом він зробив відкриття?

— І тут є вихід. Треба запитати професора. Вчителеві я цілком довіряю.

— Мудра теорема, — погодився Сироїжкін. — Як ти сказав — Геделя?

— Велика теорема про неповноту формальних систем.

Повторюю її суть: не всі істини можна довести. Якби я не знав її і не застосовував на практиці, я давно перегорів би від безглуздих розмірковувань.

— А як же професор?

— Професор звичайно відповідає: "Дякую тобі, мій друже. Ти ще раз нагадав мені, що людина винайшла машину, а не навпаки. Доведеться мені подумати..." А потім він раптом знаходить рішення. І я заповнюю свою прогалину.

— Голова! — захоплено промовив Сироїжкін. — Найкраща у світі голова — професора Громова. І ти незабаром станеш професором, Електронику. Бідолаха ти, бідолаха. День і ніч стежиш за Рессі, слухаєш машину фон Круга й обчислюєш, обчислюєш, обчислюєш... Кинь усе це, Електрошо! Давай пограємо у м'яча або покатаємось на велосипеді... А то справді перегориш завчасно...

— Знову нічого не розумію. — Електроник промовив це так хрипло, що Сироїжкін умить збагнув: щось трапилося.

— Ну? — Сергій підійшов до друга.

Електроник знерухомів. Кілька хвилин стояв він тихо, прислухаючись до себе й міркуючи. Сергія збентежила його мовчанка: невже Електроник перегоряє на його очах?

— Що з тобою?

Електроник мовчав.

"Куди бігти? — гарячково міркував пополотнілий Сергій. — Йому, здається, погано... В аптеку?.. Та що я, в яку аптеку? Теореми в аптеках не продаються... Що робити?

Адже я не знаю Геделя..."

— Не всі істини правильні... — запально сказав Сергій. — Вірно, Електронику? Відповідай!

— Відповідаю. Уже кілька годин Рессі летить над стадом, — порушив мовчання Електроник. — Біжать тисячі антилоп. Ряд за рядом. Там є страуси й навіть лев. Лев ніяк не вирветься із стада. Реве, кусається, але він у полоні... Вони піднялись на гору... Далі обрив, прірва!.. Рессі нічого не може зробити. Він лякає, кричить, біжить попереду, веде за собою. Стадо не звертає... Рессі не знає, як звернути їх зі шляху. Я теж нічого не можу придумати. Не можу підказати... Лишилося кілька хвилин...

— Дзвонити Громову! — крикнув Сергій.

Вони побігли в порожню вчительську.

Громов зрозумів їх з перших слів.

— Скільки до прірви? — запитав він уривисто.

— П'ятсот метрів, — відповів за кілька секунд Електроник.

— Пізно, — прозвучало в трубці. — Нехай Рессі уважно слухає на різних хвилях, чи немає радіосигналів від антилоп.

— Є. Сигнали надходять від тварин, які біжать попереду. Такі самі, як від кулі, що застряла в Рессі... Вони вже плигають! ? — крикнув Електроник. — Ряд за рядом, всі до одного, з великої висоти — у прірву. І розбиваються! Рессі кружляє вгорі... Я нічого не розумію. Гелю Івановичу.

— Передай Рессі; негайно повертатися!

— Панове, я дякую вам за те, що ви прийшли вислухати мене. Повідомлення, яке я хочу зробити, гадаю, зацікавить правління фірми "Пелікан".

Доктор фон Круг переможно оглянув довгий горіховий стіл, за яким сиділи керівники могутньої фірми "Пелікан". Фірма мала заводи й лабораторії в десяти країнах, випускала все: електроніку для ракет, обшивку для підводних суден, прилади для промисловості, косметику, м'ясні й рибні консерви, механічних звірів для зоопарків. Складний прилад і консервну бляшанку увінчувала знаменита етикетка: веселий пелікан, що хапає на льоту в свій мішок золоту рибку. Зараз золоту рибку для "Пелікана" тримав професор фон Круг. Настала хвилина, до якої він готувався все життя. Якщо правління фірми довірить йому, він дістане необмежену владу. Зараз не потрібні ніякі формули. Його аргументи — енергійний виклад ідеї, точні слова.

— Висновки, яких я дійшов, вивчаючи живі організми, такі: керування всім тваринним світом планети можливе. Технічно це не складно: мініатюрний радіопередавач, якого ввели у больовий нерв організму і який не перешкоджає його нормальній життєдіяльності, в будь-який момент можна ввімкнути просто натиснувши кнопку. Тварина під впливом болю рухатиметься в заданому напрямі. На свій страх і риск я перевірив систему керування за різних умов, дав завдання нашим експедиціям. Система діє безвідмовно. Я бачу світ розумного майбутнього: в океані пасуться табуни китів, дельфіни спрямовують косяки риб, досліджують глибини океану, рятують потерпілих з корабля, що зазнав аварії, олені й антилопи самі вирушають на буйні пасовиська, зграї птахів знищують шкідливих комах. Моя фантазія не в змозі уявити всіх вигод для людства. Я закінчив, панове!

Негучні оплески свідчили, що доповідач піймав невидиму рибину удачі.

— У цій трагедії треба розібратися. Хтось має відповісти за загибель тисяч тварин!

Гель Іванович Громов говорив із запалом. Уривчасті слова вилітали слідом за маленькими хмарками диму з довгої професорської люльки, й удавалося, кожне слово м'яко вибухає в повітрі. Друзі, яких професор

запросив на чашку чаю, бачили, що він хвилюється. Друзі згадували, як колись у цьому кабінеті випробовувались кібернетичні моделі, що їх любив складати господар: черепахи, лисиці, електронний хлопчик. І Рессі, який діє десь за тисячі кілометрів.

— Але що ж таке, врешті-решт, ваш Рессі? — запитав академік Немнонов.

— Твір мистецтва! — Очі Громова радісно блиснули. — Так, так! Як буває шаховий етюд чи літературний твір, так і Рессі — твір біоніки.

Різкі зморшки на обличчі Немнонова трохи розгладилися. Він задоволено пив міцний чай з лакованої, майже невагомої чашки.

— Сподіваюся, Гелю Івановичу, вага Рессі не занадто самостійний?.. Як той червоний лис із найправдивішими у світі очима? — Олександр Сергійович Свєтловидов, наймолодший серед співрозмовників, усміхнувся.

— Ага, он ви про що! — Громов розсміявся, уявивши хитру мордочку свого лиса. — Ви, Миколо Миколайовичу, — звернувся він до Немнонова, — мабуть, не чули про цей випадок. — І він розповів, як рудий лис довго водив за ніс його, не кажучи вже про працівників міліції, поки якось в ньому не скінчився заряд електроенергії і втікач не зупинився.

— Але Рессі...

— Рессі, — жваво підхопив професор, — був винайдений, як ви розумієте, не для боротьби з фон Кругом та його сонними стрільцями — зовсім для іншої мети. Я довго вивчав нервову систему людини й дійшов висновку, що в інформації, яку вона передає, є великі прогалини. Ми часто не бачимо світ таким, яким він є, навіть таким, яким його бачить дитина. Недаремно кажуть, що всі діти — талановиті художники: вони сприймають все яскраво й точно. Словом, у мене виникла потреба

глянути на світ іншими очима, осмислити його заново й цілком. І насамперед — уявити, як ставляться до природи й людини звірі, птахи, морські мешканці. Тут, як зрозуміло, головне — збереження тваринного світу планети. За взірець я і взяв здібності різних тварин, їхню особливу чутливість, їхній хист, а Електроник за схемами збудував модель...

— І непогано впорався із завданням, — зазначив Свєтловидов. — В сутичці з сонними стрільцями Рессі довів слушність ваших ідей.

— Річ ще в тому, що Рессі має свободу дій, яка допомагає йому виконувати всі завдання. Між іншим, його поводження у тваринному середовищі цікаве. Якимось чином йому дуже добре вдається впливати на них. Щоправда, антилоп він не зумів врятувати.

— Я гадаю, — розмірковував уголос Свєтловидов, — що, вдаривши по пеленгатору в машині командира стрільців, Рессі замкнув якісь контакти. Антилопи, що носили в собі радіокулі, дістали больовий удар і повели за собою стадо. Звісно, це тільки припущення, яке вимагає перевірки... Сам Рессі, мабуть, не відчув подразнення...

— На щастя чи на нещастя для себе, Рессі не має нервів, — сказав професор. — Куля сидить у його товстій шкірі... Проте якщо Олександр Сергійович має рацію, то це небезпечна своїми наслідками історія.

Господар налив гостям чаю.

— Просто не віриться! — порушив мовчання старий академік. — Якась дикість у наші дні — сонні стрільці, радіокулі, нарешті, доктор Круг. Ми будуємо машини ймовірного майбутнього, а стикаємося часом з неймовірним, відсталим світом!

— Такі, як фон Круг, — спокійно й суворо промовив Громов, — знищили дуже багато чого на землі: савану й прерії, гепардів і лінивців,

квіти й трави. Знищили, так і не збагнувши всієї цінності для людей цієї спадщини природи. А тепер зазіхають на все інше.

— "Вільне підприємництво", яким так пишаються фон Круг та його компаньйони, й справжнє майбутнє людства несумісні. Фон Круг — людина з минулого, він руйнівник.

— Я вдячний вам, Миколо Миколайовичу, за те, що ви підтвердили мої думки. Останнім часом я так міркував: що чекає на людей, якщо вони поступово знищать природу? Без лісів, трав, тварин — без звичного за мільйони років світу людина просто переродиться...

— Не будемо чекати, поки сфінкс засміється, — жартівливо зробив висновок Немнонов, і його співрозмовники згадали виразний стародавній напис на базальтовій стіні: "Коли людина дізнається, що рухає зорями, сфінкс засміється і життя на землі вичерпається".

Десь у чорноті космосу, над цим будинком, над містом, над Землею кружляли міжпланетні станції, мчали ракети й супутники, але людина ще не знала, що рухає галактиками, які розбігаються в різні боки... Сфінкс — вічний собака фараонів — мовчав...

— Ви попередили Раду охорони тварин? — запитав академік.

— Не тільки попередив, — обізвався Гель Іванович, — а й дістав завдання. Завтра лечу з Електроником в Індію.

— З Електроником? — Свєтловидов від несподіванки підвівся із стільця.

— З вашого дозволу, — іронічно вклонився Громов і від душі розсміявся, побачивши здивування на обличчі колеги. — В цій історії все незбагненно переплелося: діти, звірі, сфінкси, тропіки й ще один старий неуважний професор. Авторитетно можу вам заявити, що досі не

навчився розмовляти формулами, як Електроник. Моїм Рессі дивовижно вправно керує саме Електроник. І ще його давній приятель Сироїжкін.

— Це той самий, — втрутився академік, — що видавав себе за Електроника?

— Цілком вірно, тільки все було навпаки... Крім того, я вже розповідав, як Електроник тримає зв'язок з машиною фон Круга й дістає всі звіти сонних стрільців. Як бачите, я буквально ні на один день не можу розлучитися з Електроником.

— Дещо починаю розуміти в цій історії, — кивнув Немнонов. — Ну, а ви, дорогий Гелю Івановичу, ні з того ні з сього й раптом — в Індію?

— Заздрите мандрівникові, так? — хитро запитав Громов. — А я радий: проблеми, що хвилювали мене в молодості, не втратили своєї гостроти й понині. Якщо вже є на світі Рессі, треба подивитися його в дії!.. А коли говорити серйозно, то саме в Індії найзавзятіші сонні стрільці. Міжнародна Рада поділяє мої побоювання: послано експедиції в місця промислу стрільців, посилено охорону заповідників. І найголовніше — хтось має створити теорію, яка не тільки викриє всю брехливість доказів фон Круга, але й позитивно вирішить проблему! Що ви на це скажете, Миколо Миколайовичу?

— Із задоволенням спостерігаю ваш юнацький запал і тому не сумніваюся в успіху. — Академік Немнонов підвівся. — А поки ви не полетіли, нам треба розв'язати чергове рівняння Громова — Немнонова.

І вони стали ходити по кімнаті, розмовляючи один з одним точною мовою математики. В розмові серед інших суворих законів з'являлося й рівняння Громова — Немнонова; воно вимовлялося звичайним тоном, як найпростіші слова, — адже ним давно вже користувалися вчені різних країн. Зараз колеги розробляли нову теорію. Якщо її пощастить довести, світ ще більше відкриється людині.

— Так на чому ми зупинилися минулого разу?

Із цими словами у восьмий "Б" ввійшов математик Таратар, і клас обізвався дружним сміхом: "останній раз" був навесні.

— Від імені вчителів і редколегії стінної газети "Програміст-оптиміст" вітаю з початком нового життя! — мовив жартівливо-серйозно давній друг програмістів Таратар Таратарович, і розпушена щіточка його вусів підкреслювала урочистість моменту, — По ваших обличчях я бачу, що ви вирішили завоювати світ формулами й рівняннями. Похвальний намір!

Нове життя, а для Сироїжкіна — кінець пригодам. Канікули закінчилися, починалися важкі часи, а всі були чомусь радісно збуджені. Всі, крім Сироїжкіна. Навіть загорілий, аж чорний, Макар Гусєв, який випірнув з натовпу й насмішкувато вітав Сергійка: "Це хто — Сир Сирович Сироїжкін чи Електрон Електронович Електроник?" — дістав від нього лише дружній удар по спині.

— Всі на місці. Не бачу тільки Електроиика, — сказав Таратар, оглядаючи клас— Якщо мені не зраджує пам'ять, на останньому уроці саме Електроника було призначено моїм помічником — за видатні успіхи в математиці.

— Він в Індії, — буркнув Сироїжкін, викликавши нестримні веселощі товаришів.

Усміхнувся й Таратар; сіпнувши густими вусами, подумав: "Скільки в дітей веселої енергії!"

— Що тут смішного? — нахмурився Сироїжкін. — Адже я зрозумілою мовою сказав: він в Індії, виконує важливе завдання. — І махнув рукою: хіба все поясниш!

— Добре! — Таратар звичним жестом заспокоїв клас — Поки повернеться мій знаменитий асистент, на цей тиждень помічником призначається... — Він обвів поглядом засмаглі обличчя. — Буде призначено того, хто відзначиться сьогодні!

І немов пробили невидимі склянки. Плавання в невідоме почалося.

— Ми познайомимося з найновішою математикою та її найважливішим розділом — теорією керуючих машин. Це могутня теорія, бо з її ідеями можна сміливо братися за вивчення мозку, давати завдання машинам, самим будувати електронно-біологічні системи...

"Рессі! — подумав після цих учителевих слів Сергійко. — Де він зараз, крилато-хвостата система? Летить в далеку Індію? Чи атакує новий загін сонних стрільців? Тепер нічого не дізнаєшся про Рессі — як там його успіхи, поки не повернеться Електроник".

— Отже, про формули, — розповідав далі математик. — Найкраще, на мою думку, про них сказав знаменитий Генріх Герц. Коли він дізнався, що світло — лише окремий випадок електромагнітних хвиль, відкритих математиком Максвеллом, то зазначив: "Не можна позбутися відчуття того, що ці математичні формули мають незалежне існування і власний розум, що вони мудріші за нас; мудріші навіть, ніж їхні першовідкривачі; що ми дістаємо з них більше, як у них було з самого початку закладено..." Сироїжкін підняв руку.

— Будь ласка, Сироїжкін.

— Герц сказав правильно, але він був знайомий тільки з першою частиною роботи сучасного програміста, — рішуче заявив Сергій.

Гомін здивування пронісся над партами. Сироїжкін поправляє Герца!

— Якщо на підставі формул побудувати електронну модель, — спокійно пояснив Сергій, — вона може дати несподівані результати.

— Ти що, агітуєш за монтажників? — єхидно кинув Вовка Корольков.

Клас насторожився: вічна суперечка між програмістами й монтажниками, яка виникла водночас із народженням школи юних кібернетиків, суперечка про те, хто важливіший для науки — теоретики чи практики, вчителі чи конструктори обчислювальних машин, тривала.

Сергій обернувся до сусіда по парті.

— Сто років тому, — спокійно відповів він Професорові, — одразу ж після спуску на воду потонув разом з екіпажем англійський броненосець "Кептен". Потонув тільки через те, що лорди адміралтейства осміяли досліди з моделлю броненосця. Модель-іграшка перевертalася навіть при слабких хвилях. А потім пішов на дно й сам броненосець. І ти знаєш, Професоре, яка меморіальна дошка висить у Лондоні?

Професор, що не чекав такого запитання, мовчав. Навколо нього була така порожня тиша, ніби він раптово опинився на безлюдному острові.

І громом пролунав голос учителя математики, який цитував перший історичний параграф статуту сучасного кібернетика:

— "Довічний осуд неуцькій упертості адміралтейських лордів!"

Від реготу задеренчали шибки. Здавалося, разом з класом регочуть над своєю дурістю самі невидимі лорди адміралтейства. Вічне питання на сьогодні було розв'язане.

Сироїжкін сів з виглядом переможця.

— Ну навіщо ж ти так? — промовив, хихикаючи, Вовка Корольков. — Шепнув би мені на вухо...

— Читати треба, Професоре, — суворо сказав Сергійко. — І не тільки логарифмічні таблиці...

Таратар, зачекавши, поки клас заспокоїться, знову звернувся до переможця:

— Однак ти не закінчив, Серьожо. Ідея твоя цікава. А доведення?

Сироїжкін, ставши біля дошки, почав розповідати про складну біоелектронну систему — те, що він знав про Рессі. І хоч він ні разу не назвав його ім'я, діти відчули, що йдеться про якусь незвичайну індивідуальність: ось вона, виражена в рівняннях, набуває плоті в електронних схемах, учиться розпізнавати образи, виявляти ціль, формує свої поняття про зовнішній світ, тренується в математичних іграх, вивчаючи політ, рух у воді, погоню, пожежу, поранення, аварійний стан, навіть землетрус, — і все запам'ятовує. Кожний, хто слухав Сергія, як він розповідає про сліди пам'яті, уявляв сніговий малюнок на склі, чи сріблясту павутину, натягнену поміж деревами, чи зоряну нитку Чумацького Шляху — одним словом, якийсь складний візерунок, що на мить спалахнув, — так запам'ятовує важливі події пам'ять машини й людини. Хитросплетені візерунки лишилися після навчання і в схемах Рессі, складної моделі, яка має принести світу нові важливі відкриття.

— Хто це? — спитав тонкий голос, коли Сергійко замовк.

— Рессі, — коротко відповів Сироїжкін і злякано помацав кишеню. На щастя, транзистор був у іншій сорочці, й Рессі не чув лекції. — Я покажу його, коли повернеться Електроник.

Усі відразу повірили, що є на світі Рессі. А Макар Гусєв, махаючи над головою кулаками-гирями, закричав:

— Це не Сироїжкін! Я враз догадався... Це Електроник. Він надто розумний!

Сироїжкін мовчки погрозив Макарові, й той з повагою згадав, що в Електроника залізний кулак.

— Згідно з моєю обіцянкою, — сказав Таратар, — я повинен призначити асистентом Сергія Сироїжкіна. Але я не можу цього зробити. Сергій їде за завданням наукового інституту.

— Що?! — Сергій не вірив своїм вухам.

— Ти ще не знаєш, — лагідно сказав Таратар. — Зараз буде дзвоник. Іди до директора, він тобі пояснить.

Сироїжкін почервонів і, забувши портфель, вискочив з класу.

Останнє повідомлення вразило клас. Індія, Рессі, наукове завдання — і все це на одному уроці! Гамір стояв такий, що ніхто не чув дзвоника.

— Від інституту біоніки! — урочисто промовив учитель, застібаючи портфель. — От так, програмісти-оптимісти!..

А Гусєв чіплявся до приятелів:

— Помацай-но плече. Ще сьогодні вранці по ньому плескав сам академік Сироїжкін.

На морському узбережжі в маленькій бухті сидять на пласкому камені хлопчик і собака. Вони відокремлені від світу підковою зелених гір, від їхніх ніг починається синя габа моря. Хлопчик і собака дивляться на спокійне дзеркало затоки.

Вони зустрілися тут, на березі. Рессі, здалеку помітивши знайому постать, спланерував згори на сріблястих крилах. Спершу Сергійко навіть здригнувся: він не уявляв, що Рессі, коли летить, схожий на гігантську бабку. Крила безшумно склалися, вповзли під густу шерсть, Рессі знову став звичним Рессі, кинувся назустріч хазяїнові. Вони качалися по гарячому піску, й собачий виск змішався з радісними вигуками хлопчака. Потім Сергій сів, підібгавши під себе ноги, і, все ще зачудовано дивлячись на Рессі, сказав:

— Це ти, Рессі? Який я радий... Сядь поряд... Слухай...

Сергій вийняв з кишені папірець з терміновим завданням для друга...

Його, єдиного з людей, кого слухався Рессі, проводжали як важливу особу: Таратар і кібернетик Свєтловидов приїхали на аеродром, а мама навіть пробралась у літак і, тривожно оглядаючись, застебнула на його поясі важенну бляху ременя. Коли літак заревів, розвернувся і в ілюмінаторі промайнули далекі тріпотливі руки проводжаючих, Сергій нарешті повірив, що саме він летить виконувати відповідальне доручення.

Записка із завданням для Рессі, що лежала в Сергія в кишені, була написана професором Громовим. Точніше, написана рукою кібернетика Свєтловидова, а продиктована самим Громовим з далекої Індії. Свєтловидов, вручаючи Сергієві папірець, так і сказав: "Мені дзвонив Гель Іванович. Сталося непередбачене: експедиція морських мисливців переслідує унікального синього кита. Його ім'я — Нектон. Знайти й виручити синього кита може твій Рессі. Ти переповіси йому зміст цієї записки. Адже Рессі слухається тебе, чи не так?"

Сироїжкін кивнув. Він майже нічого не зрозумів у професорських формулах, але після пояснення Свєтловидова запам'ятав, як читати з папірця кожний знак. Зустріч відбудеться на березі моря, в бухті Тихій, куди за командою Електроника летить зараз Рессі...

У південному аеропорту, де приземлився літак, радіо запросило пасажира Сироїжкіна Сергія до кімнати чергового, а там чоловік у білій сорочці з закатаними рукавами, науковий співробітник морської станції, міцно потиснув руку восьмикласникові, запросив його в машину. Він одвіз Сироїжкіна в приморське селище, поселив у маленькому білому будинку, й господиня, нагодувавши гостя обідом, показала з обриву, як пройти вузенькою крайкою берега до бухти Тихої. М'які лінії гір, золотий пісок, синява моря, що зливалася з синявою неба, сподобалися Сироїжкіну.

В чудовому настрої спустився він в бухту Тиху, де приземлився Рессі. Крім того, в бухті було призначено ще одну зустріч.

"Ти повинен зрозуміти всю складність доручення, Сергію, — підкреслив у розмові Світловидов. — Рессі, блискучий розвідник пустелі, стане цього разу морським жителем...

"І так далі"? — запитав, примруживши, Сергій.

"Ти маєш рацію; як сказав Гель Іванович Громов, Рессі допоможе саме його знамените "І так далі". Коли ти прочитаєш йому завдання, увімкнуться схеми поведінки морських жителів. Але Рессі, певна річ, не зможе пливти один, йому потрібен досвідчений провідник. Інститут біоніки дав нам на допомогу спеціаліста — молодого, але вже досвідченого дресирувальника. Його дельфін допоможе Рессі. Запам'ятай це ім'я: морський доглядач Дон".

Сергій і Рессі чекали понад годину. В очах Сироїжкіна пливли круги від сонячного миготіння. Ось Рессі насторожився, трохи підвівся, і Сергій побачив, що з моря виходить білявий молодик, шльопаючи по мілководдю ластами.

На березі плавець зняв окуляри й ласти, пустив з рота струмінь води, присів, підстрибнув кілька разів, сьорбнув повітря й тільки тоді звернув увагу на Сироїжкіна.

— Сергій?

— Так.

— Мене звуть Дон. — Плавець плавним жестом простягнув руку. Він був на кілька років старший від Сироїжкіна. — А це, наскільки я розумію, Рессі. — Дон кивнув на кудлатого тер'єра.

Але Рессі, не зацікавившись Доном, підбіг до води. З моря вилізав собака.

— О, Малюк, ти наздогнав мене!

Дон нагнувся, взяв у руки собаку й, тримаючи його за задні лапи, став трясти, як мішок. З шерсті стікала вода.

Дон поклав бездиханного собаку на пісок.

— Наковтався води? — пошепки спитав Сироїжкін.

— Зараз відсапається, — байдуже відповів юнак і, побачивши широко розплющені очі нового знайомого, усміхнувся: — Ти що, не знаєш, як плавають сьогодні на глибині?

Хлопчак похитав головою, пробурмотів;

— Як сказав би наш головний силач Макар Гусєв: на уроках не проходили.

Він схилився над бідолашним дворнягою. А той раптом схопився й, обдавши Сироїжкіна мокрим піском, з гавкотом кинувся на Рессі. Підбігши до незворушного тер'єра, дворняга враз замовк, неначе відчув

якусь каверзу. Потім обнюхав незнайомого, замахав мокрим, розгублено опущеним хвостом.

— Ну от, знайомство відбулося. Малюк — славний морський дворняга, ти на нього не ображайся, Рессі, — усміхнувся доглядач. — Сергію, ти не помітив тут Бочки?

— Ні-і. А що це?

Не що, а хто. Мій дельфін. Дельфін Білобочка.

— Ах, Білобочка! Мені про нього казали. Але я зразу не зрозумів. Дельфіна поки що не бачив.

— Я його називаю Бочка — так простіше. Бочка-Білобочка попливе з Рессі шукати Нектона.

— Знаю. Сергій полегшено зітхнув: здається, він точно виконував складне завдання.

Усе йшло так, як пояснив йому Світловидов. Ось Дон, ось Рессі, незабаром прибуде Білобочка. Але як Рессі попливе з незнайомим дельфіном — цього Сироїжкін не уявляв. А саме вони — Рессі й Білобочка — мають рятувати Нектона.

— Нектон! — із задоволенням промовив Сергій. — Гарне, мужнє ім'я.

— Так, — підхопив Дон. — Вільний кит.

Синій кит, морський гігант, одинцем борознив океанські простори. Кит був відомий морякам різних країн, хоч і уникав зустрічей з кораблями. Тому Й ім'я йому було дано Нектон, що означає по-старогрецькому "вільний плавець" — вільний кит. Мало хто стикався з

Нектоном в океанському просторі: він любив спокійні прохолодні глибини. Але ті, хто хоч раз бачив, як із зеленої безодні, пустивши вгору райдужний водограй, випливає гостра, розщеплена таємничою усмішкою оксамитно-чорна морда з серпом вусів і розумними очима; як могутнім ривком, лишаючи за собою тонни збитої піни, вистрибує кит у небо й, виблискуючи на сонці синювато-темною спиною з білою плямою, летить вільно над хвилями, набираючи в мішки своїх легень порцію повітря, необхідну для занурення; як потім, перекидом, мов нирець з вишки, стрімко входить у воду, повільно й без бризок, зникає на кілька годин в загадкових глибинах, на прощання шльопнувши море лопаттю дужого хвоста, від чого ще довго біжать білі баранці хвиль, — ті щасливці, хто бачив Нектона, розповідали про його силу й виняткову красу, сміливість й особливе чуття, і їхні скупі слова згодом перетворювались на легенди.

Підводні човни не ризикували спуститися в морську безодню, де дивовижною тінню линув вільно Нектон: там міцну сталь умить розірве водяний тиск. Проте на судохідній глибині, серед звичайних кораблів, що йшли своїм курсом, один підводний човен навмисне шукав зустрічі з Нектоном. Підводний човен "Тунець", який належав фірмі "Пелікан", що вивчала життя дельфінів, дістав термінове завдання знайти й загарпунити сонним снарядом Нектона. Кілька рядків в одній із газет Теймера про те, що найновіший зоопарк "Тваринний світ" готується прийняти незвичайний експонат — синього кита, відомого в моряків під іменем Нектон, — занепокоїли Міжнародну Раду охорони тварин. Рада доручила морським станціям, усім експедиціям знайти й затримати підводний човен. Отоді професор Громов і запропонував на допомогу свій новий винахід. Так в одній точці планети, в бухті Тихій, зійшлися шляхи Рессі, його провідника дельфіна Білобочки, дресирувальника дельфіна Дона й Сироїжкіна. Два господарі мали познайомити морських розвідників, пояснити їм складність завдання.

— Якби Земля стояла, як гадали стародавні люди, на трьох китах, то одним з них був би Нектон, — задумливо сказав Дон, згадуючи те, що він знав про синього кита. — Навіть не віриться, що в наші дні може бути первісне полювання на такого кита!..

Сергій уявив особняк у Теймері, власника "Тваринного світу" й мовчки кивнув.

— Скажи, — Дон підозріло глянув на тер'єра, — а твій Рессі наздожене Білобочку? Я чув про його хист і, звісно, вірю кожному слову Олександра Сергійовича Свєтловидова, але ж Бочка — швидкий плавець.

— У Рессі швидкість меч-риби, й сам він обтягнений дельфінячою шкірою, — з гордістю повів Сироїжкін. — Тільки не видно під шерстю. Це винахід Громова.

— Добре сказано! Авторитет Геля Івановича Громова настільки високий, що я вже починаю турбуватися щодо здібності мого Бочки... — Дон засміявся, та враз насупив вигорілі брови. — Однак де ж Білобочка? Де цей незграбний, балакучий Бочка?

Дон підніс до рота свисток, який висів на металевому ланцюжку. Сергійко не почув звичного свисту — взагалі ніякого звуку. Дон скочив на камінь. Хлопчик став Поряд з ним, приклав долоню до очей. Із-за гігантської брили, мільйони років тому закинутої вулканом у морс, блиснувши сріблом спини, вистрибнув дельфін і попрямував до берега.

Морський доглядач пірнув у воду, поплив назустріч дельфінові, крикнув: "Це він!" Собаки, що кружляли по піску, спинились, повернули морди до моря...

Дон, зустрівшись із дельфіном, простягнув йому руку, а Бочка розкрив пащу, ніби сміючись, обережно стиснув руку зубами, поволік людину за собою в море. Але Дон, спритно вигнувшись, обхопив слизьке сріблясте тіло й навіть поставив дельфіна на хвіст, викликаючи на боротьбу. Спершу Бочка немов розгубився, безпомічно змахнув плавниками, а потім, приловчившись, ткнув нападника мордою в груди, звалив ударом хвоста. Падаючи, Дон ухопився за плавник, і дельфін

стрілою помчав Його в прохолодний простір затоки. Невдовзі плавці повернулись до берега.

— Ну, який мій Бочка, га?! — кричав, підпливаючи, Дон. — Самолюбний, упертий, зате сміливий! Бачив?

Сергій кивнув. Дон вийшов з моря.

— Бочка охоче виконує всі доручення, але він вільний дельфін, — сказав господар, — Він ніколи не примириться з неволею — потоне від нудьги або розіб'є собі голову об камінь.

Сергій розуміюче усміхнувся: Бочка з першого погляду видався йому симпатичним.

— Не гаятимемо часу, — запропонував Дон. — Треба їх познайомити... А твій Рессі знає завдання?

— Знає, я вже прочитав йому формули. — Сергій дістав з кишені аркушик, що його вручив йому Світловидов, махнув ним у повітрі. — Мені здається, він уміє розмовляти по-дельфінячому...

— Дуже тямущий у тебе собака. — Дон усміхнувся. — Бач, Серього, мій Бочка по-своєму здібна істота, але він не розуміє формул, як твій Рессі. Взагалі для нього людська мова звучить надто повільно. Він свистить значно швидше і, як кажуть, без зайвих "слів". Намагаюсь навчитися свистіти, як він. — І Дон ляснув пальцем по свистку, який висів на ного шиї.

— Я читав, що дельфіни свистять, — згадав Сергій.

— От я й свистів Бочці, однак буде неправда, якщо ти скажеш, що чув щось. Це не для наших вух — ультразвук. Чує тільки бочка. Може, ще й Рессі... Але тепер мені слід з ним порозумітися. Незабаром побачимось!

І Дон побіг до моря, де його чекав, неспокійно вистрибуючи з хвиль, Бочка, який однаково добре бачив у воді і в повітрі. Підпливши, Дон ліг на спину й взявся рукою за дружньо запропонований плавник.

Він повернувся дуже скоро, присів на камінь.

— Тепер діло за Рессі.

— Що ти йому сказав? — нетерпляче запитав Сироїжкін.

— Усе гаразд. Ми домовилися.

— Так швидко? Про що?.. Будь ласка, розкажи!

— Я просвистів йому... — повагом почав Дон. — Ти, Сергію, цього не збагнеш: треба знати мого Бочку, щоб відгадати всі відтінки його інтонації. Свист дельфіна важко укладається в людські слова, й ти, вислухавши мене, чого доброго, можеш подумати, що Бочка — свій хлопець, майже твій однокласник, тільки в дельфінячій шкурі. Це не так... Я ризикну перекласти наш свист звичними словами, але ти пам'ятай, що я недосвідчений перекладач. Ось розмова.

"Бочко, твій брат у небезпеці", — просвистів я енергійно, щоб він уловив усю важливість прохання.

Він, не гаючись, свиснув заклик своєму братові й відразу ж атакував мене сигналами: "Я нічого не чую. Брат не озивається. Хто в небезпеці? Що з ним?" "Він тебе не почує, — відповів я серйозно, — він дуже далеко, можливо, за тисячі миль. Але йому треба терміново допомогти".

"Я завжди готовий мчати назустріч небезпеці, коли приходить біда й треба виручати брата. (Білобочка запальний, як кожний дельфін, і, крім того, досить сміливий.) Хто він — афалина, гринда чи мій одноплемінник

білобочка? — пристрасно відгукнувся Бочка. — Відповідай! Тільки свисти швидше. Не гай часу".

"Це кит, просвистів я так швидко, як тільки міг. Синій кит, найбільший і найсильніший за всіх китів. Люди називають його Нектон. Певно, ти чув про нього..." "А-га-а, Кит... Я бачив колись цього величезного Нектона. Він завжди самотній..." "Так, він кит, твій брат по крові. Йому треба допомогти, Бочко..." "Ти знову марнуєш дорогоцінні секунди. Людина, як завжди, дуже неповоротка й багатослівна. Я знаю, хто такий кит, знаю і Нектона. Що з Нектоном?" "Його хочуть загарпунити. Пливе підводний корабель "Тунець", шукає Нектона.й коли знайде, то запустить йому в голову гарпун".

"Гарпун? Я бачив якось гарпун — це страшно. Але гарпун для здоровенного кита — все одно що для мене камінчик".

"Ти маєш рацію, Нектон навіть не відчує удару гарпуна. Та коли той застряне в його обліпленій черепашками шкірі, Нектон перестане бути Нектоном. Він відразу втратить волю й покірно попливе до берега. Там його помістять у басейн, і Нектон почне задихатися".

"Я пливу. Я попереджу Нектона".

"Зачекай, Білобочко. Ти, як завжди, відважний і нетерплячий. Подумай трохи, як ти попередиш Нектона: це — кит, він не стане слухати дельфіна, просто тебе не помітить".

"Я слухаю тебе уважно, Доне".

"З тобою попливе морський собака Рессі. Он він бігає понад берегом разом з моїм дворнягою".

"Оцей покритий шерстю, незграбний, повільний малюк? Та він відразу ж піде на дно, і я рятуватиму його".

"Не турбуйся. Рессі плаває не гірше, ніж ти. Він знав мову китів".

"Тоді негайно в дорогу".

"Не квапся, Білобочко. Щойно ти назвав Рессі повільним малюком, а зараз ладен пливти з ним на край світу. Познайомся, будь ласка, з Рессі, пограйся, подивись, на що він здатний, звикни хоча б до нього. Важкий шлях можуть подолати тільки товариші — ти знаєш".

"Де він, цей кудлатий Рессі? Може, він підкине мені носом м'яч? Чи пуститься зі мною наввипередки? Чи спіймає мені рибу?"

— От приблизно вся наша розмова, — закінчив серйозно Дон. — Вона була, звичайно, не така багатослівна, трива ла хвилину чи дві. Але я спеціально розповів з подробицями, щоб ти, хазяїн Рессі, знав, з ким йому доведеться шукати Нектона, — І морський доглядач допитливо подивився на хазяїна Рессі.

Восьмикласник поскріб пальцями потилицю. Оце завдання! А він усього-на-всього прочитав Рессі формули.

— До мене, Рессі, — тихо покликав Сироїжкін, і пес одним стрибком опинився біля його ніг.

Ставши на коліна, обнявши долонями голову друга, Сергій заходився пояснювати, хто такий Білобочка. Він говорив, говорив, але в душі своїй не сподівався на силу повільних людських слів. Зрештою дістав з кишені аркушик і ще раз прочитав уголос важливі формули завдання.

— Це все, — хрипло сказав Сироїжкін, підводячись на затерплі ноги. — Іди познайомся з Білобочкою. Вперед, Рессі!

Рессі на очах враженого Сироїжкіна раптом почав товщати, немов ізсередини його накачують повітрям; голова й плечі злилися в суцільну

кулю; хвіст завібрував, розпустився віялом, перетворившись на кермо чи рушій. Незграбно перевалюючись на кривих лапах, Рессі, схожий на іграшкового кита, підійшов до води й вправно поплив, розтинаючи носом хвилю, лишаючи за собою пінявий слід, маленькою чорною торпедою ринувся навперейми дельфінові. Сироїжкін полегшено зітхнув. Дон виліз на камінь, примружився, прикидаючи швидкість плавця.

Вони зустрілися посередині затоки — Білобочка й Рессі — й деякий час пливли поряд. Потім дельфін продемонстрував свої звичні граціозні стрибки, й Рессі, наче камінчик, який відскакує рикошетом, підстрибнув над водою, щоправда не так спритно й уміло, як суперник. Дельфін, зануривши голову у хвилі, показавши сріблястий серп спини, поплив у відкрите море. Рессі рушив услід за ним. Плавці зникли у хвилях.

— Молодець, Рессі! — вигукнув Дон.

— От так Бочка! — підхопив Сергій.

Дресирувальники урочисто потиснули один одному руки. А Малюк ганяв по піску й гавкав, чомусь не наважуючись влізти в теплу воду, хоч ще недавно піднявся із дна морського.

Коли плавці повернулися, кожний з них тримав у пащі спійману рибину.

Проковтнувши здобич, Білобочка підчепив мордою товариша, підкинув його в повітрі. І Рессі, лишивши свою здобич, яку Білобочка, не гаючись, з'їв, маленький Рессі, спритно пірнувши, на подив дресирувальникам, перевернув товстого гладкого Бочку. Дельфін, махнувши хвостом, тієї ж миті висунув з води усміхнену морду й задоволено пирхнув. Його темні ґудзикові очі, здавалося, говорили Сироїжкіну: "Я все розумію і беру назад свій свист про повільність Рессі. Однак чому цей спритник, цей артист, відмовляється від смачної риби, яку спіймав?.." Торжествував головний закон дельфінячого життя, що

його підмітив ще стародавній філософ Плутарх: "Дельфіни — єдині істоти, які відкрили великий філософський принцип: дружба не за винагороду".

Сергійко й Дон були раді, що їхні вихованці подружилися. Але що чекало на плавців — акули, шторми, можливо, навіть кругосвітна подорож — хіба вгадаєш?..

Настала сумна хвилина прощання.

— Щасливо, Білобочко! — сказав Дон і свиснув у нечутний свисток.

— До побачення, Рессі! — гукнув Сергій.

Разом з Доном він виліз на великий камінь і з нього спостерігав, як віддалялися два плавці. Ось уже іскристий слід став розпливчастим, зник у морському блиску. Море було величезне. Воно зливалося з океаном, і десь у цьому безмежному просторі плавав Нектон. Його треба було відшукати, як самотнього космонавта в зоряній галактиці.

Рессі й Білобочка просторували в океані.

Вони поминули прибережні райони, де люди жили в підводних містах і трудилися на підводних заводах, добуваючи золото й нафту, марганець і вугілля, прісну воду й уран; електростанції, які працювали на ядерному паливі; підйомні крани, що пересували вантажі помахами щупалець; екскаватори, які подрібнювали й перемелювали щелепами коралові рифи; підводні комбайни, які розчищали джунглі водоростей, — усе, що повзало, плавало, трудилося на дні, допомагаючи людині завоювати Великий океан, ще здалеку помічав Рессі. Гінці обминали підводні човни, глибинні дирижаблі, танкери, вантажні баржі — швидкоплавні, безпечні підводні судна, яким не страшні були хвилі, вітер, бурі. Рессі миттю відрізняв змієподібний силует танкера від стрімкого катера "летюча риба". Але серед безлічі кораблів супутникам не траплявся підводний човен "Тунець" з характерним горбом плавника.

Океан для гострих очей Рессі був великим прозорим; акваріумом; лінії життя і смерті його мешканців проходили десь зовсім поряд, іноді дивно переплітаючись. Наче у математичній грі-погоні, що Рессі, навчаючись колись, вів з машиною. В цій морській грі, як переконався Рессі, спостерігаючи жителів океану, перемагали найшвидші, найхитріші, зубасті. Сірою безмовною тінню ковзали в похмурій глибині акули, приречені природою на вічний рух — жодної хвилини сну, щоб не потонути без рятівного для всіх риб плавального міхура; ширяли схожі на птахів скати, граційно змахуючи плавниками, зірко вистежуючи свою здобич; реактивні кальмари, витягнувшись стрілою, ковзали своїми маршрутами хвостом уперед; летючі риби розганялися біля самої поверхні й, розпростерши крила, маленькими літаками летіли над хвилями. Все було в русі, в погоні, в боротьбі.

Морські жителі не розмовляють надто голосно й без причини, щоб не привернути увагу ворогів. І все ж, незважаючи на свист вітру й плюскіт хвиль, шум кораблів і підводних міст, рокіт швидких струменів і далеких землетрусів, вуха Рессі чули незвичайні звуки. Якби він умів порівнювати із звичними людям уявленнями, він сказав би так: весь океан сповнений гудінням, тріскотнявою, криками, плачем, скреготом, муркотінням, свистом, виттям, гуркотом, лящанням, кваканням, муканням, барабанним дробом. Рессі особливо не цікавився, котра з риб які звуки видав, але одна лише білуха, за його спостереженнями, уміла свистіти, стогнати, рохкати, плакати, як дитина, дзвеніти дзвоном, пищати, грати на флейті й передражнювати птахів, яких вона ніколи в своєму житті не бачила.

...Ось у заростях водоростей плаває уламок колоди, проте це не колода, а морська видра, що лежить на спині. На грудях у неї заснуло маля. Видра повільно опускається в глибину, пильно стежачи за сплячим, а її сина колисає хвиля. Коли він прокинеться, мати відразу ж підпливе, вилиже його густу шерсть — у нагороду за перший урок плавання.

А потім будуть подорожі в морських глибинах, нескінченні ігри й новий урок, коли смеркне, — лаштування на ночівлю.

Видра, притиснувши до грудей маля, ретельно вкутується листям гігантської водорості, й океанська хвиля гойдатиме їх у зеленій ковдрі до ранку.

Але що для Рессі якась там випадкова видра! Треба пропливти сотні миль з Білобочкою, разом ковтнути чимало морської солі, щоб зрозуміти, яка це швидкоплавна, цікава, віддана другові істота — вільний морський дельфін. Наші мандрівники змагались у швидкості, ловили найбільшу рибу, вишкірювались на похмуру акулу, коли та наближалася, й часто свистіли один одному. Самотній дельфін мовчазний, у парі балакучий, у табуні теревенить без угаву. Бочка, дотримуючись цього правила, пересвистувався мимохідь з приятелем, іноді промовляв монотонне, майже людське "ха-ха", а коли Рессі надто довго плавав на глибині, клацав щелепами, відшукуючи пропажу, й сумно-заклично свистів.

Білобочка знав безліч усіляких історій, як будь-який мандрівний дельфін, але одну з них повторяв супутникові не раз.

"Я чув, — свистів Білобочка, певна річ, не словами й не голосом, а особливими, нечутними людському вуху звуками, — я чув і вірю, що це щира правда, а не пустий свист. Я чув, що колись табуни дельфінів та китів вийшли з моря на сушу й стали жити на твердій землі, як жив досі ти, Рессі, поки не зустрівся зі мною. Це були щасливі часи, бо на землі немає штормів, у яких гинуть табуни дельфінів, на землі м'яка трава, багато плодів, риба в річках і пахуче, ароматне повітря. Звірі не нападали на нас: у дельфінів, ти знаєш, дуже багато зубів, а кити самі по собі грізні. І ми вже зовсім забули про море й вважали, що народились і завжди жили на зеленій землі.

Але якось на світанку, коли ми ковзали по мокрій траві, прийшла зла мавпа з товстою палицею. Ніхто з нас не знав, хто скривдив цю мавпу, принаймні — не кит і не дельфін. А мавпа кинулась на нас, стала бити направо й наліво по гладенькій шкірі, а ми вже не могли пересуватися так моторно, як розлючена мавпа, бо сонце висушило росу. Дельфінів і

китів, Рессі, не можна бити, як і дітей: у них ніжна шкіра, вони дуже вразливі й запам'ятовують несправедливість на все життя.

Ми повернулись у море...

Ми назавжди повернулись у рідну стихію. Але були вже не тими, що раніше. Після життя на суші в нас пробудився страх: страх потонути, коли хвиля оглушав тебе, страх захлинутися під водою. Ми, як і колись, вільні, проте не можемо забути, що жили колись на твердій землі... От чому, певно, кожний дельфін, кожний кит, якщо навіть йому загрожує небезпека, мчить рятувати потопаючого, як тільки почує заклик про допомогу..." "Просвисти мені цей головний сигнал", — попросив Рессі, вислухавши стародавню історію.

Бочка просвистів два тривалих сигнали, які майже злилися воєдино, І Рессі запам'ятав їх назавжди...

Із зелених хвиль назустріч їм несподівано випірнули, голосно свистячи, швидкі афалини й, підскочивши до Бочки, стали підкидати Його мордою в повітря, наче він уже тонув. Бочка, перевернувшись у воді, почав пояснювати причину свого заклику, а потім спитав запопадливих афалинів — адже всі на світі дельфіни спілкуються однією "мовою", — чи не зустрічали вони кита, якого люди називали Нектоном. Афалини, зрозумівши, що Білобочка покепкував з них, разом прощебетали щось обурливим свистом — на зразок "як тільки не совісно" — і, вмить відпливши геть, відповіли здалеку: "Ні, не зустрічали".

Наші розвідники, розважаючись і розмовляючи дорогою, ні на хвилину не забували про синього кита. Звісно, вони не чули страшної фрази фон Круга, зверненої до капітана підводного човна "Тунець", який полював за Нектоном: "Влучіть йому в больовий нерв, а потім цей невловимий кит добровільно, своїм ходом припливе у "Тваринний світ"; вони не знали, як професор Громов кричав у телефон: "Алло, прошу терміново передати мені відомості про чутливість медузи до бур!" — наші друзі не мали поки

що ніяких відомостей про Нектона, але пам'ятали, що повинні відшукати синього кита. І Білобочка питав усіх зустрічних дельфінів, а Рессі по-своєму розв'язував складне завдання.

Із спостережень за дельфінами і з сигналу, що його просвистів Бочка, Рессі зробив важливий висновок: як усякого кита, Нектона можна викликати з таємничих глибин сигналом крайньої небезпеки, на який той відгукнеться негайно...

Залишалось розгадати карту життя самітного Нектона. А вона, безперечно, була дуже заплутаною. Адже якщо навіть оглянутися на їхній шлях у морі, він матиме вигляд химерно покрученої нитки — через течії, вітер, грози, зустрічні кораблі, що їх вони минали. Нектон, знаючи простори світового "підводного космосу" краще, ніж Білобочка, петляв в океанах хитріше й обережніше — за своїми китовими орбітами.

Одного разу Рессі й Білобочка натрапили на табун чорних гринд, які відбивались від акул. Ставши півколом, прикривши собою беззахисних малят, ці дельфіни ударами круглої, мов надутої, голови відштовхували нападників, страхітливо клацали щелепами, шматували зубами чортову шкіру хижака, як тільки той заґавиться.

Акули не відступали.

З якимсь хриплим гавкотом, що дивно відлунювався в вухах Рессі, його супутник кинувся на акул; в його пащі було зубів не менше, ніж у п'яти гринд. В одну мить Рессі обігнав Білобочку, до якого наближалися вогнисті очі і сотні кинджальних зубів, увігнав електричний заряд у вразливий ніс акули-нападниці.

Навряд чи що зрозуміли в цій короткій сутичці хоробрі дельфіни-гринди й відчайдушний Білобочка. Але всі вони пронизливо засвистіли, вітаючи перемогу Рессі. Після ударів електрикою кілька тіл, звиваючись, повільно опустилися на глибину, й акуляча зграя накинулась на своїх

оглушених побратимів. Кровожерність — головний закон морських піратів...

Гринди, киваючи мандрівникам темними головами, пропищали, що кілька днів тому бачили синього кита. Можливо, в глибинних шарах ще лишився пахучий слід, якщо його не розмили течії...

Розставшись із товстими гриндами, схожими на роздутого Рессі, наші розвідники опустилися на дно. Вони пливли в темряві, не звертаючи уваги на косяки полохливих риб. Бочка, коли в нього вичерпувався запас повітря, випірнав на поверхню, а Рессі лишався і петляв у глибині, пересвистуючись з товаришем.

Рессі натрапив на слабкий слід кита тоді, коли Білобочка, повернувшись зверху, повідомив, що насувається шторм. Вони помчали по сліду, мов два гончаки, гублячи ледь відчутний навіть для носа Рессі китовий запах і несподівано знаходячи його знову.

Та хоч як був захоплений Білобочка погонею, він не міг нескінченно довго, подібно до Рессі, пливти на глибині: його легені потребували повітря. І коли Білобочка в черговий раз сплив на поверхню, Рессі почув закличний крик.

Головний сигнал дельфіна, на який поспішають його побратими, жалісне благання про допомогу, змусили Рессі забути про Нектонів слід, погнали його щодуху до потопаючого друга.

Він точно розрахував за сигналом місце зустрічі, з ходу підхопив міцним носом нерухомого Бочку, й знову гігантська хвиля вдарила дельфіна об скелю, потягла плавців за собою...

Після заливних мусонних дощів приємно подорожувати в індійських джунглях. Сонце ласкаве, нежарке. Під ногами густа яскраво-зелена

трава. Дерева в золотаво-оранжевому листі. А на горизонті вилискують шапками вічних снігів далекі гори.

Головний інспектор заповідника Радж Манас виїхав з гостями — професором Громовим і хлопчиком — на світанку. Індієць, який нехтував всюдиходами та вертольотами, з легким поклоном запропонував для подорожі свого улюбленого слона Замбу. Інспектор вважав: щоб побачити й почути джунглі, найкраще йти пішки або пересуватися верхи на слоні. Професор, усміхаючись, ступив на задню ногу Замби, яку слон послужливо зігнув, і, взявшись за мотузку, заліз на широку спину слона, точніше, на дерев'яний поміст, прикріплений пасами. Потім Громов подав руку Електроникові, й той сів поряд з учителем. Інспектор Радж Манас, суворий і охайний у своїй білій чалмі, очолив експедицію. Попереду нього, обхопивши слонячу шию ногами, сидів літній погонич з паличкою в руці — махаут.

Замба йшов повагом, зриваючи й перемелюючи гілки, і в череві його гурчало, ніби там працював старий двигун. Кінець одного бивня у Замби був обламаний. В сутичці з диким лютим махна, бродячим слоном без бивнів, але з дуже сильним хоботом, Замба трохи зіпсував красу своїх довгих кістяних стріл, зате врятував господаря.

Професор Громов, оглядаючись на всі боки, не зовсім уявляв, як вони на слоні наздоженуть сонних мисливців, але раз інспектор сказав: "Піймаємо", йому годилося вірити.

— Носоріг. — Радж Манас обернувся до гостя й простягнув руку.

Очевидно, попереду була багниста яма, де блаженствував носоріг; сірий панцир спини, нашорошені вуха та войовничо зігнутий ріг — це все, що було видно подорожнім. Почувши тупіт Замби, носоріг виліз із ями, а за ним вискочило маля. Крізь багнюку було видно, що в малюка рожева шкіра.

Нагнувши голову, виставивши небезпечний ріг, самиця кинулась на слона. Вона наближалась із форканням і хрипом; за нерозважливо хороброю матір'ю стрибало маля. Замба не звернув, він лише уповільнив крок і підняв хобот. Інспектор не ворухнувся.

Підбігши до спокійного Замби, самиця підвела голову. Розлючені очі втупилися в людей.

— Вкусить чи не вкусить? — пробурмотів інспектор.

Він знав: індійський носоріг рідко колеться рогом — найчастіше кусає противника.

Несподівано позаду пролунало якесь ревіння. Інспектор обернувся. Кричав хлопчик з незворушно спокійним обличчям.

Носоріг круто повернувся і, звільнивши стежку Замбі, кинувся з малям навтіки, показавши короткий товстий хвіст, який забавно увінчував його панцир.

— Ваш Е-лек-тро-ник, — сказав інспектор професорові, насилу вимовляючи важке ім'я, — знає мову носорогів?

— Трохи знає, — відповів Гель Іванович. — Вивчав у школі. — Громов усміхнувся, згадавши, як він навчав колись Електроника різних премудростей.

— Він може бути хорошим махаутом, — стримано похвалив Радж Манас. — Замба тільки один раз тікав від носорога, і сьогодні мій гість допоміг йому.

Вони рушили далі. Електроник хрипло промовив:

— Тигр.

— Де тигр? — пошепки спитав Громов.

— Я не бачу, — проскрипів Електроник. — Але я чую крик павича: мейоу!..

— Він має рацію: поблизу тигр, — підтвердив інспектор. — Бачите?

Замба кінцем хобота стукав по втоптаній стежці, видаючи глухий металічний звук. Він, як і павич, учув тигра.

У траві промайнула червоно-чорна спина, потім висунулась кругла голова з пухнастими баками. Блідо-голубі очі байдужно глянули на мандрівників. Замба ступив крок уперед, погрозливо хитнув бивнями. Він не боявся великої кішки, лише згорнув кільцем уразливий для гострих зубів хобот. Кілька хвилин слон і тигр вивчали один одного. Але досить було Громову ворухнутися, як кішка, мигнувши смугастою блискавкою, зникла за скелею.

— Королівський, — зазначив Громов, з цікавістю дивлячись услід триметровій кішці. — Не вдалося йому полювання.

— Сполохнули, — сказав Манас. — Ми ще зустрінемось з цим багхом, професоре. — Багхом індієць називав усіх тигрів свого лісу.

Він добре знав кожного "в обличчя", норов і повадки, хіба що не давав їм імен.

Тигр полював за малям носорога, якого вигнав з теплої ями Замба. Можливо, у відкритому погляді тигра й був німий докір слонові: навіщо ти позбавив мене улюблених ласощів?.. Але тигр, звичайно, не знав, що поряд відбувається ще одне полювання, що його самого вистежують невидимі противники — сонні стрільці!..

Слон швидкою ходою обігнув скелю, й Інспектор, подавши знак махаутові, зупинив Замбу, сплигнув на землю.

Під розлогим деревом стояла клітка з найміцнішого бамбука. Підняті з двох кінців решітки немов чекали якогось в'язня.

— Вам краще лишитися тут, професоре, — порадив Радж Манас, знімаючи з плеча рушницю.

Громов, наказавши Електроникові чекати, зліз із слона й рішуче попрямував за інспектором. Вони зникли в густому чагарнику.

Замба підійшов до дерева, став ласувати соковитими гілками. Погонич усівся в тіні. Електроник кружляв біля клітки.

Тишу обірвав постріл. Електроник завмер. І тут прямо на нього вискочив із заростей тигр — той самий, з блідо-голубими очима, який полював на носорогове маля. Граціозними стрибками промчав він на м'яких лапах за два кроки від Електроника. Маленька червона пляма проступала на смугастих грудях.

Електроник вигукнув протяжно-жалібно: "Вау!.. Хуаб... вау!" Мабуть, ніколи ще у своєму дивному електронному житті не бігав він так швидко — швидше, ніж будь-який знаменитий спринтер, бо тигр, зачувши знайомий сигнал тривоги на своїй мові, миттю повернув і стрибнув услід.

Махаут, блідий від жаху, прилип спиною до шершавого стовбура. Слон, громоподібно затрубивши, виставив бивні й відступив: попереду тигра біг хлопчик.

Певно, тигр наздогнав би свою швидконогу здобич тільки в клітці, куди він улетів услід за хлопчиком. Та Електроник устиг вислизнути в отвір, опустивши перед самим носом тигра решітку. Слон, оберігаючи хлопчика, ударом бивнів зачинив другу решітку.

Пролунало оглушливе ревіння. Тигр у безсилій люті гриз слизький бамбук, і в його крику, страшному для людей, лише чуйний слух Електроника міг вловити жалібні ноти й уривчасто-сухий кашель. Хлопчик був абсолютно спокійний, ніби, рятуючись, випадково піймав не тигра, а кошеня, й блідий погонич, тремтячи усім тілом, дивився на нього захопленими очима.

Над кущами пропливла біла чалма, за нею капелюх. Це бігли Радж Манас і Громов. Трохи згодом помічники інспектора, що чергували в заростях, вивели здоровенного молодика в армійських черевиках — сонного стрільця, який стріляв у тигра.

— Що сталося? — запитав інспектор. Він дуже здивувався, побачивши свого багха в клітці.

Гель Іванович розглядав Електроника; м'яв у руках капелюх, не знаючи, куди його дівати. Потім, розгублено насунувши його на учня, спитав:

Ти не постраждав?.. Ти так і ловив — у капелюсі? Зніми, дуже жарко...

Професор простягнув капелюх слонові, й той поважно поклав його собі на спину.

Небагатослівного досі махаута немов прорвало. Жестикулюючи, підстрибуючи, простягаючи до хлопчика сухі руки, погонич довго говорив про те, що сталося лише протягом кількох секунд.

— Я сподіваюсь, вам потрібен саме цей тигр, — скрипучо сказав Електроник. — Я його заманив після того, як пролунав постріл.

— Ми його випустимо. Тільки спершу виймемо з нього кулю. — Радж Манас уважно подивився на сонного стрільця, який нічого не розумів у всій цій історії: тигр, щойно підбитий радіокулею, опинився в клітці.

— Юначе, відійдіть, ви чавите своїми черевиками гарну квітку, — сказав професор сонному стрільцеві.

Той відійшов, знизав плечима: дивак, квітку пожалів.

Інспектор обернувся до помічників:

— Відвезіть багха й цього бравого мисливця на станцію. Витягніть кулю. Багха пустіть в джунглі, а стрільця затримайте. Ми маємо дізнатися, чому він полював на тигра. І, крім того, знайти його спільників.

Кілька днів гостював Сироїжкін у морському селищі, але не в тому, що стоїть коло самого урвища на березі, а в підводному, де жив його новий знайомий Дон.

У блакитному просторі висять на якорях будинки-дзвони. В такому будинку все, як звичайно, тільки трохи прохолодніше. Щоправда, двері вже не в стіні, а в підлозі, і в цю дірку треба пірнути в масці, ластах, з прозорим мішком за плечима. Мішок наповнюється водою, розпрямляється у крила, і вже ширяєш невагомий, на великих крилах, вдихаючи кисень із цих штучних зябер, і бачиш рівні доріжки з молюсків, що очищають воду, й густі джунглі водоростей, які заступають шлях повзучому піску. А підведеш голову — побачиш вигнутий водяною лінзою круг далекого сонця, і згадаєш про інший світ, і враз про нього забудеш, бо море є море. І в глибині його — не тільки селища, а й підводні міста — з вулицями, стадіонами, зоопарками. Це особливий світ: у ньому можна плавати, пірнати, перекидатися, дельфінити, кашалотити, акулити, білужити — словом, жити під водою, наслідуючи вільних морських мешканців, зовсім як Рессі.

Дон, що супроводив Сироїжкіна, плавав без мішків-крил. Перед тим як пірнути у двері, Дон ковтав якусь магічну пилюлю, яка допомагала м'язам довго зберігати кисень і поглинала вуглець. Вдихнувши на всі груди, Дон стрибав ластівкою у дверний люк, а на глибині, пустивши

вгору кілька бульок, набирав у легені води. Тепер він був готовий пливти, з допомогою ластів, куди завгодно, як кит чи дельфін, а слідом за морським доглядачем, відмахуючись лапою від цікавих риб, по-собачому перебираючи лапами, плив Малюк.

— Що ти хочеш? — запитав Дон, і Сергій почув його голос у кнопці мікрофона, вставленій в вухо. — Шукати підводні скарби? Ганятися за рибами? Впіймати акулу?

У Сироїжкіна перехопило дух, він глухо промовив у своїй масці:

— Акулу...

— Вперед! — скомандував Дон. — Тут недалеко я поставив капкан і давно не перевіряв.

Дон попрямував до підводної скелі, де був прилаштований капкан. Ще здалеку він побачив: є здобич! Мисливець щосили запрацював ластами.

Сироїжкін обережно наблизився. Він розгледів під металевою сіткою гладеньку сіру голову й вогненно-мстиве око. Капкан мав вигляд петлі з дротяним сачком, в якому лежала приманка. Сунувши голову в сачок, хижачка зашморгнула петлю. Акула майже змирилася з неволею, але, помітивши плавців, запрацювала несамовито хвостом. Дон наблизився до акули.

— Дивись, Сергію! — крикнув він і, приловчившись, плигнув на полонянку, вчепився у її спинний плавник.

Мов дикий кінь, осідлана акула крутнулася на одному місці, а потім помчала по колу, стримувана міцним поводком. Сергій злякано відсахнувся, побачивши в дротяній сітці морду, що насувалася на нього. А вершник, обхопивши ногами шершаві боки, тримаючись за плавник,

сміявся, виробляв карколомні петлі. Акула вертілася у воді, била хвостом, кидалася вгору і вниз — вершник не падав. Нарешті він нагнувся, простягнув руку, беззвучно клацнув замком, зіскочив з рибини. Акула зникла. Живучість її здавалася неправдоподібною.

— Найкраща акула — мертва акула" — так кажуть моряки. А моя здобич в намордннику нікому тепер не страшна, — промовив смільчак. — Пливімо, Сергію, далі.

Вони зупинилися біля величезної, завбільшки з хлопчика, химерно скрученої мушлі, яку Дон знайшов в одній з експедицій. Чудовий дім, надійний намет для самотнього мандрівника! Дон дістав з мушлі довгий трикутний зуб.

— Це моє головне відкриття, — гордо сказав він. — Зуб доісторичної акули! Кархародон — її ім'я. Ось уже рік як я готуюся до полювання на кархародона...

— На доісторичну? — прохрипів під маскою Сироїжкін. Він почав звикати до різних морських дивовиж, але зараз нічого не розумів.

— Дивись уважно: зуб — не закам'янілий. Я його відкопав у мулі, точніше відкопав екскаватор, а я підняв. От тобі й доісторична! В океані є глибини, куди ніхто не заглядав. Хто ж у них приховується? А раптом — кархародон?

— Він, мабуть, величезний, — пробурмотів Сергійко.

— За моїми обчисленнями, при таких зубах розмір кархародона метрів двадцять п'ять, не менше. Паща отакенна — печера на шість чоловік. А хвіст! Ти уявляєш, якого ляща дасть ця акула, якщо її осідлати?!

Тут Сергій зареготав і раптом згадав Рессі. А що коли йому трапиться кархародон? Хай навіть не такий величезний — все одно страшно...

Якби Рессі плив по вечірньому океану, він почув би "голос моря" — особливі звуки, що їх викрешує вітер із хвиль, — і дізнався б про наближення шторму: звідки він насувається, яку силу має, чи скоро наздожене їх. Але Рессі вже кілька годин ішов на глибині слідом за синім китом, і коли хвиля оглушила його супутника й він випірнув рятувати Білобочку, плавці опинилися в самому центрі лютого шторму, якого моряки називають просто й страшно: "буряне око". Хвилі, здійнявшись на висоту семиповерхового будинку, утворили гігантську вирву. "Буряне око" у виламах блискавок, здавалося, зацікавлено дивиться згори в цю вирву: що ж там, аж на дні?

Плавців закрутило у вирві. Рессі обняв лапами безпомічного дельфіна, який кволо попискував, і напружував усі свої електронні сили, щоб швидка течія не занесла Бочку. Він увімкнув усередині себе механізм аварійного керування, — сотні резервних електронних схем стали визначати верх і низ, швидкість обертання, глибину й кордони шторму, щоб у потрібний момент скористатися реактивним двигуном. Білобочка раптом ворухнув хвостом і вдихнув дихалом порцію повітря, але Рессі не відпустив товариша: водоверть владно потягнула їх униз. Дедалі швидше наближалося дно океану.

У ці критичні секунди Рессі ввімкнув двигун на повну потужність, і той виштовхнув плавців з виру.

Потім Рессі відпустив Білобочку з обіймів, в чорнильній імлі став виводити товариша з буряної зони. Всі, хто міг заховатися, учувши шторм, — медузи, риби, водяні змії, скати — опустилися на рятівні глибини, притихли. Лише туманними дисками повільно пропливали якісь осяйні безмовні істоти, роздивляючись пришельців згори. Нектонів слід було втрачено, розмито бурхливими підводними течіями. Марно було пробувати шукати в цих водах ледь чутний китовий запах.

Вони пливли всю ніч, а вранці побачили безтурботно спокійне, пустельне аж до обрію полотно океану...

Рессі давно вже дійшов висновку, що "карта життя" Нектона, його шлях в морях та океанах були дуже складними: адже він угадав близький шторм і втік від нього. Як і кожний кит. Нектон побоювався, мабуть, берегів, вузьких проток, підводних міст. Але, на відміну від своїх побратимів, синій кит не повертався взимку і влітку у звичні краї. У Нектона не було улюблених морів; він, вільний кит, нехтував китовими правилами й жив у всіх океанах; Земля, яку він окільцював орбітами своїх мандрів, уявлялась йому, певно, гігантською чашею солоної води з ворожими островами суші. І все-таки невловимого плавця можна було наздогнати, відшукавши слабкий запах сліду.

Якось на світанку Білобочка й Рессі почули закличний крик потопаючого кита й кинулись на допомогу.

Те, що вони побачили, примусило їх зупинитися й описати обачливе коло: в легкій пелені туману очі Рессі й дихало дельфіна намацали сталевий корпус підводного човна, який сплив на поверхню. Характерно витягнутий горбатий корпус з гострим ножем плавника й розпущеним хвостом стерен виказував тип підводного човна — "Тунець". Противник, полюючи на синього кита, через дивний збіг або через природну хитрість людей, які придумали риб'ячі підводні човни й складні електронні машини, застосував той самий спосіб, що його передбачав і Рессі: сиреною викликав Нектона з його глибин.

Те, що сталося в наступні кілька хвилин, обговорювалося потім ученими й породило серед моряків нові легенди про надзвичайну чутливість і сміливість синього кита.

Із туману почувся шум від швидкого руху тіла, що пливло, й коротке могутнє сопіння: "У-уф, ш-ши... у-ф, ш-ши..." Рессі й Білобочка побачили синю з білою плямою спину. Легендарний Нектон величезною ракетою

мчав до підводного човна "Тунець", який подавав сигнали біди мовою китів.

Ось сильно розщеплений рот з крутим склепінням верхньої щелепи й прямою лінією нижньої — здавалося, що Нектон з чогось посміхається. Маленькі очі кита не розпізнавали потопаючого, але чуткий слух вів Нектона найкоротшим шляхом на заклик. І раптом синій кит круто завернув, почувши ще розпачливіший крик — волання про допомогу.

Простосердий, нерозважно хоробрий Нектон не знав, що крик невидимого в тумані Рессі врятував йому життя. В ту мить, коли Нектон розвертався, підводний човен "Тунець" виплюнув разом з полум'ям блискучий предмет. Гарпун попав у голову кита, але капітан, дивлячись на екран, чортихався: через несподіваний розворот Нектона стрілець схибив — гарпун не влучив у больовий нерв.

Синій кит майже не звернув уваги на легкий удар по голові. Проте невдовзі йому стало ясно, що залізна риба, підманюючи його сигналами лиха, аж ніяк не потопала, а, навпаки, нападала, й кит, розлютившись, вирішив атакувати цю облудну багатооку істоту з плавниками дурного тунця. Сигнал надзвичайної небезпеки змусив кита підстрибнути над водою і стрімко, майже вертикально, шугонути вниз. Рессі й Білобочка, одні з небагатьох в океані, спостерігали, як виблиснули широчезні фарфорово-блакитні Нектонові груди, перетяті глибокими темними борознами складок. Майнув над водою хвіст. Удруге "Тунець" не стріляв.

Пірнувши, синій кит змінив напрям, гладеньким зрізом голови піддав знизу підступне судно. Підводний човен, який занурювався, щоб переслідувати кита, був відкинутий могутнім ударом і почав терміново спливати...

Рессі й Білобочка довго ще супроводили в глибинах Нектона. Підводний тер'єр, пливучи поряд із синім китом, пояснював Нектонові, що сталося. Вислухавши маленького Рессі, Нектон роззявив пащу й,

показавши всі пластини своїх вусів, проревів. Рев цей був такий страшний, що на всі боки бризнули зграї риб. Але ті, що були на дні, в теплих і прохолодних течіях, у грайливих океанських хвилях, прислухались до крику найбільшої на землі тварини. І якщо перекласти швидкі китові звуки людською мовою, то вийдуть приблизно такі фрази, звернені самотнім гігантом до своїх одноплемінників: "Небезпека! Коли зустрінете багатоокого тунця, знайте, що цей забарний на вигляд тунець, тільки-но помітить нас, виплює гострий гарпун. Той самий, що шматує тіло наших братів та сестер і робить їх мертвими, якщо навіть вони не захлинуться. І ніхто вже не прийде на допомогу бідолашним. Даремно тикатиметься китеня в материн живіт. Воно, дурне, не розуміє, що мати вже не нагодує його. Рятуйте китенят, рятуйтеся самі від човна-тунця..." Синій кит плив з моря в морс, зрідка ревів, лякаючи акул, сповіщаючи китів. Він знав, що, як і раніше, почувши крик про допомогу, поспішатиме, нехтуючи небезпекою, на виручку до свого брата по крові й не сплутає цей заклик із сигналом підводного човна...

...Два диспетчери — Океану й Космосу — як завжди, ділилися новинами:

— Алло, Астронавте, у нас пригода; поки ми з тобою дрімали в глибинах, тут, в океані, над моєю головою, якісь зловмисники мало не загарпунили Нектона. Ти чуєш мене, Асте? Прийом.

— Зрозумів тебе. Командоре. Одного не зрозумів: новина — приємна чи сумна? Хто такий Нектон? Прийом.

— Та ти справді спиш у своїй пустоті, Асте. Спиш з розплющеними очима! Ти, котрий пам'ятаєш кожен кратер на Місяці, маєш знати Нектона: той самий синій кит... Може, в тебе провальний сон, Асте? Це найстрашніша глибинна хвороба, коли все у світі здається однакового сірого кольору, як твій близький Місяць. Прийом.

— Твоя правда, Командоре, мене нудить від такої одноманітності: Місяць швидко набридає. Я пригадав Нектона! Наш брат, кит-глибинник! Що з ним, Командоре? В кого це піднялася рука палити у свого хлопця? Прийом.

— Точно не знаю, якийсь підводний човен. З Нектоном усе гаразд. Щоправда, в його шкурі засіла радіокуля. Прийом.

— На твоєму місці, Командоре, я розшукав би підлий човен, подивився б у вічі цим молодчикам. Але навіщо їм позначати кита. Командоре? Не метеор, не якийсь відпрацьований супутник на трасі, — зовсім не заважає кораблям. Живий кит! Прийом.

— Я ще не розібрався, Асте. Найцікавіше: знаєш, хто врятував Нектона? Електронний пес, який уміє плавати не гірше за рибу, і ще дельфін... Дельфін — звичайний, а пес — Рессі чи щось подібне до цього — загадкова особа. Ну, яка історія, Асте, га? Прийом.

— У вас на дні самі фантазії. В дельфіна я вірю. Але пес-дельфін, пес-риба — якась дурниця. Або ти не розчув, Командоре, або в тебе слухові галюцинації від тиші. Прийом.

— Клянусь вільним Нектоном, Астронавте! Все до єдиного слова — правда. Не можу довести, але пес існує; я в нього вірю. Розпитаю наземних диспетчерів, потім усе тобі передам. Прийом.

— Навіть якщо ти математично доведеш, що твій електронний пес — геній, вважай, що для мене він не існує. Коли на мої планети почнуть завозити земних звірів, я перший запропоную закон: механічних не треба! В космосі надто багато всякої електронної всячини, а живого — майже нічого... Прийом.

Професор Громов і Радж Манас востаннє прогулювалися по заповіднику. Після того як захопили сонного стрільця, котрий поранив тигра, спіймали і його спільників.

Професор мав докази: тепер не тільки Рада охорони тварин, а й весь науковий світ переконаються, що фон Круг і фірма "Пелікан" зазіхнули на найцінніше для людства — Природу.

Вранці Громов летів додому. А поки що він неквапливо бесідував з інспектором, сидячи на спині слона Замби, спостерігав звірів і птахів, милувався барвами індійської осені. Інспектор розповідав, як колись Замба набрів на лютого носорога й він, Радж, упав із слона, скотився у траву й лежав смирно, бо носоріг не нападає на нерухому жертву; звір важко дихав над ним, але людина не ворухнулася, доки розумний слон не прогнав носорога.

— Я чув, професоре, що ваша нова модель знає звички й закони багатьох тварин незгірше за будь-якого зоолога, — сказав Радж Манас.

— Якщо говорити відверто, — признався Громов, — то Рессі мене дивує. Нічого, зрозуміло, надприродного в ньому немає — будь-яка машина лише підтверджує або заперечує якусь ідею. Але Рессі потрапив у незвичайні умови. Переслідуючи сонних стрільців, він нагромадив багатий досвід. І, мабуть, надто швидко перевірив ті думки, які я обмірковував чимало років. Потрібно ще раз оцінити його результати. Надто вже відповідальна та теорія, яку я хочу запропонувати увазі вчених.

Радж Манас не розпитував професора. Того, що він почув, було досить: незабаром з'явиться праця, на яку чекає науковий світ.

— Дивіться! — Інспектор показував на поляну. Там, зчепивши роги, наступали один на одного два олені. — Точнісінько як хлопчаки, — із задоволенням промовив Радж Манас. — Це зомбари, мої улюбленці.

— Ваші зомбари ще раз доводять: щоб помірятися силою, не конче потрібна сутичка. — Гель Іванович лагідно посміхнувся. — Пригадую себе школярем. Бувало, вже в суперечці відчуваєш: противник сильніший від тебе, але приятелі підохочують, підштовхують у спину, й ти встряєш у бійку... А навіщо? Роз'юшений ніс нікого не прикрашає. І як ми були вражені, коли вчитель пояснив основні правила боротьби стадних тварин: сміливому досить набрати погрозливої пози, і слабкий тікає...

Зомбари, потупцювавши на місці, розчепили розложисті роги й, ніби нічого не сталося, знову скубли траву. Боролися вони не всерйоз, зате з'ясували, хто старший рангом.

— Я спостерігав безліч сутичок у джунглях і бачив, що всі дуелі у тварин — то тільки змагання в силі й спритності, — підтвердив інспектор.

У лісі чулися уриваний гавкіт і особливе завивання — улюлюкання, яке краще за всякі слова свідчило: червоні вовки переслідують у хащах оленя.

Ці вовки, дикі собаки Індії, гнали жертву по колу, на зміну втомленим нагоничам вихоплювалися все нові й нові — доля оленя була вирішена. Але люди не втручалися в це полювання. Природа сама вибраковувала хворих і кволих, право сильного було незаперечне. Радж Манас пояснив гостеві, що олені, рятуючись від диких собак, тікають звичайно на розкішні пасовиська й там почувають себе вільно. Він, інспектор, багато разів підраховував співвідношення червоних вовків і оленів, леопардів та кіз у своєму заповіднику. Вони потрібні одне одному, хоч одні з них хижаки, а інші — жертви. Але хижак ніколи не вбиває даремно жертву; можна спостерігати, як стадо оленів мирно пасеться на очах у вовків, і ніщо їх не тривожить доти, доки вовки не починають своє полювання. А коли вовки зникають на деякий час із цих лісів, з'являються хворі олені, поширюються епідемії. Природа чутливо зберігає рівновагу всього живого.

— Коли б вашу лекцію та послухав один мій учений противник!.. — невесело всміхнувся Гель Іванович. — А втім, на що йому лекція. Він цілком свідомо псує природу.

— Природа — зелений дім, у якому ми народилися виросли. Тільки безумці здатні знищувати свій дім.

— У кожній школі, — вів далі Громов, — є особливі мешканці задніх парт, "Камчатки", які від душі радіють, коли відміняється черговий урок. Зникли метелики — ура. Випали з програми вірші — так їм і треба!.. Бідолахи, вони не розуміють, що втратили кілька хвилин зачудування світом і ніколи вже не повернуть їх. Невігластво небезпечне й суперечить різноманітності природи.

Супутники зустріли дорогою золотого, в сонячних променях носорога, який кудись поспішав і не пробував напасти на Замбу, сніжно-білих чапель, що дрімали на одній нозі в мілкому ставку, трьох диких слонів — нерозлучних борців, які повернулися до Замби сірими спинами, вважаючи, мабуть, його полоненим. Інспектор Радж Манас знав майже всіх звірів у своїх лісах і розповідав Громову про кожного, чи був то обережний шакал, чи павич, який вийшов з кущів, чи товстопузий пітон, що спить в осінньому листі. Громадище пітон, як здавалося, був самовідданий батько: силач, здатний задавити у своїх обіймах бика, він, коли настає час, дбайливо висиджує яйця, нічого не їсть і ні на хвилину не залишає майбутнє потомство.

— Мене часто дивує не тільки піклування про збереження роду, а й героїзм, що його проявляють багато які тварини, захищаючи своїх дітей, — сказав Громов. — Коли птах, припадаючи на одне крило, відводить ворога від гнізда, в ньому змагаються два інстинкти: захистити пташенят і зберегти своє життя. І якщо небезпека для дітей надто велика, він повертається назад, вступає у борогьбу, жертвує собою.

Шапки пелікановых гнізд були нанизані на гілки акації; пташенята незграбно дибали з гнізда в гніздо; дорослі птахи, підібгавши ноги, задерши шию, виставивши довгий дзьоб, витворяли в повітрі фігури найвищого пілотажу; іноді турботлива матуся приносила з озера повний мішок риби, й пташеня пірнало з головою в широко відкритий дзьоб.

"Наш обов'язок — захищати снігових чапель, диких кішок, упертих носорогів, гордих павичів, — думав Гель Іванович, — Захищати не від споконвічних ворогів, з якими вони живуть поряд, а від тих, хто справді для них небезпечний".

А на галявині пустували оленята.

Це була незвичайна галявина духмяної трави, вся в сонячних відблисках, із зелено-золотисто-блакитним небом; як тільки оленятко, відійшовши від стада, ступало на неї, воно падало на траву, перекидалося, підхоплювалося, мчало галопом, буцало кущі, ловило власний хвіст. Неначе всередині кожного спрацьовував невидимий механізм, який закликав гратися, насолоджуватися, радіти, жити... Спостерігаючи пустотливих оленів, Громов повеселішав.

"Ех, хлоп'ята, ех, телята, які ж ви схожі одне на одного! — сміявся він сам собі. — Той, хто не бігав, не зможе зрозуміти, яке це задоволення, яка це радість навіть, здавалося б, безглузді стрибки".

Оленята намагалися підстрибнути вище кущів. Самі того не підозрюючи, вони вчилися виявляти скрадливого ворога. А потім, коли стрибати набридло, пустуни, кумедно задираючи ноги, заходилися ганяти по галявині якусь деревинку.

— Удар! Ще удар! Ай-ай, який промах! — коментував професор.

— Добре бути маленьким, — усміхнувся Радж Манас — А наш приборкувач теж зараз гуляє? — Інспектор згадав Електроника, який так спритно полонив тигра.

— Він вивчає стародавню мову Індії — санскрит, — відповів Громов. — У нього гора книжок. Я замкнув Електроника в номері готелю, щоб йому не заважали.

— Класичний санскрит містить багато мудрості, — підтвердив інспектор. — У вас дуже здібний учень.

— На щастя, він позбавлений моїх вад. — Професор зніяковіло ляскав себе по кишенях. — Я, як завжди, розтяпа. Забув спеціальні окуляри для далини! Мимоволі позаздриш Рессі з його очима.

Радж Манас простягнув йому бінокль.

Сильні лінзи наблизили гори. Блискотіли у блакитному просторі неба далекі вершини. Над однією з них іскрилися якісь цяточки. "Невже гуси забралися так високо? — подумав здивовано професор. — А втім, уже осінь. І гуси летять тими самими шляхами, що й їхні предки..." Замба ступив у затінок крислатого дерева, і професор опустив бінокль. Він так і не розгледів Рессі, який летів над горами.

Доктор фон Круг перебирав стіс радіограм. Експедиція сонних стрільців провалилася. Підводний човен "Тунець", що полював на Нектона, затримано. Міжнародна Рада охорони тварин пояснила, що полювання спеціальними кулями становить небезпеку для тваринного світу планети. У Гренландії, в Австралії, навіть в антарктичній пінгвінячій пустелі інспектори, добровольці мисливці, вчені вистежували кругівських стрільців.

Фон Круг добре розумів, що він розорений. Компанія "Пелікан" спише збитки на його кошт — так заведено у світі "вільних підприємців", і він,

незалежний винахідник фон Круг, утративши свої гроші, землі, лабораторії, стане звичайним службовцем фірми.

Фон Круг оглянув кабінет. Дубовий стіл, апарати все ділове, знайоме. Доктор не любив великих міст, велетенських залів, стовпищ людей. Усе життя мріяв він про щось просте й водночас важливе для людства. Звідси, з кабінету, він міг би керувати всім живим світом, просто натиснувши на кнопку...

Доктор Круг згадав свою горилу з "Тваринного світу", яка відвернулася від нього. Тепер він визнав, що це була дуже посередня машина. Однак з минулим покінчено. Фон Круг не збирається складати зброю. Він спокійно дивиться у вічі небезпеці, що загрожує йому.

Доктор викликав по телефону Міка Уррі.

— Останнім часом було багато невдач, — холодно сказав професор помічникові. — У мене склалося враження, що хтось користується нашою інформацією. Розумієш, Уррі?

Уррі знав про провали, але що з цього випливає, не міг здогадатися.

— Ось подивись, що я знайшов. — Фон Круг вийняв із столу й передав помічникові транзистор.

— Зрозуміло, — буркнув Уррі.

— Ти знаєш, де він був схований?

Фон Круг відслонив килим, натиснув на дубову панель, запросив:

— Будь ласка.

Вони зайшли в зал, де стояли обчислювальна машина й радіоапаратура.

— Цю безневинну на вигляд коробку я виявив в одному з блоків машини. І поклали її того самого дня, — в байдужливій мові фон Круга настала маленька, але грізна пауза, — коли ти, Міку Уррі, привіз замість моделі хлопчака. Тепер зрозуміло?

Обличчя Уррі почервоніло. Знову ця безглузда історія! Невже за одну помилку, за те, що він переплутав хлопчаків, треба розплачуватися так довго?..

Фон Круг вийняв блок, акуратно вставив транзистор на попереднє місце.

— Що мені робити? — прохрипів Уррі.

— Досі ми грали із заплющеними очима. Бачили тільки одне: рішення противника розумніші за наші. Сьогодні моя машина передасть останню інформацію для двох інших машин. І ти спіймаєш одну з них, доставиш мені. Все.

— Пекельного собаку? — здогадався Мік Уррі. — Та я візьму його голими руками, пане професоре.

— Ось що, Міку Теодоре Максе Уррі, — господар вдруге вимовив його повне ім'я, і це щось означало. — Називай його як хочеш, хоч пекельним собакою, проте запам'ятай: грубої сили не застосовувати, зброї із собою не брати.

— Але...

— Машину доставити в цілості. Мені набридло розгадувати її частинами, мені потрібна вся система. А тут вона стане слухняною, зовсім ручною.

— Ясно. — Щоки Уррі сіпнулися, зображаючи усмішку.

— Ящик з капканом на аеродромі. Відчиняється він іззовні. — Фон Круг пожував тонкими губами, згадавши, як Рессі відімкнув двері. — Ідея проста: ми маємо зразок голосу пана Громова. Ти повинен досконально знати, як перехитрити дві розумні машини.

Він увімкнув магнітофон, і зазвучав давній запис. Професор Громов говорив по радіо з Пенном-довгов'язом, командиром колишнього африканського загону:

"Де ви перебуваєте?"

"Радий чути вас, пане професоре! У квадраті одинадцять — сорок два. Зараз привал, у нас уже ранок..."

"Спека?"

"За п'ятдесят!"

Фон Круг вимкнув запис.

— Отже, літак в Індію летить через сорок хвилин... Для машини Громова, яка зв'язана з моєю радіостанцією, буде передано інформацію про викрадення знаменитого білого тигра. Не сумніваюся, що Електроник разом з другою моделлю на кличку Рессі спробують урятувати тигра. В цій машинній битві маєш перемогти ти, Міку Уррі. На місці тебе чекає емптометр... Сподіваюсь, зрозуміло..

На околиці міста, за колючою огорожею і поростим водоростями каналом, як німий свідок колишньої могутності, височів палац Магараджі. Палац, що колись вражав гостей живописом і розкішним оздобленням залів, давно вже не збирав любителів полювання і бенкетів, перетворився на скромний музей. Музей привертав відвідувачів не чучелами, рогами й бивнями, а одним унікальним живим експонатом білим тигром. Навіть в Індії білий тигр велика рідкість: люди завжди милувалися ним. Вважалося, що скривдити такого тигра — значить накликати на себе велике лихо. Сьогодні вночі руйнувалися священні звичаї давнини: білого тигра мали викрасти.

Електроник, замкнений в готельному номері, сидів біля столу, запаленого книжками. З тієї хвилини, як Електроник почув по радіо наказ фон Круга сонним стрільцям дістати йому білого тигра, він відклав вивчення стародавньої санскритської мови і, зв'язавшись із Рессі, став рахувати, скільки часу лишилося до назначеного терміну. Чи встигнуть вони зустрітися? За всіма розрахунками, встигнуть.

Елекроник прийняв єдино правильне рішення: професора, який подорожує на Замбі, не знайдеш жодним відеотелефоном, а удвох з Рессі вони зуміють перешкодити викрадачам...

Залишалося тридцять хвилин до півночі, до обумовленого фон Кругом терміну, коли стиха повернувся дверний замок, і до кімнати заглянула кудлата морда Рессі. Електроник був напоготові.

— Вперед, Рессі! — хрипло сказав Електроник, доторкнувшись до хвилястого карку собаки.

Вони промчалися повз швейцара, що притиснувся до стіни, вискочили на вулицю. Електроник вивчив карту міста й чітко уявляв, де палац магараджі, але про всяк випадок пояснив Рессі:

— Точно на південний захід. П'ять кілометрів чотириста метрів.

Вони поминули центр міста з діловими хмарочосами й металево-скляними будинками, заглибилися в старий район. Хлопчик і собака бігли кривими вузькими вуличками, вздовж нескінченно довгих глиняних стін, куди не виходило жодне вікно. Пустельна, брукована дорога вивела їх до занедбаного палацу. В місячному світлі блищали білі вежі й куполи.

Ось залізний міст над ровом... Вхідна арка. І далі — палацові зали. Кімнати, кімнати, лункі темні кімнати — незчисленні покої магараджі. Силуети чучел, лискуча проти місячного світла зброя... Де ж білий тигр у цьому лабіринті залів, коридорів, вузьких сходів, колонад, балконів, кам'яного мережива стін? Рессі впевнено біг порожнім палацом, ніби тримав у зубах нитку, що виводить з лабіринту.

Вони ступили на балкон і побачили внизу кам'яний дворик; колись тут магараджа перед виїздом у джунглі оглядав своїх мисливських гепардів — довгоногих, плямистих, які легко наздоганяли найпрудкіших оленів. Немає більше магараджі, зник з лиця землі останній індійський гепард, але залишився мисливський дворик, захований в самому центрі палацу-фортеці.

На мармуровій підлозі в присмерковій сутіні причаївся величезний тигр. Він був неприродно білий, з кільцями темно-сірого волосся, із сріблястими бакенбардами. Тигр глухо гарчав.

Хлопчик і собака, визираючи із-за колони, побачили тс, що налякало білого тигра: над квадратом двору висів на обертових площинах емптомер, схожий на дивовижну комаху. Тигрові очі стежили за повітряною машиною.

Тигр раптом плигнув на середину двору. Оглушливе ревіння розляглося по порожніх залах, затихло десь у дальніх кімнатах. Переконавшись, що нічний палац, як завжди, відгукується на його голос, тигр повернувся у свій куток, оглядаючись на машину.

Розійшлися стулки на череві емптометра, з люка поповз униз на тросах важкий ящик. Під рукою Електроника здригнулася голова Рессі, але хлопчик стримав його: рано. Ящик опустився на мармурову підлогу — закритий сталевий ящик, який таїть у собі німу загрозу. Висунулася бічна стінка, неначе запрошуючи жертву зайти. Ошкірений, з прищуленими вухами тигр затаївся в кутку, й було щось страшне в цій сцені.

Гучний голос покликав: "На допомогу, друзі!" — й Електроник враз упізнав голос Громова. Він звучав з ящика. Учитель кликав їх на допомогу!..

— Вперед, Рессі! — крикнув Електроник, перестрибуючи балюстраду.

А Рессі ще до команди хазяїна, ледь зачувши знайомий голос, плигнув з балкона у внутрішній двір, блискавкою ковзнув по гладенькій підлозі, пірнув у ящик. Тієї ж миті, клацнувши, замкнулися дверці, сталева коробка ривком піднялась угору разом з емптометром.

Глухий рик звіра, крик хлопчика, бряжчання сталі — всі звуки швидкого полювання на мить заповнили сонний палац.

І затихло. Емптометр віддалявся до зірок, залишивши в кам'яному мішку людину й тигра.

— Відчепися ти! — залізно-скрипучим голосом сказав Електроник білому привидові, який приготувався до стрибка, й тигр, підвівшись і несподівано байдужно позіхнувши, зробив кілька м'яких кроків, повернувся в куток. — Ех ти, вау-ху-аб!..

Надто пізно здогадався Електроник, що клітка не для тигра, а знайомий голос — лише приманка. Якби він перший ускочив у ящик і дверці зачинилися, Рессі безперечно звільнив би свого хазяїна. Проте Електроник був не в змозі наздогнати повітряний емптометр: він не вмів літати, як Рессі. І навіть не розгадав звичайної мисливської хитрощі.

Хлопчик виліз із кам'яного мішка по приставній драбині й, не звертаючи уваги на колючки, які шматували його сорочку, побіг туди, де він чув слабкий звук емптометра, що швидко віддалявся.

Електроник біг доти, доки не відчув, що в ньому вичерпується енергія.

П'ятеро хлопчаків і дівчинка сиділи на бильцях лавочки, мов настовбурчені птахи на тину. Вони слухали Електроника.

Його зустріли у школі веселими викриками, нетерплячими запитаннями. Однак Електроник відповідав коротко і, як усім здалося, поводився дуже стримано. Кілька днів вирував восьмий "Б" після приїзду з південного моря засмаглого підводника Сироїжкіна. І хоч верхогони на акулі восьмикласники поцінували як достойне й сучасне випробування людської волі, вони з нетерпінням чекали Електроника. Він один міг розповісти всі подробиці врятування синього кита! І звичайно, чекали невловимого Рессі: хотілося поглянути на нього, зрозуміти, що означає це таємниче "І так далі"... І ось повернувся Електроник і дуже сухо розповідає про носорогів, акул, підводний човен, переказує якусь наукову книжку, а не справжні пригоди Рессі.

Таратар, щоправда, лишився задоволений своїм асистентом. За літо він так начитався, що пояснював розв'язання задачі мовою найвищої математики, наче лектор студентам.' Ніхто його, звичайно, крім Таратара, не зрозумів, і вчителеві довелося самому розв'язувати задачу. Лише Вовка Корольков, класний Професор, слухав Електроника з палаючими очима: як він хотів бути так само розумним!

"У житті Електроника настає важкий період, — подумав Таратар. — Мабуть, цього не міг передбачити навіть Гель Іванович Громов. Електроник занадто швидко обігнав за розвитком усіх учнів. Він розмовляє з ними, мов академік з колегами: зовсім забув, що вищу

математику його товариші ще не проходили..." Та ось біля дошки стали двоє близнят, і Таратар вирішив розрядити серйозну атмосферу в класі:

— А Сироїжкін таки обігнав тебе за канікули, Електронику!

Всі посміхнулись і здивовано помітили, що Сироїжкін став вищий за свого двійника. Це була істина, хоч трохи сумна, коли її згадуєш: машини не ростуть.

Після уроків Сироїжкін шепнув приятелям новину, яку йому вдалося вивідати в Електроника: "Пропав Рессі!" і тут уже Електроник не міг відбутися нудними відповідями. П'ятеро хлопчаків і дівчинка привели його в безлюдний парк, щоб дізнатися, як було все насправді.

Електроник говорить млявим голосом, але кожний уявляє себе в кам'яному мішку з білим тигром: як він підстрибує, намагаючись учепитися за підвішений сталевий ящик, а руки зісковзують, і ось уже похмурий емптометр на повному ходу втягує в себе вантаж.

— Що ти сказав тигрові, Електронику? — перепитує Макар Гусєв.

— Причому тут тигр! — махає рукою Вовка Корольков. — Скажеш сам, коли зустрінешся... Куди подівся емптометр — ось питання.

— Я, — втрутився Вітька Смирнов, — захопив би перше-ліпше повітряне таксі й переслідував би емптометр.

— А потім, — сказав Гусєв, — приземлився б поряд, витягнув би з кабіни викрадачів — і отак... — Круглі кулаки першого силача замиготіли в повітрі, атакуючи невидимого ворога. — І визволив би Рессі!

— Там не було повітряних таксі, — пролунав скрипучий голос Електроника.

Настала тиша. Всі мовчали. Лише зрідка падали з дуба жолуді: тук-тук...

— Ех, ти! — сказав Сергійко другові. — Недогледів...

— Такий собака! — зітхнув Вітька.

— Такий страус! — згадав Професор.

— І так далі, — баском підтакнув Макар.

— Припиніть! — промовив дівчачий голос. Майя, восьмикласниця школи хіміків, зневажливо огляділа хлопчаків. — Накинулися всі на одного! Носи повісили! Де ваші великі формули, програмісти?! Ану, придумайте, як виручити з біди Рессі!

Приятелі зіскочили з лави, розійшлися в різні сторони. Вони ходили по доріжках, усипаних жовтим листям. Вони міркували. Але що з того? Всі великі теореми світу безсилі були пояснити, де зараз Рессі!

— Дайте мені нові матеріали, я збудую іншу геніальну тварину, — пробурмотів Електроник.

Але приятелі лише махнули рукою. А Сироїжкін, почувши слова друга, підскочив до нього й свистячим шепотом протягнув:

— Що-о?

— Спробую збудувати, — хрипло відповів електронний хлопчик.

— Дивись, Електронику! — Сергій погрозив йому пальцем. — Ти надто просто відмовляєшся від Рессі...

І Сергій попрямував доріжкою. Потім оглянувся на непорушно застиглого Електроника, пожалів його: "Адже це він складав Рессі, вчив його, тримав зв'язок за тисячі кілометрів, давав команди. І ще... подружив мене з Рессі..." Сергій підійшов до Електроника, доторкнувся до плеча.

— Не сердься...

— Я не серджуся. Я машина, розумієш? — жалібно-скрипучим голосом сказав Електроник.

Раптове визнання знову обурило Сироїжкіна, що звик до перемог свого двійника.

— Для чого ж ти тоді створений, раз не можеш знайти вихід? — відрубав він.

Електроник якось дивно глянув на Сергія. І раптом затрясся всім тілом.

Залунала різка музика — це всередині Електроника ввімкнувся транзистор. І двійник Сироїжкіна. на подив усім, смішно згинаючи ноги в колінах, присідаючи, похитуючи головою, хрипло заспівав:

— Е-е-е, балі-балі... Е-е-е, балі-лей...

— Що з тобою? — витріщив очі Сироїжкін. — Ти хворий?

Електроник, похитуючись у такт музиці, промовив співуче:

— Нерозв'язне для мене питання: навіщо я створений? Е-е-е... Я можу перегоріти... е-е... Або назавжди замовкнути, розв'язуючи цю задачу... балі-лей...

— Він може перегоріти! — повідомив Сергій приятелям, які підбігли. — Я випадково поставив йому нерозв'язне запитання...

— Яке? — поцікавився Професор, на що Сироїжкін погрозив любителю математики кулаком: не бачиш, що робиться з людиною?!

— Намагаюсь не перегоріти, балі-балі, — уточнив, пританцьовуючи, Електроник. — Згідно з другою теоремою Геделя... Е-е-е... Шукаю виходу з логічного тупика... балі-балі... переключився на інший ритм... е-е-е... розряджаю суперечності... балі-лей... Музика відвертає мене від нерозв'язних питань... Е-е-е...

Сергія не заспокоїло навіть знайоме прізвище теоретика формальних систем Геделя. Електроник ніколи не дозволяв собі таких витівок Сироїжкін був розгублений.

— Ти мене не так зрозумів, Електрошо. Я ось що хотів сказати: дуже шкода втрачати не просто якусь систему, а друга. Адже я до нього звик.

Електроник відразу заспокоївся, вимкнув транзистор.

— Гаразд, — сказав він хрипло. — Я викреслю із своєї пам'яті слово "друг". Так буде краще. І тобі раджу.

— Постараюсь, — погодився Сироїжкін, не сперечаючись з товаришем, щоб випадково не поставити йому нове нерозв'язне запитання, а сам подумав: "Мені так просто викреслити неможливо..." — Ми все одно будемо викликати Рессі! Правда, Електронику?

— Цю задачу я розв'язую кожної хвилини, — підтвердив Електроник: він безперервно ловив сигнали від Рессі.

— А ти, Електроне, сучасний хлопець! — У голосі Макара Гусєва вчувалася повага. — Який це танець?

— "Балі-балі". Я вибрав цей танець, щоб швидше розважитися, — відповів Електроник.

— Я теж застосовую на собі другу теорему Геделя, — підтвердив Професор. — Але інакше, ніж Електроник. Як тільки я в поганому настрої, відразу заглиблююся в математику.

— Усі ви хвальки, — сказала Майка. — Тільки й чути:

математика, формули, теорема Геделя, а де Рессі — ніхто не скаже. Не люблю чваньків, люблю спортсменів!

— Геть сухоребру математику! — загорлав Макар Гусєв. — Хай живе сила!

— І справді, — говорила далі Майка, почервонівши, — всі ви чудово розмірковуєте, а коли залізете в басейні на десятиметрову випіку й побачите звідти близьке дно, тут жодна теорема не допоможе: пірнай або повзи назад.

— Майка — за спорт! — радісно підсумував Макар і, зареготавши, одним пальцем підчепиши ручки три портфелі, вижав їх над головою.

Електроник, подивившись на Гусєва, мовчки пішов до безлюдної альтанки-читальні. Приятелі, передчуваючи несподіване змагання, попрямували за механічним хлопчиком.

В альтанці Електроник вказівним пальцем підняв стілець за спинку. Макар показав коронний номер: однією рукою — стілець за ніжку.

Електроник наблизився до масивного столу. Однією рукою спокійно підняв стіл за одну ніжку.

Макар, почервонівши від натуги, силкувався трохи підняти стіл за дві ніжки, але тільки стрибав на місці й ледь не продавив підлогу альтанки. Нарешті, перевернувши стіл догори ногами, він підліз під кришку й, ставши навкарачки, завібрував з важкою ношею. Електроник спокійно поставив громіздкий предмет на місце, жестом показав Макарові: "Прошу на поміст". Макар, відсапуючись, виліз на кришку й тільки зібрався розкланятися перед глядачами, як стіл разом з ним здійнявся вгору.

Глядачі заплескали силачеві.

— Оце сила! — кричав Макар, тупаючи по кришці стола над головою Електроника.

— Електросила, — уточнив переможець, опускаючи рекордний вантаж.

...Увечері Сергій сидів над підручником. Уже годину читав одну й ту ж сторінку. Геометрія Всесвіту не вкладалась у його свідомості. А втім, підручник мало цікавив Сироїжкіна. В усіх подробицях уявляв хлопчик кудлатого, набавного Рессі.

— Рессі, ти чуєш мене, Рессі? — бурмотів Сергій.

У кишені сорочки зашитий транзистор для зв'язку з Рессі. Заглядаючи в підручник, Сергій бубонів у кишеню:

— Алло, Рессі, це я, Сергій. Ти чуєш мене?

Але Рессі не озивається. Можливо, тому, що голос Сироїжкіна звучить дуже не схоже: адже він хвилюється... "А що коли Рессі взяв та й стер у своїх схемах один рядок? Якраз той самий, де був слід нам'яті про мене, Сироїжкіна? Га?.. Ні, Рессі не міг таке вчинити!.. Просто він нараз спить і бачить усе иайпрекраснішс, найдивовижіїіше, що може бути тільки уві

сні: піски Марса, сірі камені Місяця, райдуги Юпітера. І нічого не чує..." Рессі, відповідай!

Такий геніальний собака — і пропав! Ще невідомо, кого втратила світова наука... Адже, маючи такі здібності, Рессі міг би стати знаменитістю в будь-якій галузі. Наприклад, у шаховій грі — гросмейстером... Навіть чемпіоном світу!.. Ось за столиком сидить міжнародний майстер. Напроти нього — кудлатий собака, Собака обмірковує вирішальний хід... Кидок слона — мат! Оплески!.. Чемпіона вінчають лавровим вінком. Головний арбітр оголошує: "Тренер нового чемпіона світу Сергій Сироїжкін!.." Сергій зронив голову на стіл і вмить пробудився. Він підкинув підручник, побачивши знайомий заголовок: "Кривизна Всесвіту". Подумаєш! Кривизна Всесвіту знайома кожному з дня народження: хоч заховайся в печеру, хоч залізь під ліжко — зорі сіятимуть так само, ти все одно живеш у своїй Галактиці. Навіщо тоді вивчати всі деталі кривизни: досить точно знати й застосовувати головні закони!

Зараз він зосередить свою волю і проб'ється нарешті до Рессі...

Сироїжкін уявив себе в космічному кораблі, який летить поряд з колесом заселеної станції. Там, на величезному колесі із шпицями коридорів, віссю реактора й кругом житлового відсіку, сталася аварія. Космонавтам потрібна допомога.

"Рессі, вперед!" — командує Сергій.

За оглядовим склом ній бачить півнеба у зорях, що повільно обертаються навколо нього. Але вони не мають ніякого значення. Головне зараз — Рессі. Сергій шукає поглядом і знаходить крихітну фігурку, яка, витягнувши морду, пливе до величезного колеса. Рессі — блискучий космолаз, йому не потрібен навіть скафандр...

"Рессі, ще ліворуч, ще ліворуч... Ти чуєш мене, Рессі?.." Зв'язок урвався. Рессі рухається не до того люка. Люди на станції чекають.

Він, Сироїжкін, спробує керувати Рессі на відстані! Без усяких транзисторів... Простим наказом думки... Як у фантастичних книжках...

"Хай живе сила!" — раптом почувся в вухах Сироїжкіна огидний голос Макара Гусєва.

Ніякого Гусєва в порожній кімнаті, звичайно, не було.

Сергій люто підхопився із стільця: як важко керувати навіть власною думкою. Неодмінно хтось пригадається й зіпсує всю справу.

— Рессі, до мене! — несамовитим голосом заволав

Сироїжкін, аж у шафі забряжчав посуд.

На брязкіт посуду озвався дверний дзвінок, і Сергій кинувся в коридор. Електроник!

— Знайшовся? — важко дихаючи, запитав Сергій. — Рессі знайшовся?

Електроник похитав головою.

— Я прийшов, бо почув новину. По телебаченню оголосили, що зараз виступатиме мій учитель. Я сподіваюся, що він скаже і про Рессі.

— Авжеж, він скаже! — зрадів Сироїжкін. — Як я раніше не здогадався... Ми тут мучимося, викликаємо Рессі... А він скаже одне лише слово, й Рессі відразу озветься.

— Професор! Голова!.. Давай, Електрошо, дивитися разом!

...Обличчя Геля Івановича Громова в овальній рамці телевізора було серйозним.

"Ми, люди Землі, — говорив Громов, — всією своєю багатомільйонною історією запрограмовані для чистого повітря й сонячного світла, прозорої води й тихого лісу. І коли ми по-варварському поводимося із своїми багатствами, ми збіднюємо не тільки себе, а й наступні покоління. Ось чому Рада охорони тварин рішуче втрутилась у тотальне полювання сонних стрільців".

Гель Іванович розповів про загибель антилоп в Африці, про погоню підводного човна за синім китом, про зебр та дельфінів, які носять у собі радіокулі. І, хоч він жодним словом не згадав про себе й про своїх помічників, хлоп'ята відчули себе героями. Вони підказували професорові знайомі імена, але Гель Іванович перебував далеко від них, у телевізійній студії, і, певна річ, не чув ніяких підказок.

— Ми їхали на Замбі, Гелю Івановичу, — скрипуче мовив Електроник.

— Скажіть, що це Нектон, — вимагав Сироїжкін, дихаючи у скло екрана. — Всі відразу впізнають його.

— Зараз він говорить про тебе.

— А теперь про тебе...

— Про Рессі! — промовили вони разом і замовкли.

Приятелі ще не розуміли, що раз професор Громов вирішив .виступити перед телекамерою, значить, він хоче сказати людям дуже важливі слова. Ті, які він обмірковував багато років, ті, які перевірив у формулах, ті, які Електроник втілив у Рессі...

Електроник слухав дуже уважно, запам'ятовуючи кожне слово професора.

"Одна людина чи група людей, — говорив далі Громов, — вирішили керувати тваринним світом, тримаючи палець на кнопці. Вони забули, що кількість тварин у світі зменшується. Вони навіть не подумали, що можуть викликати її природі страшну ланцюгову реакцію, на зразок ядерної, яку неможливо було б зупинити. — Професор спокійно дивився у вічі мільйонам глядачів планети, котрі ввімкнули телевізори у своїх квартирах.

Білобочка не стане підкорятися якійсь там кнопці, — переконано сказав Сергій. — Він гордий: скоріше потоне, ніж погодиться на рабство...

Рабство? — запитав Електроник. — Це щось дуже стародавне, з книжок. Мої схеми майже не реагують на слово "рабство".

"...Наслідки "дресированого", електрифікованого світу тварин, що його нав'язували нам фірма "Пелікан" та її представник доктор фон Круг, небезпечні для людства. В майбутньому ніхто вже не зможе відновити те, що зникло..." "Звичайно, немає у світі другого Нектона, — подумав Сироїжкін, — немає другого білого тигра. Живого тигра не складеш з деталей, як машину..." "Мене можуть запитати: яку ж ви пропонуєте систему охорони тварин і спілкування а ними, щоб рідкісні види не зникли з планети, щоб діти й надалі милувалися жирафою і каталися на спині дельфінів? Відповім: сьогодні нам нарешті відома система комплексу сигналів, якими користуються тварини. Тепер людина зможе керувати тваринним царством моря, землі й повітря мовою їхніх мешканців. Це — мова запахів, форм, звуків, жестів, барв, світла, образів. Можна "говорити" з тигром і з ланню, воронами й сараною, акулами й тунцями, "говорити" їхньою складною мовою. Таку систему розробляли по частинах багато вчених, але вперше її застосувала одна забавна істота на ім'я Рессі..." Хлопчаки аж підскочили на стільцях. Рессі! Зараз він почує своє ім'я, зараз він озветься радісним гавканням!..

А Громов розповідав, як просторував Рессі в пустеля джунглях, в океані, в небі, як керував він тваринами, як птахи, риби й звірі визнали в ньому свого вожака. Професор дуже просто говорив про Рессі, і його з усмішкою слухала вся планета. Багато хто з глядачів, мабуть, поглядали на своїх вірних собак, порівнювали їх з Рессі й намагалися уявити який він?

Професор згадував, як Рессі охороняв тварин від сонних стрільців.

Сергій не витримав і, широко розвівши руки, закружляв по кімнаті.

— Я просторую в колючих кущах! — радісно оголосив він. — За мною женеться сонний стрілець в "жабі". Він зводить рушницю. Ну, командуй же, Електронику, командуй!

— Увімкни око мухи! — наказав Електроник. — Бережися. Планеруй, Рессі!

І Рессі на двох довгих ногах, змахнувши крильми, перестрибнув стілець і гепнувся на підлогу.

— Стрілець промахнувся! — торжествував Рессі — Мій друг муха врятувала мене... Але я вже просторую в глибині. — Сироїжкін поповзом заліз під тахту. — Яка тут темрява, я майже нічого не бачу... Навіть розряджаючи електричних скатів, — додав він, уколовши спину об цвяшок, який там стирчав. — Ось із похмурої ущелини виповзає якесь чудовисько. Воно звивається усім тілом! Хто ж це?

— Увімкни око мечохвоста, — підказує Електроник. — Він чітко розрізняє всі контури.

— Бачу. Це морський дракон, величезна змія...

Сергій замовк: в океанську глибину проникли сумні слова Громова:

"Рессі пропав. Його не загриз тигр, не розплющив слон, не зламала горила. Якось уночі його викрав невідомий емптометр..." Сироїжкін, лежачи на підлозі, розмірковував:

— Убивство оленя, змії, навіть жабеняти — це все одно вбивство...

— Згоден, — підтвердив Електроник.

— Я тільки зараз зрозумів, — мовив Сергій, — що таке просторувати.

— Що?

— Це — побачити вчасно ворога. Побачити ворога й попередити друга!.. Не відповідає Рессі?

— Не відповідає, — хрипло сказав Електроник.

"...Розумно керуючи тваринним світом, ми не тільки збережемо всі цінності природи, ми станемо багатші, — закінчував свою промову Громов, — Природа — великий художник, і людина, запозичуючи її винаходи, збудує нові чашини й прилади, опуститься в недоступні поки що глибини океану й космосу..."

— Я — Рессі, — оголосив восьмикласник, ступаючи на довгих ногах. — Я, крокуюча машина, йду по сипучих пісках Марса...

Він плюхнувся на стілець і, обхопивши сидіння руками, застрибав на дерев'яних ногах по кімнаті.

— Я почуваю, — збуджено говорив він, — кожну свою крокуючу ногу. Як вона загрузав в піску й знову ступає.

— Зажди, — спокійно промовив Електроник. — Це блискуча ідея, але ти нічого не зрозумів. Можна придумати будь-яку машину — для пісків, гір, крижаних торосів...

Проте зараз, як сказав мій учитель, важливо зовсім інше: рятувати все живе, щоб потім робити відкриття.

— Ех, ти, — дорікнув Сироїжкін, — не зміг оцінити винахід. А яж усього-на-всього хотів сказати: "Геть усі колеса!" — І сумно зітхнув: — Що, не озивається Рессі?

Електроник похитав головою.

— Алло, Астронавте, я щойно перевірив підводні маршрути в Атлантиці. Сьогодні в диспетчерів гарячий деньок: новий розклад, капітани нервують. Але все гаразд, поки що перерва. Які новини над нашою планетою, Асте? Прийом.

— Привіт, Командоре. Давно чекав тебе. Тут хлопці з Плутона, Юпітера й інших станцій бомбардують, щоб я дізнався точніше: що там за цікавий пилок знайшли на Землі? Прийом.

— Пилок, Асте? Вперше чую. Прийом.

— Ха-ха, ну й запрацювався ти! Невже страж місячнихі каменів знає більше, ніж землянин? Отже, слухай, Командоре: десь у горах відкопали кілька сот атомів якоїсь рослини, її немає в жодному електронному каталозі. Що ти на це скажеш, землянине? Прийом.

— Ображаєш, Асте. Я не простий земляний, я — глибинник. Новини до нас доходять іноді пізніше, ніж до тебе. Прийом.

— Бачу тебе, глибиннику, — вибач за такий жарт. Бачу в ілюмінаторі туманно-блакитну кулю. Он синя пляма — твій океан, Командоре. Невже

ти на самому дні? Звичайно, тобі серед підводних човнів, міст, вантажопроводів не до пилку. Однак це забавна історія. Прийом.

— А може, ти заніс із свого Місяця, Асте? Прийом.

— Поки що не бачив тут ніяких пальм — самі мертві скелі. Та й на Землі я не був уже три відпустки. Відпадає, Командоре. Висунь яку-небудь дотепнішу гіпотезу, а я передам по команді хлопцям. А то виють від космічної нудьги, як вовки. Прийом.

— Гаразд, дізнаюся в аеродиспетчерів про твою марсіанську рослину й розтлумачу тобі, що коли заніс її на Землю не ти, то все одно якийсь ваш брат космонавт. Ага, я давно хотів запитати тебе, Асте: ти чув виступ професора Громова? Прийом.

— І бачив, і чув. А що, хіба є нова інформація? Прийом.

— Сподіваюсь, тепер мені не треба доводити, що електронний пес Рессі існує? Пам'ятаєш, ти не вірив, що він урятував Нектона? Прийом.

— Один — нуль на твою користь, Командоре. Хоча: не існує, а існував. Я так зрозумів, що пса викрали. Побачимо, чим закінчиться наша суперечка про марсіанський пилок. Може, я відіграюся. Прийом.

— Ця історія із собакою, чесно кажучи, не виходить мене з голови, Асте. Знайшлись якісь мастодонти, щоб присвоїти чужий винахід. Прийом.

— І мені, Командоре, шкода пса. Подумати тільки, якась там залізна штуковина, а от дивись — робить відкриття. Прийом.

— Ти знаєш, Асте, цих сонних стрільців вчасно схопили за руку. Професор правильно сказав, що могла статися ланцюгова реакція:

знищення тваринного світу. Уявляєш — пустельна планета?.. Це б торкнулося океану, космосу і нас із тобою, Асте. Прийом.

— Ну, ти переборщив, Командоре. Земля змінюється на наших очах. Ліси, трави, звірі, птахи... А втім, це справа вчених. Але при чому тут я і ти, Командоре? Глибинники безмежно далекі від землі. Прийом.

— Ти не правий, старина Астронавте! Ти не оцінив значення нової теорії Громова. Вибач, розмову продовжимо пізніше: мене знову кличе Атлантика. Відбій!

...Гель Іванович Громов, переглядаючи газету, звернув увагу на замітку в розділі "Пригоди під водою".

"Підводні викрадачі" — такий був кричущий заголовок, і професор хотів уже відкласти газету, але щось привернуло його увагу, й він почав читати із середини.

"...Як відомо, одна восьма золота й срібла, накопичених людством, лежить на дні світового океану. Коли врахувати, що донедавна протягом сотень років у штормах і бурях гинуло щороку понад дві тисячі суден, то океанське дно буквально усіяне морськими скарбами".

— Якщо повірити репортерові, — пробурмотів Громов, — то треба, не роздумуючи, опуститися на дно морське.

"Один з таких кораблів — "Санта-Марія", який належав генуезькому купцеві і який затонув понад п'ять століть тому, знайдено археологічною експедицією. Майже місяць корабель, замулений до верхівок щогл, обчищали від осадових порід. Цінні для істориків експонати — зброя, побутові речі, бортовий журнал, який чудом зберігся, — археологи помістили в ізоляційні камери. Молодший науковий співробітник І. І. Слєпньов проник у трюми "Санта-Марії" і серед рештків зотлілого вантажу знайшов залізні скрині.

Відкривши одну з них, учений побачив, що вона наповнена золотими монетами..."

— Ото вже люблять газетярі всілякі несподіваності, — посміхнувся Гель Іванович.

"Коли наступного дня експедиція повернулася за скарбом, скрині були порожні..." Гель Іванович схопився, зібгав газету, сунув її в кишеню.

— Якась дурниця! Звичайні підводні грабіжники під рубрикою "Пригоди", — збуджено сказав він. — Але чому я думаю про Рессі? Що за нісенітниця!.. Теперь у будь-якій загадковій події мені ввижатиметься запропалий Рессі... Треба заспокоїтися, шановний Гелю Івановичу, — звернувся він до самого себе, — і... і... а де ж газета? Де стаття? Далебі, якась напасть...

Обшукавши всю кімнату й знайшовши газету у власній кишені, професор став читати далі:

"Працівники морської інспекції, прибувши на місце пригоди, оглянули трюм затонулого корабля, взяли проби води. Встановлено, що заржавілі замки на скринях одімкнено ключем особливої форми. Слабкий слід у воді, проаналізований "електронним носом", на жаль, не виявив прикмет викрадачів, але ж відомо, що найновіша машина "електронний ніс" визначає за запахом приблизний вік, професію, район проживання особи, яка вчинила злочин. У картотеці морської інспекції не знайшлося подібного запаху. Крім того, контрольні проби води, взяті біля затонулого корабля, свідчать про те, що викрадач застосовував реактивний двигун. З усіх відомих засобів пересування жоден не міг би проникнути в тісний корабельний трюм "Санта-Марн"...

— Він, — твердо сказав Громов. — Тепер я точно відчуваю, що це Рессі!..

Гель Іванович сидів, обхопивши голову руками. Маленький Рессі чудовий плавець, лише він міг залишити в трюмі слід реактивного двигуна. Професор схопився, заходив по кімнаті.

— Якщо вважати мислення за властиву лише людині якість, то створити мислячу машину неможливо, — Він зупинився, розсміявся. — Але ж вона є! Я сам спростував цю нісенітну тезу! І хто, хотів би я знати, може вказати межу удосконалення машини?!

Громов дістав з кишені люльку, запалив.

"Може, хвилювання даремне й підозри безпідставні, — заспокоював себе професор. І відразу ж пригадав: — Проте моя машина невловима. І для неї ніхто не придумав ніяких Заборонних Теорем!"

Про Заборонні Теореми, які можуть зупинити не тільки Рессі, а й будь-яку електронну машину, Громов намагався більше не думати: ці думки професор вважав небезпечними для майбутнього людства. Але сплив у пам'яті рядок з газети: "Одна восьма світових запасів золота й срібла..."

Громов похитав головою: "Що за дивна фантазія? Ну, я розумію: пошуки рідкісних лікарських водоростей, які допоможуть вилікувати невигойні поки що хвороби. Відкриття покладів марганцю, нікелю, урану на океанському дні. Нарешті, якщо хтось хоче терміново збагатитися, — збирання алмазів на материкових обмілинах Південно-Західної Африки. їх там скільки завгодно в піску — алмазів на чверть карата, хоч зараз в бурильну установку, а то й в ювелірну крамницю... Але затонулі кораблі із скарбами — яке мізерне, примітивне використання найновішої машини!.." Гель Іванович уявив волохату мордочку свого Рессі й усміхнувся.

"Напевно, я перевтомився, — вирішив професор. — Усі ці погоні, подорожі, винаходи не для мого віку. Яка "геніальна" гіпотеза: Рессі — скарболаз! Коли я його створював, то нібито був сповна розуму й не

програмував грабіжництва... Та в цій газетній замітці лише один вірогідний, підтверджений наукою факт: Корабель "Санта-Марія" родом з того самого міста, що й Христофор Колумб. А всі інші гіпотези потребують ретельної перевірки!.." Громов став малювати схеми Рессі, заглядаючи в газетну замітку. Потім він узяв телефонну трубку, набрав на диску номер:

— Алло, глибинники? Говорить професор Громов. Прошу з'єднати мене з диспетчером Океану. Скажіть, будь ласка, Командорові, що в мене важливе повідомлення...

Кожні півгодини океан затихав. Підводні радіолінії, якими летіли голоси капітанів, зв'язківців, учених, усіх тих, що пливли й мандрували на різних глибинах, три хвилини мовчали: рятувальна служба сторожко слухала, чи не прозвучить у глибині сигнал SOS. Мабуть, це була швидше традиція, ніж потреба: відтоді як судна опустилися під воду, тривожні заклики звучали дуже рідко — коли спалахувала пожежа, відмовляли двигуни чи корабель не повернувся в порт. І порожні секунди ефіру сприймалися як мовчазна пам'ять про мільйони загиблих у морі, про тих, хто своїм життям тисячі років платив данину стихії. Лише зрідка тишу трьох хвилин порушував слабкий писк. Прислухаючись, рятівники махали рукою: це були тільки дельфіни й кити, які носили в собі мікропередавачі.

Одна з таких "стихійних точок", на яку радисти й рятівники не звертали уваги, рухалася певним маршрутом. Якби хтось придивився до карти її життя, він відзначив би цілковитий збіг з картою загиблих кораблів. Причому не всіх кораблів, про збереглися в пам'яті людства, а лише тих, про які в історичних хроніках та морських довідниках сказано, що вони везли цінний вантаж.

Це був Рессі. втім, уже не Рессі, а Індекс — так кодувалася нова механічна система в нам'яті кругівської машини. Рессі-Індекс, неоціненний підводний розвідник, був гордістю фон Круга: чуткий, швидкий, він миттю озивався з глибини. Одягнений в пругку дельфінячу шкіру під кудлами шерсті, вік міг суперничати з будь-яким підводним

човном, з будь-яким морським роботом. Слідом за Рессі по хвилях пливла звичайна морська яхта, яких в океані тисячі й тисячі. Тільки прочитавши її назву — "Альбатрос", можна було за спеціальним каталогом установити, що "Альбатрос" належить фірмі "Пелікан".

Зовні Рессі нітрохи не змінився — такий же кудлатий, з розпущеним хвостом, ледь роздутий, схожий на маленького кита. Але плавець Індекс уже не був тим цікавим, хоробрим Рессі, який колись разом з дельфіном Білобочкою рятував синього кита. Якби Індекс зустрів у морських глибинах Білобочку, він байдуже проплив би мимо. Індекс слухався тільки нових хазяїв: яхту "Альбатрос", фон Круга, його машину. До речі, своє колишнє ім'я Індекс теж не пам'ятав.

Самотній плавець був спринтером глибин. Коли Рессі набирав швидкості, його дельфіняча водовідштовхувальна шкіра давала йому змогу легко ковзати в струменях води. Всі звуки моря цікавили його не більше, ніж ділову людину — розмови дресированого папуги. У скреготі, тріску, писку, ляскоті Й балачках риб'ячих косяків, у гулі морського прибою і в шереху підводних течій він вирізняв лише шум кораблів, яких побоювався. Кільватерний слід у воді зберігався тривалий час, і Рессі намагався обминати морські дороги кораблів. Він користувався іноді шляхами кашалотів, які переслідували кальмарів та глибинних риб, і ці пустельні морські "мисливські стежки" вели Рессі до мети.

В одній з течій він натрапив на запах синього кита. У пам'яті промайнув якийсь знайомий образ і щез. Швидкі струмені підхопили Рессі, й самотні мандрівники — Нектон і його колишній рятівник — так і не зустрілися.

Як величезні рибини, що зарилися в намул, на дні лежали два кораблі — до них і поспішав Рессі. Кілька століть тому в бурхливому морі розігралася звичайна трагедія: корсари перейняли корвет, який доставляв колоніальне золото, розбили його й потопили; грабіжників застигла в дорозі буря, пригнала розбійницький корабель на те саме місце, швиргонула на камінь, що стирчав серед хвиль. Вони лежали на

боку за півмилі один від одного — два давніх вороги, і світ забув про них, лише кілька рядків зберегли старі рукописи.

Наблизившись до кораблів, Індекс послав умовний радіосигнал яхті "Альбатрос" і, випустивши сталевий бур, став легко руйнувати гниле дерево. І хоч Індекс бачив під водою, він увімкнув пошуковий промінь лазера, щоб працювати напевно в корабельному трюмі. Вузький пучок світла привернув якихось дивних істот. Сплющені тіла, звиваючись, рушили до розвідника, і він гукнув на допомогу акул.

Африти — злі духи моря, як називають їх підводники, — з'явилися негайно й заходилися знищувати сплющених тварюк. Зграя акул, позначених радіокулями, супроводжувала Індекса по п'ятах; коли йому хтось заважав, він кликав своїх сторожів. Вони підкорялися сигналам Індекса, й усе живе, забачивши зухвалі довгі тіні, кидалося врозтіч.

Услід за акулами підводний скарболаз викликав дельфінів, які кружляли над затонулими кораблями. Дельфіни були чудовими вантажниками: вони доставляли на яхту мішки з коштовним вантажем. Ці хитромудрі мішки, що їх приносив на дно один з дельфінів, хутко усмоктували в себе золото разом з морською водою, і Рессі пильно стежив, щоб води було менше, ніж золота.

Іноді його відвертав від роботи пронизливий свист дельфіна. Рессі залишав мішки й плив до гінця, на якого нападала метка акула. Нахабний сторож діставав електричний: удар і, звиваючись, опускався на дно, а потім, якщо його не встигли розірвати інші африти, плавав, наче нічого й не сталося. Рессі, знайшовши покинутий мішок, коротко свистів потерпілому дельфінові: "Пливи!" І той плив до яхти.

Коли трюми опустіли, Рессі залишив корабель. За ним покірно рушили африти. На пустельній морській поверхні, де давно вже не ходили кораблі, слідом за підводним скарболазом, розтинаючи хвилі гострим

носом, ішла яхта "Альбатрос". За яхтою пливла слідом слухняна дельфіняча зграя.

Невдовзі після появи замітки про таємниче зникнення вантажу "Санта-Марії" розвідника скарбів стали супроводжувати переслідувачі.

Спочатку це був підводний дирижабль з гвинтом, який обертався під черевом машини. Гул гвинта почули вуха Рессі, коли він підпилював тверде дерево стародавньої галери...

Полишивши знахідку, скарболаз підплив до дирижабля, покружляв перед тупим його носом і кинувся навтіки. Він добре розрізняв рельєф дна і попрямував до широкої ущелини в скелі, знаючи, що після найближчого повороту вона раптово звужується. Кудлатий плавець махав хвостом-плавником перед ілюмінатором дирижабля, дозволяв себе фотографувати й вивчати, — він був упевнений, що його не впіймають. Біля повороту Рессі проплив швидше, помітивши, що незграбне сріблясте тіло теж збільшило швидкість. Поворот — і дирижабль наскочив на камені. Командир дирижабля, викликаючи технічну службу, проводжав Рессі заздрісним поглядом: от якби він так знав рельєф океанського дна!..

Через кілька днів появився підводний човен, схожий на акулу. Від цієї гостроносої посудини Рессі врятувала шалена швидкість меч-риби: жоден великий корабель не вмів плавати так швидко, як механічний Рессі й жива меч-риба, здібності якої передав йому колись професор Громов. Цим здібностям позаздрив командир підводного човна.

У морському змаганні Рессі на деякий час загубив своїх супутників. Відірвавшись на безпечну відстань від переслідувачів, він зв'язався з яхтою і, обережно кружляючи, наблизився до неї.

На карті подорожей Рессі була морська западина з кладовищем кораблів. Сотні років тому моряки прозвали це місце Мисом — через

підступну скелю, що виступала з води; тут завжди лютували шторми. Ті, кого переміг Мис, лежали на дні. Щогли й димарі, поросліводоростями, обліплені черепашками, стирчали з піщаних дюн.

Спускаючись на глибину, Рессі звичайно ледь-ледь роздувався, ставав схожим на гладке китеня. Навіть там, де сталевого підводного човна могла сплющити вага води, Рессі плив спокійно, мов кинуте на дно яйце: його дельфіняча шкіра, подібно до яєчної шкаралупи, потрошку пропускала воду, врівноважуючи різницю тисків. Тут треба було працювати, особливо чітко, бо гінці-дельфіни не могли довго затримуватися на глибині.

Скарболаз, розгрібаючи пісок, заліз у старезний корабель, але не знайшов нічого потрібного для себе, точніше, для своїх хазяїв. Потім він проник в пароплав і, оглянувши каюти, коридори, палуби, вибрався назовні через димар.

В зеленій сутіні високо над собою Рессі побачив нового переслідувача. Приліпившись присосками до стрімкої скелі, над затонулим пароплавом висів плаский диск. І хоч Рессі перебував значно нижче в непроглядно-чорній глибині, він, дослідивши диск сигналами, визначив, що опуклі очі ілюмінаторів, екрани й чутлива електроніка спокійно розрізняють його силует серед кораблів. Рессі моментально уявив схему дна океану, розділивши її двома лініями — свого життя і смерті. Так навчав його колись Громов: у поєдинку з електронною машиною Рессі завжди відтворював у пам'яті зразок завдання, й чіткі лінії життя й смерті були межею його дій.

Цього разу вони пролягали надто близько, хоч як хитрував Рессі. Плаский диск, обертаючись, опускався за ним у глибину, котився на ребрі вузькою ущелиною, швидко ковзав у щільних прошарках води, ні на хвилину не випускаючи з очей плавця. Здавалося, диск передбачає дії Рессі-Індекса, заздалегідь розрахувавши його і свою лінії життя. І в цій безшумній дуелі дві лінії всередині механізмів Рессі поступово зближалися, намагаючись перекреслити одна одну.

Він обрав єдино правильне рішення: помчав до сонячного світла, у прозорі води, й, розтинаючи носом хвилю, набираючи найбільшу швидкість, випустив із спини сріблясті крила й розвернув їх. В ту мить, коли Рессі злетів над хвилями й, змінивши напрям, подібно до колібрі "синя борода", шугнув угору хвостом уперед, його електрична пам'ять зафіксувала цілковиту перемогу: всередині схем дві лінії, затремтівши, різко роз'єдналися, і сліпучий струмінь життя виніс Рессі в сонячне небо.

А в диску, що обертався, блиснувши далеко внизу, командир здивовано вигукнув: "Оце гравець!.." Але Рессі не чув захопленого вигуку; він летів над океаном, шукав своїх партнерів...

Тільки тепер, коли швидкохідний плавець несподівано злетів і тим урятувався, командир підводного диска оцінив належним чином конструкцію професора Громова. Що це був зниклий Рессі, він не сумнівався: Громов, одержавши від диспетчера Океану фотографії, відразу впізнав підводного скарболаза. Командир знав також, що Рессі — невловима машина й володіє свободою дій. Проте, вирушаючи в погоню за Рессі, командир не міг собі уявити, що він не тільки не захопить скарболаза на місці злочину, а навіть не зуміє його наздогнати в швидкохідному диску. А без точних доказів диспетчер Океану не мав права затримати морську яхту "Альбатрос", яка супроводила Рессі.

Командир підводного диска сердився на нових володарів Рессі: "Понівечити таку машину, пустити її розшукувати затоплені скарби... Ми тут блукаємо по дну морському, вивчаємо океан... І раптом якийсь кудлатий Рессі показує, що можна обійтися на глибині без підводних човнів, дисків, скафандрів. Значить, цей точний, безстрашний плавець здатний допомогти глибинникам..." ...Диск безупинно йшов слідом за Рессі. Безшумний круглий привид котився за плавцем з моря в море. Рессі доводилося часто вмикати аварійне керування, щоб устигнути виконати завдання і вчасно вислизнути від переслідувача. Будь-яка машина з хвилини народження приречена на смерть: з часом вона зношується. Рессі ніколи не розв'язував задач про своє майбутнє: навпаки, стикаючись із труднощами, він працював щосили. Його

загострені почуття були підпорядковані заданій меті: знайти черговий затонулий корабель і уникнути небезпеки.

У цій шаленій гонці відстали від яхти дельфіни й акули. Індекс сам доставляв на "Альбатрос" повні мішки. Капітан чортихався і кляв глибинну бестію, яка примушувала його мотатися по океану, але покірно йшов за Індексом, виконуючи наказ фон Круга. Біля капітана стовбичила квадратна постать Міка Уррі.

Доктор фон Круг, вивчаючи інформацію своєї обчислювальної машини, креслячи на карті маршрути Індекса, здогадувався, що за Індексом хтось полює; але від сміливих дій моделі доктор мав велике задоволення, бо Індекс уникав переслідувачів і, як і передбачалося, приносив йому реальні прибутки Із дна морського.

"Як це я раніше не побачив, що машина геніальна! — розмірковував фон Круг. — Тепер я можу сказати вголос: за своїми здібностями модель перевершила творця!.." А творець Рессі теж вивчав дані спостережень, які передавав командир плаского диска, й похитував головою. Здавалося, він здивований хитрістю скарболаза.

"Одна восьма золотого запасу людства, — згадував, морщачись, Громов. — Скільки ще залишилося? Скільки в мене часу? І що буде потім, коли вичерпаються підводні скарби? Може, я наділив Рессі надто великою самостійністю?" Професор був прикро вражений: не таким уявляв він майбутнє Рессі. А тепер, коли Рессі попав до фон Круга, він просто ставав небезпечним. Як буває небезпечний для суспільства дуже спритний розбійник. І от він, творець Рессі, мусить придумати для свого винаходу Заборонні Теореми...

Є вчені, які доводять те, чого не може й не повинно бути у природі. Це важливі для науки праці; вони застерігають: таким ось шляхом іти не можна, там — глухий кут. Але ці вчені не складають Заборонних Теорем.

Заборонні Теореми призначені для діючих машин. Вони припиняють життя будь-якого небезпечного механізму, і придумує їх той учений, котрий знає, як влаштовано збунтований механізм.

Це була болісна робота. В рядках звичайних рівнянь, що їх щодня писав на аркушах паперу Громов, крилася німа загроза. І не тільки для Рессі. Якщо досконально розробити Заборонні Теореми, то можна зупинити всі у світі машини. Професор дуже добре розумів, які ризиковані розрахунки виконував. Проте він сподівався врятувати Рессі, не руйнуючи його.

Диспетчера Космосу терміново викликав диспетчер Океану. Лишилися ввімкненими морські траси й міста, космодроми й орбітальні станції. Чотири океани, ближній і дальній космос слухали короткий діалог. Капітани, космонавти, доглядачі морів та планет розуміли: якщо один диспетчер просить поради другого, значить, комусь потрібна термінова допомога.

— Астронавте, вибач, лише кілька секунд. Потрібна порада. Прийом.

— Зрозумів тебе, Командоре. Слухаю, Прийом.

— Асте, скажи, що ви робите, коли обривається лаг, космонавт утрачає зв'язок з кораблем, летить у відкритий космос і треба його спіймати?

Кілька секунд мовчання.

— Розрахувати орбіту польоту. Наздогнати того, хто зазнав аварії. Підхопити на льоту... Ні в якому разі — в зустрічному польоті: розіб'ється. Прийом.

— Спасибі, Астронавте. Відбій.

Усі, хто слухав короткий діалог, розуміли, що мова йде про врятування чийогось життя.

І ніхто не здогадався, що Командор виручає з біди рідкісну машину.

— Сироїжкін, чого ти так дивишся на мене? — Таратар, розгорнувши журнал, вибирав, кого б викликати до дошки. — Ти хочеш щось сказати? — запитав математик Сергія.

Сироїжкін ледь помітно кивнув головою.

— Гаразд, сьогодні я тебе не чіпатиму. Про геометрію Всесвіту розповість нам Віктор Смирнов.

Сергійко з гордістю оглянувся на товаришів. Дослід удався! Він подумки переконав Таратара, щоб той не викликав його до дошки!

Ніхто в класі поки що не знав про нові експерименти Сироїжкїна. Навіювання подумки не потребувало ніяких слів. Сергій з ранку не відкривав ще рота. Зате від нього струмували невидимі хвилі.

Для Макара Гусєва, що сидів попереду, Сергій вибрав дослід простіший.

"Гусаче, торкнись до голови, — повторював він про себе, свердлячи поглядом широченну спину Макара. — Ну!" Макар почухав п'ятірнею потилицю, обернувся до Сироїжкіна, позіхаючи, промовив:

— Голова чогось тріщить. Думок багато, навіть на сон хилить. Скільки там до дзвоника, Сироїго?

Сергій, глянувши на годинник, п'ять разів махнув рукою.

— Ти що, онімів? — глухим шепотом пробасив Макар. — Підкажи, якщо мене запитають.

Сироїжкін мовчки розсміявся.

"Ха-ха, думок, кажеш, багато. Це я тобі звелів почухатися. Перевіримо ще раз. — І він уп'ялив очі у Вовку Королькова. — Ану чхни, Професоре".

Професор чхнув, не відриваючись від зошита, в якому писав якісь символи.

Тепер Сироїжкін зосередив усю увагу на Електроникові. Це було дуже важливо. Він збирав свою волю, щоб керувати не якимось там Макаром чи Вовкою, а машинами. Він, один тільки він навчився після тривалих тренувань концентрувати волю. Електроник — слабак у цих питаннях і нещасний відмінник, усе робить однаково добре. Іноді він, щоправда, пританцьовує і наспівує своє "балі-балі", відволікаючись таким чином від нерозв'язних для нього питань. Ну то хай, аби тільки не перегорів!

Електроник немов відчув свердлячий погляд друга, підвів голову. По ледь помітному рухові губ Сироїжкіна він прочитав безмовний наказ: "Скажи що-небудь розумне..." Цієї хвилини біля дошки мимрив Вітька Смирнов, заплутавшись у геометрії Всесвіту. Електроник підняв руку.

— Мій асистент хоче щось поправити у відповіді товариша? — запитав Таратар.

— Так. — Електроник устав. — Як відомо, — скрипуче сказав він, — не удар яблуком по голові спонукав Ньютона здогадатися про притягання тіл, а математично вивчені ним закономірності руху планет.

— Натяк ясний? — запитав математик Смирнова, ховаючи усмішку в вуса. — Сподіваюся, ти розвинеш свою думку, Електроиику.

Асистент учителя скрипучим голосом став говорити про різні моделі Всесвіту, й учні в класі притихли, уявляючи, як вони потрапляють у химерні світи, а Сироїжкін тим часом не слухав Електроника: він концентрував усю свою волю. Настала вирішальна хвилина його досліду: блискавкою своєї думки він був готовий пробитися до далекого Рессі...

"Рессі, це я. Відповідай!" Промінь його погляду-думки проник крізь шкільні стіни, полетів у Всесвіт, несучи наказ зниклому Рессі.

І хоч від сильного напруження в очах винахідника пливли вогненні круги, він вирішив перевірити керування на відстані. Решту енергії можна було витратити на Електроника.

"А тепер скажи яку-небудь дурницю", — зажадав про себе Сироїжкін. Губи його ледь помітно ворушилися, й Електроник миттю відгадав команду й замовк, затнувшись на півслові.

— Ти не закінчив своєї розповіді, — сказав Таратар всезнаючому асистентові.

Електроник мовчав, виструнчившись біля дошки. Таратар підійшов до нього, торкнув за плече. Електроник мов закам'янів.

Раптом асистент хрипло й чітко сказав, дивлячись в обличчя вчителеві:

— Склич усіх дельфінів, китів, акул...

— Яких... акул? — здивувався Таратар.

Сироїжкін схопився:

— Це не вам!.. Він наказує Рессі!..

Сергій навіть почервонів: невже Рессі його почув, невже він обізвався?

І підтверджуючи "всесвітнє відкриття" Сироїжкіна, Електроник виразно промовив:

— Рятуйся з ними, Рессі! Ти чуєш мене, Рессі?

Учні підбігли до дошки, оточили Електроника:

— Рессі? Де він? Невже знайшовся?!

Скельця окулярів Таратара переможно блищали; він не сердився за зірваний урок.

А Електроник стояв наче вкопаний. Він зовсім не радів з того, що обізвався Рессі. Він ніби навіть зблід.

— Що я наробив... — хрипло промовив Електроник. — Здається, я погубив Рессі. Він знову не відповідає...

Командир плаского диска, йдучи за Рессі, розрахував, що скарболаз пливе у стародавнє місто. Обоє вони — переслідувач і втікач — ніби звикли один до одного, але командир щоразу дивувався з винахідливості механічного плавця. Ціна такої гри дорівнює особливій величині — платі, коли один напружує всі сили, щоб наздогнати жертву, а жертва, відгадуючи кожен рух переслідувача, руйнує всі його хитромудрі плани.

У підводному полюванні вигравав поки що скарболаз, і важко сказати, хто в ньому вважався жертвою. Не раз згадував командир слова професора Громова, які передали йому в одній розмові: "Врахуйте, якщо від мого Рессі залишиться одна нога, то й вона рухатиметься..." Мабуть, краще не скажеш про невтомність і цілеспрямованість плавця.

Затоплене морем місто знайшли недавно. Археологи ще не робили там розкопок: для цього потрібні були дуже міцні скафандри. Але й побіжний огляд свідчив, що кілька тисячоліть тому це було багате торгове місто. Будинки, майдани, вулиці поглинув сипучий пісок. Найкраще зберігся храм, складений з величезних кам'яних брил, — їх не похитнув сильний землетрус, який зруйнував місто і перетворив берег на морське дно. Фотографія стародавнього, поросłого водоростями храму промайнула в газетах після відкриття міста, під знімком був підпис: "Храм бога сонця".

Що вабило проворного скарболаза до стародавнього міста? В усякому разі, не амфори з вином і пахощами, не зброя і не начиння, не вигадливе ліплення портових колон. Певно, й не трюми суден, що лежали на дні колишньої гавані. Може, надзвичайний рубін, який, за свідченням хроніки, оздоблював одного з богів сонця?.. Так гадав сам собі командир підводного човна-диска.

Командир заздрив Рессі: маленький спритний плавець міг бурити дно, легко знаходити предмети, які викличуть добру заздрість будь-якого історика. Кажуть, жителі цього міста виготовляли статуетки дивовижної краси, малювали фантастичні кораблі й величезні багатоповерхові будинки, — вони немовби вгадували далеке майбутнє. Але ж диск не вкотиш усередину храму!

А от Рессі...

Командир спостерігав, як скарболаз ковзнув мимо колони й потім зарився в пісок: він пробирався у храм.

Бог сонця, як і тисячі років тому, сидів на своєму троні, підносячись до самого склепіння. Колись біле, а тепер позеленіле мармурове обличчя було непроникне. Очі під напівопущеними повіками дивилися втомлено. Руки лежали на колінах; між великим і вказівним пальцем божественної руки жив восьминіг — він шмигнув у свій захисток, як тільки Рессі

з'явився в залі, У вигнутих променях сонячної корони зеленів великий рубін. Збираючи скупе світло, яке проникало через потайний люк у даху, рубін мерехтів зеленими іскрами; знаменитий червоний камінь, знак полум'я небес, змінив свій колір у підводному світі.

Рессі спокійно поплив до статуї.

Не здригнулося океанське дно, не ворухнувся осквернений бог сонця, коли Рессі доторкнувся до каменя. Лише біля напівпрочинених дверей здійнялася каламутна хмаринка намулу, й Рессі зрозумів, що опинився в кам'яному мішку: позаду нього був диск, який розкидав пісок. Корабель не міг проникнути у храм, але ілюмінатор стежив за скарболазом. Він напевне бачив гігантську статую, золотий вінок і великий зелений камінь — найкращу оздобу "небесної корони"...

Рессі, ковзаючи під склепіннями, несподівано намацав щілину між складками одягу статуї. Вузький лаз вивів його з Кам'яної пастки. Навколо знову було море.

Чуткі вуха вловили гул двигуна диска й ще одного незнайомого корабля — підводного човна. Вони були дуже близько. Рессі розрахував: куди він тепер не попливе, йому не уникнути підводного човна й диска. Дні умовні лінії в його схемах — лінії життя й смерті — вперше зливалися в одну.

Аварійний механізм, увімкнувшись автоматично всередині Рессі, безперервно бив тривогу. SOS самотнього розвідника прийняли на "Альбатросі" й радирували йому: "Пливи до нас". Рессі кинувся до яхти. Дорогою він прийняв ще один сигнал-відповідь, слабкий і далекий, передав подробиці обстановки; обмін інформацією тривав лише кілька секунд.

За тисячі кілометрів від підводного стародавнього міста, у школі юних кібернетиків, тієї ж миті було зірвано урок математики. Електроник,

стоячи біля дошки, почув сигнал біди, враз відгукнувся на заклик, точно оцінив небезпеку. Рессі одержав відповідь: "Склич усіх дельфінів, китів, акул. Рятуйся з ними, Рессі!" Так сказав Електроник, дивлячись в обличчя вчителя, замість слів про будову Всесвіту. І хоч Елекроник знав від Громова про те, що переслідувачі зовсім не вороги Рессі, що, намагаючись упіймати плавця, вони рятують надзвичайну машину, він не міг зробити інакше: в радісну мить, коли відгукнувся Рессі, навіть найкращий у світі математик забув геть про все, намагався лише виручити друга. Вчитель не сердився на Електроника: він теж був радий, що Рессі нарешті відгукнувся. А через хвилину Електроник уже картав себе за поквапну відповідь і каявся, що погубив Рессі. Але Рессі більше не озивався на заклики Електроника...

Випірнувши на поверхню, Рессі побачив, що "Альбатрос" повним ходом віддаляється від нього. Плавець не рушив за яхтою: він знав, що "Альбатросу" не втекти від двох швидкохідних кораблів.

Доля яхти була вирішена, проте морський поєдинок на цьому не закінчився. Дельфіни й акули зненацька спливли з глибини й, обганяючи кораблі, попрямували з різних сторін до самотнього Рессі.

Ніколи ще капітани не бачили такого дивного морського стада. Щільним косяком у вигляді фантастичної рибини, сховавши в центрі кудлатого втікача, акули й дельфіни попливли назустріч гостроносому підводному човну.

Підводний човен здригнувся, загальмував, пропускаючи стадо. І відразу до "Альбатроса" підлетів підводний диск, вимагаючи заглушити мотор, лягти в дрейф. Але перш ніж піднятися на борт яхти, командир диска зв'язався по радіо з диспетчером Океану й признався, що Рессі знову вислизнув...

Деякий час Рессі плив серед несподіваних рятівників, а потім уривистим сигналом розпустив свій ескорт і ринувся в глибину.

Найважливіше тепер — випливти геть із цих вод, заплутати слід, знайти швидку течію, яка розмиває всі запахи.

Рессі не турбував маленький катер, що безмовно повис позаду. Рессі надіявся на свою швидкість.

У Світовому Океані є лише одне судно, яке випереджає морського стайєра меч-рибу. Навіть не судно, а катер — витягнутий стрілою, з плавним горбом рубки — найшвидкохідніший катер диспетчера глибин Командора. Дуже рідко Командор відривається від головних обов'язків і запускає свій катер: коли станеться аварія на нафтопромислах, коли треба доставити в лікарню тяжкохвору дитину.

Катер диспетчера слідував за Рессі. Командор на прохання професора Громова вирішив сам утрутитися в погоню за швидким плавцем. Але він не пускав поки що катер на повний хід, милуючись змаганням сильних машин.

"На користь чи на погибель собі винайшли люди машини? — міркував Командор, ведучи катер. — Якщо судити про мислення з поводження машини, воно не відрізняється від людського. Що б я робив на місці цього хвостатого плавця, який мимохіть став підлеглим фон Круга? Тікав би з усіх ніг, точніше, з усіх рушіїв. І молодець цей Рессі: покликав на допомогу ціле стадо рятівників. Ні, не можна віддавати в чужі руки такий винахід! Ану, вперед, Рессі! Тримайся і не вішай свого хвоста!" Командор увімкнув прожектор. У промені світла майнув плавець, який щодуху тікав.

Катер поступово наздоганяв Рессі, що відчайдушно працював хвостом.

"Правду казав Астронавт: швидкість така, що якби попалася на шляху необережна риба, вибухнула б, як граната... — подумав Командор. — Слушну пораду дав мені диспетчер Космосу! Коли б я рухався

навперейми втікачеві — а так легше його спіймати, — при цій швидкості я зламав би Рессі".

Цю мить Рессі запам'ятав назавжди: він перестав бути невловимим.

З корпуса катера виповзла механічна рука, простяглася до нього. Пальці з натягненою сіткою повільно стислися. Притихлий бранець розв'язував подумки задачу: як вирватися на волю, якщо противник прудкіший за тебе. Рессі не знав, що полон і є його воля.

...Найурочистіший момент у житті морського мандрівника — це та хвилина, коли він виходить з прозорої будівлі й шукає поглядом свій корабель. Троє подорожніх зацікавлено оглядають порт. Професор Громов, Електроник та Сироїжкін прилетіли в приморське місто, щоб продовжити свою мандрівку на підводному судні. Це не проста морська прогулянка. Сьогодні дуже важливий день: Громов і його помічники їдуть по Рессі.

В синьо-зеленому просторі погойдуються підводні судна, в яких угадуються знайомі обриси вічних жителів океану, і професор пояснює хлопчикам: ось корабель-дельфін, корабель-вітрильник, корабель-кальмар... Мармурові східці ведуть до причалу, де стоїть, приймаючи пасажирів, великий лайнер "Білий кит". Усередині нього — як в літаку: круглі ілюмінатори, ряди зачохлених крісел. Тихо зачиняються дверці. Прогудівши на прощання, корабель-кит виходить з' порту, розтинаючи могутньою головою хвилю, і непомітно для пасажирів опускається в безпечні глибини. Тепер він випливе десь дуже далеко — можливо, в іншому океані, в іншій півкулі планети...

Океанський лайнер-кит заходить дорогою в підводне місто. Туди й пливуть професор і хлопчики-близнята, чия дивовижна схожість викликала веселе пожвавлення пасажирів. Громов щось пише в блокноті. Електроникові дісталося місце біля самого ілюмінатора, як новачкові

глибин. А Сироїжкін, сидячи поміж ними, крутиться в зручному кріслі, згадуючи свої морські пригоди.

В опукле скло, прямо на Електроника й Сергія, дивляться акулячі морди; мелькають в ілюмінаторі лапаті хвости та крила плавників; зеленим сяйвом світяться таємничі жителі глибин. Усі вони відстають від швидкохідного корабля, лише якась там плямиста рибина, вирячивши очі на яскраве світло, довго пливе поряд. Сироїжкін почуває себе "морським вовком": він бачив усе це на дні морському.

Сьогодні Сергій балакучий, як риба:

— Ти не зустрічався, Електронику, ніс у ніс з акулою?

— Ні.

— А я мало не проїхався на акулі. Нітрохи не страшно!

— Акули бувають, різні, — спокійно відповідає Електроник. — Піщана, тигрова, китова, котяча, біла, блакитна, оселедцева...

— Молодець, усе знаєш!.. Тепер скажи мені: хто найкращий спринтер моря?

— Катер диспетчера Океану. Він наздогнав Рессі.

— Правильно. Катер диспетчера швидший, ніж меч-риба. А швидкість у морі — це воля! От Рессі знає...

— Рессі ще не вільний, — скрипуче говорить Електроник. — Щось заважає йому бути колишнім Рессі. Хоч він близько від нас, все одно не озивається.

Електроник подумки викликає Рессі, й Сироїжкін замовкає. Потім шепоче в кишеню, де лежить транзистор:

"Агов, Рессі. Ми пливемо до тебе... Чуєш?"

— Чому він мовчить? — думає Сергій вголос. — Скажіть, Гелю Івановичу, а Рессі й досі такий самий?

Професор підводить голову, неуважливо дивиться на хлопчиків, киває:

— Зовні такий самий. А от що в нього на думці — побачимо.

— Гелю Івановичу, а ви пишете не тим кінцем олівця.

— Ага, справді... — Громов киває, неуважливо дивиться на порожні аркуші й, перевернувши олівець, знову заглиблюється в записи. — Спасибі, що підказав.

Сироїжкін заглядає у професорський блокнот. Але він нічого не розуміє в рядках формул. Може, Громов придумує нову машину, складнішу, ніж Рессі? Рессі вже зробив світове відкриття; незабаром він буде з ними. А наука рухається вперед...

— Гелю Івановичу, а ваша майбутня модель теж матиме нове "І так далі"?

— Яка модель?

— Ну, яку ви зараз винаходите.

— Он воно що!.. Це зовсім інша робота, Сергію. — Професор зніяковіло закрив блокнот. Він не хотів нікому говорити про свої

Заборонні Теореми. Він приготував їх на крайній випадок: можливо, світ обійдеться і без зайвих заборон. — Давайте обміркуємо, друзі, як нам поводитися з Рессі...

Корабель наближався до підводного міста. На всю стіну оглядового ілюмінатора — прозорий купол.

Повільно проступають крізь призму води фантастичні будівлі.

Громов. показуючи на екран, пояснив маленьким супутникам, що всі ці підводні споруди були спочатку "відкриті" під мікроскопом, а потім уже збудовані архітекторами та інженерами Напрочуд міцна шкаралупа мікроскопічних водоростей, яку нескінченні хвилі прибою не в змозі розбити об скелі, підказала біоархітекторам, як побудувати легкий і міцний купол, що витримує глибинний тиск. До його високих склепінь, які палахкотіли вогнями, мов нічне небо у зорях, звелися будинки-стріли, будинки-стільники, будинки-колоски; так само, як живі дерева, оточені зеленими галявинами, вони тяглися до світла. Вигадливі мости — плетені, наче павутина, скручені жолобом листи, променисті морські зірки — перекинулися через вулиці, вели до стадіонів, басейнів, ковзанок, театрів, веж, схожих на палаци з інших планет. Підводне місто, яке не поступалося красою земним столицям, світилося у своїй прозорій мушлі.

Корабель-кит підійшов до скляної стіни, і його притягли до себе шлюзи.

В залі порту професора та його супутників зустрічав юнак, якого Сергій відразу впізнав: Дон!

Морський доглядач якусь хвилину дивився на Сироїжкіна й Електроника, потім, засміявшись, назвав кожного на ім'я й не помилився. Дон сказав Громову:

— Вас чекають, професоре.

Катер, якого вів Дон, доставив гостей до центру міста, де посеред майдану височіла величезна куля без єдиного вікна. Це був всесвітньовідомий Центр Світового Океану.

Через шлюз пасажири вийшли на площадку з кабінами ліфтів. Над одним сяяли літери: "Диспетчер Океану". Морський доглядач запросив гостей до ліфта диспетчера.

Вони опинилися ніби в центрі Землі.

В круглому залі диспетчера блакитна сфера світового океану з темними брилами материків проглядалася наскрізь. Материки здавалися позбавленими життя, а весь океан був пронизаний звивистими пунктирами світних точок. Кожний підводний човен, рудовоз чи танкер — усе, що пливло в океанських глибинах, мерехтіло маленькою іскрою, посилаючи свої сигнали диспетчерові; навіть під крижаними шапками Арктики, в глибоких каньйонах Антарктики пробиралися підводні судна. Все усередині кулястого залу було прозорим, щоб краще спостерігати за світовим рухом, — стіни, підлога, стільці, мікрофони й круглий стіл, за яким, тихо перемовляючись з кораблями, суходолом, повітряним океаном, космосом, працювали диспетчер Океану та два його помічники. Коли у дверях з'явилися гості, диспетчер кивнув помічникам і, карбуючи крок по скляній підлозі, пішов назустріч.

Громов, короткозоро мружачи очі, впізнав у високому русявому чоловікові Командора: кілька разів вони зустрічалися на наукових конгресах.

— Радий вітати вас, Командоре. Вибачте, що відірвав від роботи.

— Доброго здоров'я, професоре, — голосно відповів Командор. — Даруйте за те, що для цієї зустрічі вам довелося опуститися на саме дно...

— Я поки що не розчарований, — жартівливо сказав Гель Іванович.

Хлопчаки, завмерши, дивилися захоплено на диспетчера Океану. Вперше бачили вони славетного володаря трьох чвертей планети.

А Командор, глянувши на кирпатих близнюків, як і Дон, розреготався:

— Оце так загадка! Як же Рессі розрізняє вас?

— Де він? — в один голос запитали восьмикласники.

— А втім, чи впізнає він вас...

Промовивши таку фразу, Командор круто обернувся й сягнистою ходою попрямував до трикутника Африки. Він підійшов до чорної брили материка й відчинив непоказні на вигляд дверці.

— Виходьте.

З дверцят, химерно зігнувшись, з'явилася масивна постать.

Чоловік вивів за собою собаку на повідку.

— Рессі!

Командор зупинив хлопців помахом руки.

— Прошу познайомитися, — уривисто сказав Командор. — Пан Мік Уррі, головний адміністратор лабораторій фон Круга. Професор Гель Іванович Громов.

— Ми знайомі, — іронічно відповів Громов.

А Мік Уррі, кинувши насторожений погляд, підтвердив:

— Зустрічалися.

— Тим краще. Пана Уррі затримано на яхті "Альбатрос", коли... е-е... як би м'якше сказати... коли він привласнював собі чужі цінності.

— Може, пірати — родичі пана Командора? Чи знайшли власників стародавніх суден? — понуро сказав дотеп Мік Уррі.

Командор рвучко обернувся:

— За Кодексом Океану стародавні затонулі кораблі належать державі. Ви разом з вашим хазяїном відповідатимете по всій суворості закону.

— Треба ще довести... — пробурмотів Уррі.

— Так що панові Уррі нічого втрачати, — голосно мовив Командор, не звертаючи уваги на репліку адміністратора. — Крім ось цього собаки...

Кудлатий тер'єр спокійно сидів біля ніг адміністратора. Він і вухом не повів, ніби йшлося не про нього.

— Це мій. — Мік Уррі сіпнув за поводок. — І звуть мого пса, до вашого відома, Індекс...

— Це Рессі! — дзвінко сказав Сироїжкін і оглянувся. — Правда, Електронику? Правда, Гелю Івановичу?

Професор Громов та його учень мовчки дивилися на Рессі.

— Рессі, до мене! — наказав Сироїжкін і ступив крок уперед.

— Не підходь, — хрипло попередив Уррі.

— Вирішуйте самі — Рессі чи Індекс. Тут я вам не суддя. Підводного плавця я піймав на прохання професора Громова. Доти ніколи його не бачив, — закінчив Командор і відійшов убік.

В тиші залу прозвучало слабке дзижчання — це Електроник бурмотів команди для Рессі. А вслід за дзижчанням — гучний гавкіт. Рессі, ошкірившись, шалено гавкав на своїх колишніх господарів. Мік Уррі ледве стримував собаку на поводку.

— А що я казав! — хрипів Мік Уррі. — Можете забиратися геть. Усі. Поки цілі.

— Звідси не вийде ніхто без мого дозволу, — твердо сказав Командор.

І, мов у відповідь на його слова, Рессі з тріском розпустив прозорі крила й, вирвавшись з рук здивованого Уррі, злетів аж під склепіння. Всі задерли голови до блакитної стелі, а помічники диспетчера схопилися з місця. Вперше в Центрі Світового Океану ковзала така незвичайна істота.

— Продовжувати зв'язок з кораблями! — наказав Командор помічникам. І потім звернувся до адміністратора: — Вгамуйте його. Він заважає працювати.

Уррі лише посміхнувся, спостерігаючи жарти свого Індекса.

— Він нас не визнає, — пробурмотів Сироїжкін. — Електронику, як же це так? Доне, ти ж бачив, який він слухняний. Ти його впізнаєш?

Дон кивнув, а Електроник скрипучо сказав правду:

— Він вилучив нас із пам'яті.

Гель Іванович стежив за Рессі, який ширяв угорі. Потім він витягнув з кишені блокнот, написав щось на аркушику, вирвав його, простягнув Електроникові:

— Прочитай.

І поки Електроник монотонним гучним голосом вимовляв формули, професор задоволено спостерігав, як Рессі поступово знижується і ховає крила, перетворюючись на звичайного собаку; як він м'яко стрибає згори на всі чотири лапи й підходить до Мікка Уррі, сторожкий, недоступний, — ще не Рессі, але вже й не Індекс.

Командор звернувся до професора:

— Я бачу, ваш урок пройшов не без користі... Велике спасибі.

— Поки що так. Однак не забувайте, що в нашій дискусії бере участь ще один співрозмовник.

— Хто?

— Манфред фон Круг.

Фон Круг, сидячи біля пульта машини, не чув, звичайно, свого імені. Діставши сигнал небезпеки від Індекса, він увімкнув екран і спостерігав боротьбу моделі з невідомим противником. На екрані дві точки носилися всередині замкнутого простору, який означав зал, підводний дім або глибинний корабель. Ясно одне: Індекс намагається вирватися на волю, щоб знову стати невловимим. Фон Круг, натискуючи на кнопки електронної машини, перебирав різні варіанти гри. Він був ладен пожертвувати своїм помічником і яхтою "Альбатрос" з усіма її знахідками, аби тільки лишився Індекс. З такою універсальною моделлю можна починати будь-яку нову справу на порожньому місці...

Коли Мік Уррі привіз із Індії сталевий капкан, доктор насамперед став змінювати пам'ять Рессі. На машину посипалися електричні розряди. Рессі вийшов із сталевого ящика з іншими законами всередині своїх електронних схем, і головними сигналами для нього стали: новий хазяїн, його помічник, велика електронна машина. Кругівська машина віднині давала йому команди на відстані в тисячі кілометрів; іноді до неї приєднувався сам господар чи помічник. І все.

Індекс виконував завдання так само сумлінно, як і колись, — від кінчика носа до хвоста це був чіткий механізм, і в постійно змінюваному візерунку його пам'яті ніколи більше й не поставали картини колишнього життя. Коли його оточили підводні кораблі й небезпека відродила в схемах якийсь старий зв'язок, він, послухавшись поради Електроника, ні на секунду не згадав свого попереднього володаря, як, до речі, і свого справжнього імені. І, відгукуючись на позивний "Індекс", Рессі робив приємність фон Кругу.

Зараз фон Круг, єдиний хазяїн Індекса, турбувався за свою невловиму модель. Світна точка, покружлявши всередині кулі, застигла. Хтось — дуже сильний противник — втручався у дії Індекса, примушував не підкорятися наказам кругівської машини. "Але хто? Громов? Лише він один знає будову моделі, може керувати нею..." Фон Круг іронічно скривив губи. "Якщо це сам пан професор, він дістане зараз наочний урок від свого колишнього винаходу..." Пальці доктора нервово забігали

по кнопках, піднявши Індекса на страусових ногах і кинувши його на противника.

Точка на екрані ковзнула до невидимого бар'єра, який розділяв учасників гри, а потім повільно відкотилася назад.

"Спокійно, — промовив фон Круг, — боротьбу не закінчено..." Він стукав по столу, не наважуючись на крайній вихід. Сильний удар струмом напевне заспокоїть невидимого ворога. Скандал? А хто знає, що саме він, доктор Круг, за тисячі кілометрів керує Індексом? Кінець кінцем, це тільки машина, й краще не мати свідків її дивних дій...

Фон Круг поворушив точкою на екрані, переконавшись, що він володар унікального Індекса. Тонкий палець натиснув кнопку.

Коли з пащі Індекса виліз сталевий бур і Громов крикнув якісь слова, ніхто в диспетчерській не зрозумів одразу, що сталося. Індекс, що біг до професора, раптом метнувся вбік, і наступної миті блиснула іскра сильного розряду, погасло світло, запалилася синя аварійна лампа. Океани враз потемніли, кораблі зникли, капітани за хвилину позбавились диспетчера. Командор викликав чергових електриків.

Мік Уррі стояв зблідлий, добре розуміючи, наскільки небезпечний був Індекс кілька хвилин тому. Уррі зітхнув, помітивши двох морських інспекторів, які зайшли до залу.

— Відведіть його, — сказав Командор інспекторам. — І потім, заберіть, будь ласка, оце.

Спалахнуло світло, пробудивши океан, і всі побачили, що Командор показує під стіл, де лежав нерухомо собака.

— Не чіпайте його! — прозвучав дзвінкий хлопчачий голос, схожий на крик болю. — Це Рессі! Ні за що не віддам Рессі!

Сироїжкін, пірнувши під стіл, бережно взяв на руки кудлатого Рессі, Електроник тієї ж секунди опинився поряд; продзижчали його команди для Рессі.

— І навіщо я крикнув? — звинувачував себе Громов. — Коротке замикання! Як же я не здогадався, що він, звернувши, наштовхнеться на провід...

Командор дивився на хлопчаків із собакою.

— Яке основне правило вашої машини? — запитав він професора.

Замість Громова квапливо відповів Електроник, ніби від його слів залежало життя Рессі.

— "Чітке виконання наказів хазяїна. Самостійність і свобода дій допомагають моделі дотримуватись основного правила..."

— Щось я не помітив чіткого виконання завдань, — задумливо промовив Командор. — То хто ж його справжній хазяїн?

В круглому залі попискували сигнали тисяч суден. Капітани вели свої кораблі глибинними дорогами. Там, угорі, над океанами. Землі, світило сонце й сяяли зорі, панував штиль і бушували шторми. Там, у всіх океанах планети, йшло звичайне життя... А Сироїжкін тримав у руках нерухомого Рессі.

— Неправильно! — голосно сказав Сергій. — У головному правилі зазначено: "хазяїна та його друга". — І він здивовано втупився в Рессі. — Дивіться, він...

— Що — він? — підскочив Електроник.

— Та його друга! — повторив Сироїжкін.

І всі побачили: собака ледь помітно ворухнув хвостом.

— Я друг... — тихо промовив Сироїжкін.

Хвіст знову здригнувся.

— Я друг Електроника!..

Хвіст, трохи забарившись, вильнув.

— Я друг Громова!!

Ще один помах.

— Я друг Рессі!!!

І у відповідь пролунав гавкіт. Спочатку ледь чутний, як уві сні, потім голосніший, голосніший. Рессі розплющив очі, зіскочив на підлогу, стріпнувся і зайшовся дзвінким, пронизливим гавкотом.

— Дивіться, він гавкає... — здивовано сказав Громов. — Гавкай, голубчику, гавкай!

І, зрозумівши його радість, засміявся радісно Командор, усміхнувся Електроник, розреготався Дон. І помічники диспетчера пирснули в мікрофони. А Сироїжкін стояв, широко розставивши ноги, і не розумів, чого всі сміються. Він зробив відкриття. Повернув Рессі одним словом "друг", яке фон Круг не зміг викреслити з пам'яті. Що тут смішного?

Сергія похитувало від раптової перевтоми. Всі кораблі Океану рухалися зараз прямо на нього. Він не мав права відповідати на їхні сигнали. Він повинен був перевірити головне.

— Рессі, до мене!

Дужі руки підхопили хлопчика й віднесли до сусідньої кімнати. Але раніше за Електроника, раніше за Громова, раніше за швидкого Дона, раніше за самого Командора, який устиг підхопити Сергія, що почав падати, до хлопчика одним стрибком підскочив Рессі...

— ...Алло, Сергію, ти чуєш мене? Прийом, — почув Сироїжкін, мов крізь сон.

Він підняв повіки. Побачив променисті очі під зрослими бровами. Командор простягнув йому велетенську руку, бережно посадив.

— Ну як, пройшло? — запитав Командор. — На глибині це буває.

— Я керував... — сказав Сироїжкін.

І Командор одразу зрозумів його:

— У тебе непогано виходить: Рессі знову став Рессі. Колись керуватимеш не однією машиною. Океаном. Чи Космосом. Як захочеш.

Гель Іванович торкнувся його плеча:

— Ти першовідкривач, Сергію. Дайно я уважно подивлюся на тебе. — І він ласкаво заглянув у вічі першовідкривачеві, який несподівано для всіх згадав наймогутніше слово — "друг".

У залі продзвеніли далекі дзвіночки. Служба порятунку сповіщала про традиційне трихвилинне мовчання ефіру. Завмер весь океан, до самого дна, прислухаючись, чи не прозвучить десь SOS. У тишу спокійних секунд, що їх відлічував хронометр, зрідка вривався слабкий писк — сигнали морських тварин, які носили в собі кулі сонних стрільців.

— Це дельфіни й кити, — тривожно сказав Громов. — Треба їх знайти!

— Знайдемо, — обіцяв Командор.

— З кораблів, з космосу, із дна океану.

— Підключу всіх диспетчерів.

— Щоб більше ніхто не натиснув таємно кнопку.

— Не дозволимо.

— Вірю вам. — Громов вийняв з кишені якісь папери, порвав на маленькі клаптики. На запитливий погляд Командора посміхнувся: — Так, дрібниці...

А Електроник теж порушуючи традиційне мовчання трьох хвилин, хрипло сказав Сироїжкіну:

— Я переробив основне правило Рессі. Ніяких більше хазяїв... Тільки друзі!

— Вам одним відкрию сувору таємницю. Я розробив Заборонні Теореми...

Професор Громов бачить перед собою уважні обличчя. Професорові очі усміхнені, але говорить він серйозно. Іде урок математики у восьмому

"Б". Учитель Таратар киває головою: він ніколи не сумнівався в могутності математики.

— Розумієте всю складність цього питання для прогресу людства? Заборонні Теореми могли б з часом зупинити всі машини. — Професор оглянув програмістів. — І от якось написавши чергову формулу, я подумав: а чим же винна сама машина? Хіба так уже необхідно обмежувати її розвиток? Винною буває якась людина, котра або не усвідомлює результатів її роботи, або використовує на шкоду іншим. У чому провинився мій Рессі, чому я мушу зруйнувати гарну модель?.. Я знищив Заборонні Теореми, простіше кажучи — порвав аркуш з формулами. І зробив це із задоволенням!

А машина, через яку створювалися Заборонні Теореми, що загрожували людству, — ось нона, зовсім поряд, сидить біля дошки. Кудлата, вусата, із задерикуватим хвостом — до останньої волосинки викапаний тер'єр. Навіть не віриться, що чорний тишко — всесвітня знаменитість. Цікаво, що Рессі сам про себе думає? Чи він усвідомлює, врешті-решт, що він — Рессі?..

Електроник підняв руку.

— Скажіть, Гелю Івановичу, ви так і не застосували свої теореми?

Професор усміхнувся, щось згадавши.

— Чесно кажучи, один раз намагався застосувати. (Легкий здивований гомін пролетів по класу.) Коли Рессі атакував нас, я крикнув одну з формул. Рессі метнувся вбік, наштовхнувся на провід, і коротке замикання трохи було не вивело його з ладу. Якби не відкриття Сироїжкіна, не знаю, чи був би зараз з нами Рессі.

Сироїжкін зніяковіло зморщив носа, хоч усі вже знали, як він відзначився.

А Громов вихопив з кишені довгу люльку, змахнув нею, мов диригентською паличкою, заходив по класу, розмірковуючи вголос:

— Ви маєте знати, майбутні програмісти, що людство за свою історію не раз відмовлялося від всесвітнього егоїзму. Пригадайте: колись люди встановили, що Земля не центр Всесвіту, що живуть вони на периферії Галактики й саме земне життя аж ніяк не виняток. Одного разу ми вирішили, що не тільки людина уміє мислити, й створили автомати, наділивши їх майже людськими рисами... Може, в цьому й полягає прогрес?.. Вибач, Електронику, що я кажу так при тобі, але ти пам'ятаєш історію людства незгірше за мене... Ось, наприклад, Рессі: він загадав нам з Електроником немало задач, поки ми не оцінили його вчинки. Рессі ще раз підтвердив необмежені можливості людини. А краще від мене, мабуть, усе пояснить сам Електроник.

Таратар запросив свого помічника до дошки.

Електроник став поряд з Рессі, взяв крейду, впустив ганчірку. Піднімаючи її, непомітно погладив собаку. Ворухнувся хвіст на знак дружби.

Рессі дивився на чорну дошку з-під кошлатих пасом шерсті.

— Я наведу приклади самостійних дій Рессі, коли він просторував над пустелею, — серйозно почав Електроник і посміхнувся. — Скажу відверто: я не відразу розшифрував їх.

Клас завмер. Сам Електроник, найкращий у світі математик, учень професора, асистент учителя, — і раптом зізнається у своїй слабості.

Та цей Рессі і справді хитромудрий, винахідливий, непереможний. Могутній розум у волохатому тілі!.. Ура невловимості, хвала незнищенності!

Стукотіла по дошці крейда. Квапилися пера. Гірки формул нагромаджувались у зошитах.

Не писав лише Макар Гусєв. Убирав очима таємничу силу Рессі, намагався не пропустити жодного слова. Він уявляв себе непереможним силачем, як Рессі, тільки, ясна річ, людиною. Секрет сили витав навколо нього в повітрі — досить лише дуже захотіти, напружити всю волю, а формули — не біда, він їх спише потім у приятелів.

— А що буде з Рессі? — перебиваючи Електроника, запитав нетерплячий Макар.

Електроник відповів, стукаючи крейдою:

— Він продемонструє свою систему керування тваринами. Рессі запрошують на службу директори двох заповідників.

— Ого! — Макар переможно махнув важким кулаком. — Слово честі, дуже хочеться влізти в його шкуру!

— Навіть мені важко уявити майбутні пригоди Рессі, — хрипло підтвердив Електроник.

Учитель і професор перезирнулися. А програмісти засміялися, на хвилину відірвавшись від зошитів.

Таратар нахилився до Громова, напівголосно сказав:

— Уява... Дивна річ! Так в чому ж тоді полягає відмінність?.. — І не закінчив запитання.

— Признаюсь, я зовсім забув, що Електроникові потрібна уява, — пошепки підхопив професор. — Дякую, що нагадали. Певно, головна

відмінність людини від машини — уміння ставити питання, на які ніхто не може відповісти...

Електроник, не дописавши рівняння, обернувся до професора.

— Ви сказали, — прозвучав його різкий голос, — я зможу ставити нерозв'язні питання? Про не відкриті ще закони?

І Електроник, повторивши на свій лад слова професора, надто пізно зрозумів, що поставив собі нерозв'язне питання. Щоб не впасти в безглуздя, відвернутися від болісних розмірковувань, він засіпався, затанцював біля дошки, наспівуючи модний ритм:

— Е-е-е, балі-балі... е-е-е, балі-лей...

Від подиву Таратар засопів, як носорог. За всю педагогічну практику вчитель уперше бачив, щоб біля дошки танцювали.

— Ти на уроці! — грізно нагадав учитель, обриваючи жестами смішки класу.

А Громов з неприхованою цікавістю дивився на свого учня, який пританцьовував.

— Е-е-е...

— Ти сам придумав музичний запобіжник від нерозв'язних питань? — звернувся професор.

Електроник кивнув, здригаючись усім тілом.

— Не найкращий. Після уроку ми побесідуємо з тобою про мистецтво, про силу волі, зрештою, про уяву.

Електроник миттю затих, здивований тим, як легко можна знайти вихід із прикрого становища.

— Вибачте, — хрипло сказав він. — Я, очевидно, погано застосовую другу теорему Геделя. Якщо дозволите, я продовжу пояснення.

Електронний хлопчик, кинувши погляд на незворушного Рессі, став писати рівняння, "винайдені" його четвероногим другом.

А Сергій Сироїжкін, поглядаючи то на Електроника, який старанно писав, то на спокійного Рессі, думав:

"Дивовижна це особа — Рессі. Він ще помандрує по світу. Покаже своє таємниче "І так далі".

— Алло, Командоре! Не знав, що ти повелитель не лише підводних човнів-китів, а й глибинних собак. Чув, як ти відзначився, як повернув професорові його Рессі. Молодчина, Командоре! Прийом.

— Уже розвідав, Асте? На такій недосяжній висоті... Прийом.

— На висоті — точно, в порожнечі — вірно, та все ж над нашою Землею. Мені тут відомі всі секрети... До речі, Командоре, хочу з тобою порадитися. Хлопці на Юпітері бачили недавно в океані Тварину, схожу на нашого кита. Переливається всіма барвами, як океан цієї планети, пустує у хвилях і плаває так, що піймати його неможливо. Може, підказати глибинникам: нехай попросять Громова, щоб позичив Рессі? Як він — справиться? Прийом.

— Справиться, Астронавте, клянусь океанами Землі. Прийом.

— Слово Командора — надійна порука. Я відразу зрозумів, що моя донька, коли підросте, побачить живого кита Юпітера. Прийом.

— Побачить, Асте, неодмінно побачить. Але раніше ти покажи їй плямисту жирафу. А то вона не повірить жодній картинці. Домовились, Асте? Відбій!..

© ВЕЛТИСТОВ Є. С. Пригоди Електроника: Фантастичні повісті. — К.: Радянська школа, 1988. — 400 с.

© ВИДИШ М. Я., переклад з російської, 1988.